

M.X. Mirjamolov, F.M. Muradov

IMKONIYATI CHEKLANGAN
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI
JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI
TUZISHDA TABAQALASHTIRILGAN
YONDASHUV MEXANIZMI

MONOGRAFIYA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SPORT VAZIRLIGI

**JISMONIY TARBIYA VA SPORT ILMIY
TADQIQOTLAR INSTITUTI**

M.X. Mirjamolov, F.M. Muradov

**IMKONIYATI CHEKLANGAN
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING
JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI
TUZISHDA TABAQALASHTIRILGAN
YONDASHUV MEXANIZMI**

MONOGRAFIYA

**TOSHKENT
«KITOB BILIM YOG'DUSI» MCHJ -2024**

**O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY
TARBIYA VA SPORT UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI**

№ _____ / _____

UO'K: 616-01-099:796

KBK: 65. 796

Taqrizchilar:

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti "Sport psixologiyasi va pedagogika" kafedrasini mudiri pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent J.M. Ishtayev

Paralimpiya sport turlari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash instituti paralimpiya sport turlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasini mudiri pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent N.Sh. Bobomurodov

M.X. Mirjamolov, F.M. Muradov // "Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tuzishda tabaqalashtirilgan yondashuv mexanizmi" [monografiya] T.: "KITOB BILIM YOG'DUSI" MCHJ, 2024 – 152 bet.

Mazkur monografiyada imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida asosiy harakatlarga o'rgatish va tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlar orqali o'z-o'zini nazorat qilish, harakat faoliyatini sodd-elementar, vizual, taktil yondashuvlar bilan takomillashtirish bo'yicha dolzarb vazifalar ilgari surilgan. O'quv-mashg'ulotlar jarayoniga ratsional yuklamalarni joriy qilish hamda har bir nozologiya bo'yicha variativ mashqlar majmuasining organizmga korreksion ta'siri xaqida keng fikrlar berilgan bo'lib, jismoniy imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar mashg'ulotlariga nozologiyasi bo'yicha tabaqalashtirilgan variativ dasturlar orqali bevosita harakat faolligini oshirishning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish masalalari keng yoritilgan.

Monografiya talabalar, magistrantlar, katta ilmiy-hodim izlanuvchilar, doktorantlar hamda sport mutaxassislari va murabbiylariga tavsiya etiladi.

*Ushbu monografiya Jismoniy tarbiya va sport ilmiy-tadqiqotlar instituti O'quv-Uslubiy Kengshida ko'rib chiqilgan va tavsiya qilingan
(2024- yil _____ bayonnoma*

ISBN: 978-9910-8918-4-7

© M.X. Mirjamolov, F.M. Muradov, 2024

© "KITOB BILIM YOG'DUSI" MCHJ, 2024

SHARTLI BELGILAR

PQ - prezident qarori

PF - prezident farmoni

O'TS - o'pkaning tiriklik sig'imi

DKTIMTT - Davlat ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan
maktabgacha ta'lim tashkiloti

YuQS - yurak qisqarishlar soni

MUNDARIJA

Shartli belgilar	3
Mundarija	4
Kirish.....	5
I bob. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tuzishdagi muam-molarga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili.....	8
§1.1. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy rivojlantirish masalalari, tizimdagi hozirgi amaliy holatning tahlili	8
§1.2. Imkoniyati cheklangan bolalarning tibbiy-fiziologik va psixologik-pedagogik xususiyatlari	17
§1.3. Bolalarning jismoniy rivojlanishi va harakat qobiliyat-larining xususiyatlari	54
II bob. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bola-larning jismoniy tarbiya mashg'ulotini tuzishda "ohista qadam" tabaqalashtirilgan variativ dasturini qo'llash uslubiyati	59
§2.1. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatleri rivojlanishi dinamikasi.....	59
§2.2. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ishlab chiqilgan "Ohista qadam" variativ tabaqalashtirilgan dasturini qo'llash uslubiyati.....	72
§2.3. Pedagogik jarayonda qo'llanilgan "Ohista qadam" vositalari va uslublarining samaradorligi.....	80
III bob. Jismoniy tarbiya metodikasini qo'llash samarador-ligini aniqlash bo'yicha pedagogik tajriba natijalari va ularning tahlili.....	94
§3.1. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning funksional imkoniyatlarini baholashning yakuniy natijalari.....	94
§3.2. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy harakatlari tayyorgarligining yakuniy natijalari tahlili.....	97
Xulosalar.....	116
Amaliy tavsiyalar	119
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	121
Ilovalar	138

KIRISH

Monografiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Dunyoda bugungi kunda inklyuziv ta'lim haqli ravishda ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda, chunki u imkoniyati cheklangan bolalar va kattalarni o'zaro yordam amaliyotiga qo'shishga, jamiyatda muqobil rivojlanishi bo'lgan bolalarga nisbatan stereotiplarni yengib o'tishga yordam bermoqda. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvi, jamiyatda faol o'ringa chiqishi, ularning farovon hayot kechirishlari hamda ijtimoiy moslashuvini samarali shakllantirish, jismoniy harakat, ko'nikma va malakalarini intensiv o'stirib borish ustida ishlar olib borilmoqda. Inklyuziv ta'lim mamlakatlarning ijtimoiy qadriyat va ta'lim siyosati tamoyili bo'lib, ta'lim jarayonining jahon darajasiga qanchalik mos kelishi yoki undan ortda qolayotganini belgilashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahonda imkoniyati cheklangan bolalarning harakat va bilish sohalari bo'yicha bir qator olimlar ish olib bormoqda, jumladan: tabiiy (biologik) va psixofizik rivojlanishda kechikishning namoyon bo'lishi, yirik va mayda harakatikaning rivojlanishidagi sekinlashuv va harakatdagi nuqsonlarni aniqlash, jismoniy faollikni oshirish, sensomotorikani rivojlantirish, imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashtirish va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini moslashtirish kabi masalalar bir qancha xorijiy tadqiqotlarning bosh masalasi sifatida e'tirof etilmoqda.

Respublikamizning Davlat tasarrufidagi ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat ta'lim dasturini amalga oshirish bo'yicha

ko'plab ishlar olib borilmoqda. "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish"¹ vazifalari belgilangan. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash yuzasidan pedagog xodimlar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish, inklyuziv ta'limda o'qitish usullarini takomillashtirish, mazkur jarayonga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning kamsitilishi, ularga nisbatan shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish talab etilmoqda. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni erta aniqlash va qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, bolalarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda sifatli ta'lim olishi uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishini hamda qulaylikni ta'minlash bo'yicha davlat kafolatlarining amalga oshirilishini ta'minlovchi tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini yaratish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Har bir bolaning shaxsiy xususiyatlariga mos ravishda rivojlanish huquqini ta'minlash, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta'lim muassasalarini zarur metodik qo'llanmalar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish kabi ustuvor vazifalar ishning dolzarbligini oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentabr-dagi 5198-son "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni, 2016 yil

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli Qonuni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.10.2020 y., 07/20/4860/1383-son).

29 dekabrda 2707-son "2017-2021 yillarga mo'ljallangan maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2017 yil 9 sentabrda 3261-son "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori hamda mazkur sohaga tegishli me'yoriy huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu monografiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

I BOB. IMKONIYATI CHEKLANGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI TUZISHDAGI MUAMMOLARGA OID ILMIY-USLUBIY ADABIYOTLAR TAHLILI

§1.1. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy rivojlantirish masalalari, tizimdagi hozirgi amaliy holatning tahlili

Pedagogik jarayonni ishlab chiqish, didaktik yo'nalishlarni aniqlash, o'quv faoliyati muammolarini qo'yish va hal qilish uchun rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning sog'lig'i, jismoniy, aqliy va shaxsiy xususiyatlarini bilish kerak. Pedagogik ta'sirlar har qanday ta'lim jarayonining boshlang'ich sharti hisoblanadi.

Ushbu bolalar toifasi nozologiya, yosh, nuqsonning og'irligi va tuzilishi, uning paydo bo'lish vaqti, kasallikning sabablari va tabiati, tibbiy prognoz, birga kechadigan kasalliklar va ikkilamchi og'ishlarning mavjudligi bo'yicha juda xilma-xildir. Bolalikdan imkoniyati cheklangan bolalar uchun disontogenez va kechikishning namoyon bo'lishi tabiiy (biologik) va psixofizik rivojlanishda ham xarakterlidir, bu yoshning sezgir davrlarida siljishlarni keltirib chiqaradi.

Bolaning harakatga, o'yinga, hissiyotlarga, muloqotga bo'lgan tabiiy ehtiyojlarining yetishmasligi o'quv jarayonini murakkablashtiradi.

Ko'pgina tadqiqotlarga ko'ra, bolaning harakati va jismoniy rivojlanishining anomaliyalari, harakat sohasining yetishmasligi holatida ular jismoniy rivojlanish darajasi va jismoniy tayyorgarligi bo'yicha sog'lom tengdoshlaridan 1-3 yil va ba'zan undan ko'proq orqada qoladilar.

Asosiy nuqson odatda birga kechadigan kasalliklar va ikkilamchi anomaliyalar bilan birga keladi (1.1-jadvalga qarang).

Markaziy asab tizimining tuzatib bo'lmaydigan shikastlanishi tufayli, aqli zaif bolalarda jismoniy va aqliy rivojlanish nuqsoni davom etadi, suyak, mushak, endokrin, hissiy tizimlar, yuqori aqliy funksiyalar: nutq, fikrlash, diqqat, xotira, his-tuyg'ular va shaxsiyati umuman rivojlanmagan bo'ladi. Tarbiyalanuvchilarning harakat sohasida jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik darajasida kechikishlarning mavjud bo'lishi, ammo eng aniq buzilishlar harakatlarni muvofiq-lashtirishda qayd etilib, mushaklarning harakatlarini farqlashda qo'pol xatolar, haddan tashqari kuchlanish, harakatlarning qattiqligi va noto'g'riligi, cheklangan amplituda, fazoviy oriyentatsiya, muvozanatning buzilishi va boshqalar namoyon bo'ladi.

Eshitish qobiliyatining yo'qolishi, nutqni barcha tomonlari rivojlanishining buzilishiga va ba'zi hollarda uning to'liq mavjud bo'lmasligiga olib keladi. Bu fikrlash imkoniyatlarini cheklaydi, shuningdek xatti-harakatlarning o'ziga xos xususiyatlarida namoyon bo'ladi: chekinish, aloqaga kirishni istamaslik. Eshitish qobiliyatining shikastlanishi tufayli tashqi ma'lumotlarning cheklangan oqimi uning ma'nosini idrok etishni buzadi, muloqotni hamda psixoharakat rivojlanish sharoitlarini murakkablashtiradi, salbiy his-tuyg'ular va stressli holatlarni keltirib chiqaradi. Eshitish qobiliyatini yo'qotish ko'pincha vestibulyar apparatlarning shikastlanishi bilan birga kechadi, bu esa bolaning harakat sohasiga salbiy ta'sir qiladi. Odatiy ko'rinishlar – statik va dinamik muvozanatning buzilishi, harakatlarning aniqligi, fazoviy yo'nalish, harakatlarning ma'lum bir ritmini o'zlashtirish qobiliyatlarining buzilishida namoyon bo'ladi.

Turli nozologik guruhlarning imkoniyati cheklanganligi bo'lgan odamlarda tipik buzilishlarning xususiyatlari

Ko'rish qobiliyatining buzilish		Aqli zaiflik		Tayanch-harakat apparati tizimining shikastlanishi	
Eshitish qobiliyatining buzilishi		miya		ortqa miya	
Fazoviy tasvirlarni, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z-o'zini tartibga solish, harakatlarni muvofiqlashtirish va aniqlikni buzilishi. Qad-qomatni buzilishi, yassi oyoqlar, nafas olish mushaklarining zaifligi. Nevrozlar, nafas olish tizimi kasalliklari, yurak-qon tomir kasalliklari, minimal miya disfunktsiyasi, eshitish qobiliyatining pasayishi. Tez charchash.		Kognitiv buzilish. Asab jarayonlarining kuchi va harakatlanishining pasayishi. Yuqori aqliy funksiyalarning buzilishi; markaziy asab tizimining analitik va sintetik faoliyati. Displaziya, suyaklanish jarayonining buzilishi, oyoq, umurtqa pog'onasi deformatsiyalari, jismoniy rivojlanishning disgarmoniyasi, harakatlarni muvofiqlashtirish-niing buzilishi. Tug'ma yurak nuqsonlari, ichki organlar kasalliklari, endokrin kasalliklar, hissiy anomaliyalar.		Buzilgan tayanch, muvozanat, vertikal turish, fazoda oriyentatsiyala-nish, mikro va makro-harakatlarni muvofiqlashti-rish. Osteoxondroz, mushaklarning zaiflashishi, osteoporoz, kontrakturalar, jismoniy rivojlanishning disgarmoniyasi. Yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining buzilishi, ichki organlar kasalliklari, ko'rish, eshitish, aql-idrokning buzilishi. Yomon ishlash.	
amputatsiya		Harakatning to'liq yoki qisman yo'qolishi, sezuvchanlik, tos a'zolarining disfunktsiyasi. Vegetativ funksiyalarning buzilishi. Osteoporoz. Yuqori (bo'yin shikastlanishi bilan) - nafas olishning buzilishi, ortostatik kasalliklar. Bo'shashgan falaj, mushaklar atrofiyasi bilan.		Tayanch harakati va yurishning buzilishi (oyoq-qo'llarining amputatsiyasi bilan), harakatlarni muvofiqlashtirish, vertikal holat, tana vaznining pasayishi, Tartibga solish mexanizmlarining buzilishi, asab-mushak va suyak to'qimalarida degenerativ o'zgarishlar, kontrakturalar. Qon aylanishi, nafas olish, ovqat hazm qilish, metabolik jarayonlarning buzilishi, semirib ketish. Umumiy ishlashning pasayishi, fantom og'rig'i.	

Bolalarda eshitish qobiliyatining yo'qolishi 62% hollarda disgarmonik jismoniy rivojlanish bilan, 44% da - tayanch-harakat tizimining nuqsonlari (skolioz, yassi oyoqlik), 80% da - kechikkan harakat rivojlanishi bilan birga kuzatiladi. Kar va zaif eshituvchi bolalarning 70 % ida birga kechadigan kasalliklar kuzatiladi. Eng ko'p uchraydigan nafas olish tizimining kasalliklari: o'tkir respiratorli infeksiyalar, bronxit, pnevmoniya, shuningdek aqliy zaiflik, intellekt rivojlanishidagi og'ishlar, vegetativ-somatik kasalliklar.

Bolalarda ko'rishning to'liq yoki qisman yo'qolishi, ularning hayotiy faoliyatini sezilarli darajada o'zgartiradi. Fazoviy tasvirlarning buzilishi, tevarak atrofni to'liq his eta olmaslikka olib keladi, o'z-o'zini nazorat qilish va o'zini o'zi boshqarish turli xil kasalliklar bilan birga kechadi. Bolalarning 40 % ida miya yarim disfunktsiyasi (markaziy asab tizimining yengil shikastlanishi), 30 % dan ortig'i somatik kasalliklar (piyelonefrit, nafas olish va yurak-qon tomir tizimi kasalliklari), 80% bolalar nevrozlardan aziyat chekmoqda. Ikkilamchi buzilishlar orasida umumiy va nafas olish mushaklarining zaifligi, umurtqa pog'onasining egriligi, oyoq deformatsiyasi eng xarakterlidir, bu tabiiy ravishda bolaning jismoniy tayyorgarligiga, ishlashiga va harakatlariga salbiy ta'sir qiladi. Ko'r va ko'rish qobiliyati zaif bolalarning deyarli 80 % ida qomatning buzilishi kuzatiladi. Umumiy harakat faolligining pasayishi, harakatlarni muvofiqlashtirish va aniqligi, muvozanat saqlash, fazoviy va vaqt yo'nalishlari, tezlik qobiliyatining past darajasi, chaqqonlik, barcha mushak guruhlarining kuchi, bo'g'imlarning harakatchanligi 12 -15% ga kamayadi.

Eshitish, ko'rish, intellekt, miya yarim falaji va boshqalarning buzilishi kabi rivojlanish anomaliyalari nafaqat harakat qobiliyatlari va muvofiqlashtirishning buzilishi, balki yuqori

aqliy funksiyalar, ayniqsa nutq, diqqat, xotira va boshqalarni cheklash bilan birga kechadi. Kognitiv, kommunikativ, ta'lim, mehnat, harakat faoliyati va tuzatishga muhtoj bo'ladilar.

Bir qator mualliflarning ta'kidlashicha, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda qomat, nafas olish mushaklari, umumiy va mayda harakatika harakatli ko'nikmalar rivojlanmaganligi, muvozanatni buzilishi, tez-tez shamollash, nevrozlar mavjudligi kuzatiladi.

Har xil og'ishlarga ega bo'lgan bolalarning harakat sohasini shakllantirishning umumiy qonuniyatlari va xususiyatlarini bilish, harakat buzilishlarini tuzatishning samarali pedagogik usullarini izlashda alohida ahamiyatga ega. Bolalarning harakat sohasi holatiga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

Asosiy nuqsonning og'irlik darajasi va tuzilishi, uning harakatni bajarish darajasiga ta'siri. Harakat qurilishining har bir darajasi morfologik lokalizatsiya, yetakchi afferentatsiya, harakatlarning o'ziga xos xususiyatlari, yuqori darajadagi harakat harakatlaridagi asosiy va fon roli, patologik sindromlar va disfunktsiya bilan tavsiflanadi. Bu shuni anglatadiki, hissiy nuqsonlar, aqliy zaiflik va miya yarim falaji bo'lgan bolalarda buzilgan harakat funksiyasi turli sabablarga ko'ra va turli xil tuzatish usullariga ega.

Aqli zaif bolalarda bu markaziy asab tizimidagi organik shikastlanishlarning lokalizatsiyasi bo'lib, bu harakat ko'nikmalarining kam rivojlanganligiga olib keladi. Shikastlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, harakat buzilishlari shunchalik og'irroq bo'ladi va pastki darajalar ko'proq saqlanib qoladi, ammo ular faqat elementar harakat harakatlarini tartibga soladi. Shuning uchun, eng buzilgan elementar harakatlar emas, balki kortikal darajadan tushirish, og'zaki harakat va tartibga solishni talab qiladigan murakkab muvofiqlashtiruvchi harakatlardir.

Sezgi anomaliyalari bo'lgan bolalarda harakat buzilishining sababi – to'liq afferentatsiyaning yo'qligi yoki cheklanishi bo'lib, u fazoviy tahlil va sintez, kinestetik, vizual, eshitish, harakatlarning taktil idrokini, tana sxemasini shakllantirishga ta'sir qiladi.

Jismoniy faollikning erta boshlanishi. Ilmiy tadqiqotlar, mahalliy va xorijiy tajribalar tibbiy-psixologik-pedagogik reabilitatsiya qancha erta boshlansa, shunchalik samarali bo'lishini ko'rsatmoqda. Rivojlanayotgan, shakllanayotgan organizm jismoniy mashqlar, harakat va ruhiy kasalliklarni tuzatish va kompensatsiya qilish ta'siriga ko'proq uchraydi va sezgir bo'lishi kuzatiladi. Agar hayotning birinchi oylaridan boshlab imkoniyati cheklangan bola bilan, avvalo oilada, keyin maktabgacha va maktab (tuzatish) muassasalarida tizimli mashg'ulotlar olib borilsa, reabilitatsiya salohiyati yuqori bo'ladi. Jismoniy mashqlarni erta boshlash, saqlanib qolgan harakat funksiyalarini kuchaytirishga, ikkilamchi buzilishlarni paydo bo'lishining oldini olishga va mustaqil mashqlar uchun harakat tajribasiga ega bo'lishga imkon beradi. Jismoniy faollikning cheklanishi yoki yo'qligi, bolaning tanasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jismoniy harakatsizlikka olib keladi, ya'ni harakatga bo'lgan tabiiy ehtiyojning pasayishi, mushaklar faolligining pastligi, tanani barcha tizimlarining funksional buzilishi, atrofik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Mushak-skelet tizimi, umurtqa pog'onasi va oyoq deformatsiyasi, hayotiy jismoniy fazilatlarning pasayishiga olib keladi.

Psixik rivojlanish xususiyatlari. Sog'lom tengdoshlar bilan taqqoslaganda, g'ayritabiiy bolalar psixikasining xronologik rivojlanishi kechikish bilan sodir bo'ladi. Ushbu fonda, birinchi navbatda, kognitiv faollik, hissiy-irodaviy soha va shaxsiyatning shakllanishi bilan bog'liq turli xil buzilishlar aniqlanadi, bu

ko'plab omillar ta'siri bilan bog'liq: majburiy izolyatsiya, sog'lom tengdoshlar va kattalar bilan cheklangan aloqalar yuzaga chiqadi. Obyekt amaliy faoliyatdagi qiyinchiliklar, harakat va hissiy buzilishlarni boshidan o'tkazadi.

Birlamchi nuqsonning o'ziga xos xususiyatlaridan qat'i nazar, barcha bolalar buzilgan neyropsixik rivojlanish nuqsonlari bilan tavsiflanadi: aqliy qobiliyatning pastligi, diqqatning yetarli darajada bo'lmagan konsentratsiyasi, xotira, hissiy-irodaviy sohaning yetuk emasligi, hissiy beqarorlik; rivojlanishning kechikishi, nutq, atrof-muhit haqidagi bilim va g'oyalar, kommunikativ xatti-harakatlarning yetishmasligi, kognitiv qiziqishlarning yetarli darajada ifodalanmasligi, bu ixtiyoriy harakatlar va jismoniy rivojlanishning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Anomal rivojlanishi bo'lgan bolalarning salomatlik holatini, jismoniy va aqliy rivojlanishining o'ziga xos buzilishlarini, harakat sohasiga ta'sir qiluvchi omillarni qisqacha tahlili, har xil darajada xarakterli bo'lgan tipik harakat buzilishlarini aniqlash imkonini berdi.

Bolalarning barcha nozologik guruhlar uchun:

- birlamchi nuqsonning darajasi va uning salbiy oqibatlari tufayli harakat faolligining pasayishi;

- jismoniy rivojlanishning buzilishi: tana muvozanatining buzilishi, oyoq va umurtqa pog'onasining deformatsiyasi, mushaklar "korseti"ning zaiflashishi, harakatni ta'minlaydigan vegetativ funksiyalarning pasayishi;

- muvofiqlashtirish qobiliyatining buzilishi: reaksiya tezligi, aniqligi, sur'ati, harakatlar ritmi, mikro va makro-harakatni muvofiqlashtirish, harakatlarni, vaqt va makonni farqlash, vestibulyar stimullarga qarshilik, fazoda oriyentatsiyalanish, bo'shashish;

- barcha hayotiy jismoniy qobiliyatlar darajasining pasayishi: kuch, tezlik, chidamlilik, moslashuvchanlik va boshqalar;

- tayanch-harakat faoliyatining buzilishi: yurish, yugurish (ayniqsa, tayanch qobiliyatini buzgan holda), shuningdek tirmashish, emaklash, sakrash, uloqtirish, bola hayotining asosini tashkil etuvchi asosiy mashqlar va harakatlar .

1930-yillarda L.S. Vigotskiy tomonidan ko'rsatilgan XX asr tamoyili bugungi kunda ham mahalliy defektologiyada yetakchilik qilmoqda. Prinsipning mohiyati shundan iboratki, pedagogik ta'sirlar nafaqat yengish, tuzatish, tekislash: anormal rivojlanishi bo'lgan bolalarning jismoniy va aqliy kamchiliklarini zaiflashtirishga, balki ularning bilim faolligini, aqliy jarayonlarini, axloqiy fazilatlarini, jismoniy qobiliyatlarini faol rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tuzatish va rivojlanish yo'nalishi barcha ta'lim ishlariga xos bo'lib, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning barcha toifalarini qamrab oladi.

Tuzatish va rivojlantirish vazifalari to'liq jismoniy rivojlanishni ta'minlash, harakat faolligini oshirish, psixofizik qobiliyatlarni tiklash va takomillashtirish, ikkilamchi og'ishlarning oldini olishga qaratilgan. Tik turishning barqarorligi, muvozanatni saqlash va ishonchli yurish, fazoda o'z harakatlarini o'lchash va tartibga solish, ularni aniq, erkin, o'tkirlik va qattiqliksiz bajarish – bular bolaning normal hayoti uchun zarur bo'lgan xususiyatlari hisoblanadi.

Pedagogik faoliyatning korreksion-rivojlantiruvchi yo'nalishi harakat faoliyatlarini o'rgatish va jismoniy sifatlarni rivojlantirish jarayoni bilan uzviy bog'liqdir. Ta'lim, tuzatish hamda rivojlantirish muammolari bir xil o'quv materiali yordamida hal qilinadi, ammo ularda farqlar mavjud. Ta'lim vazifalari yuqori darajadagi dinamizm bilan tavsiflanadi, chunki

ular o'qitishning dasturiy mazmuniga mos kelishi kerak. Tuzatish va rivojlantirish vazifalari nisbiy doimiylik bilan tavsiflanadi, chunki ular har bir faoliyatda hal qilinadi. Shuning uchun rivojlanishda doimiy nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda moslashtirilgan jismoniy tarbiyaning korreksion va rivojlanish yo'nalishi ustuvor o'rin tutadi.

Konseptual holat – bu uyushgan harakat faoliyatining o'zaro bog'liqligi va psixofizik birligi va bolaning shaxsini maqsadli shakllantirish, uning kognitiv qobiliyatlarini, hissiy tizimlarini, psixikasini (idrok, e'tibor, xotira, his-tuyg'ular, fikrlash, nutq), aloqa, motivlarni tuzatish va rivojlantirish, qiziqishlar, ehtiyojlar, o'z-o'zini tarbiyalash kabilardir.

Adaptiv jismoniy madaniyatning korreksion va rivojlanish yo'nalishi pedagogik muammolarni hal qilishning keng doirasiga ega, ularni shartli ravishda quyidagi guruhlariga birlashtirish mumkin:

- 1) yurish, yugurish, suzish, uloqtirish, sakrash, buyumlar bilan mashq qilish va hokazolarda asosiy harakatlarni tuzatish;
- 2) muvofiqlashtirish qobiliyatlarini tuzatish va rivojlantirish;
- 3) jismoniy tayyorgarlikni tuzatish va rivojlantirish;
- 4) somatik kasalliklarni tuzatish va oldini olish;
- 5) aqliy va hissiy qobiliyatlarni shakllantirish, tuzatish va rivojlantirish;
- 6) kognitiv faollikni rivojlantirish;
- 7) bola shaxsiyatini shakllantirish.

Ushbu toifadagi bolalar uchun maxsus jismoniy tarbiya usullarining yetishmasligi jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini rejalashtirish va o'tkazishda jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Har bir jismoniy imkoniyati cheklangan bolaga individual yondashish zarurati ularning xususiyatlari va

ehtiyojlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan usullarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Bunday usullarning yetishmasligi jismoniy tarbiya mutaxassislari va o'qituvchilarining sifatli darslarni o'tkazish qobiliyatini cheklaydi, bu esa bolalarning jismoniy tayyorgarligining yetarli emasligiga va ularning ijtimoiy ajralib qolishiga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan adaptiv jismoniy tarbiya usullarini ishlab chiqish pedagogika, jismoniy tarbiya, tibbiyot va sport sohalari mutaxassislari o'rtasida tizimli yondashuv va hamkorlikni talab qiluvchi muhim omil hisoblanadi.

§1.2. Imkoniyati cheklangan bolalarning tibbiy-fiziologik va psixologik-pedagogik xususiyatlari

Eshitish qobiliyatini doimiy buzilishining sabablari

Bolalarda doimiy eshitish qobiliyatining buzilishi tug'ma va orttirilgan bo'lishi mumkin. Eshitish qobiliyatini buzilishining tug'ma tabiati orttirilganga qaraganda kamroq qayd etiladi. Avvallari eshitishning tug'ma nuqsoni sababi sifatida ko'proq irsiy omillar ko'rsatilgan.

Tug'ma eshitish qobiliyatining boshqa sabablari homiladorlik davrida onaning yuqumli kasalliklar bilan og'rigani, bular orasida virusli infeksiyalar (qizamiq, gripp) alohida ahamiyatga ega. Eshitish organi rivojlanayotgan homila uchun eng xavfli homiladorlikning dastlabki uch oyida onada paydo bo'ladigan kasallikdir.

Ba'zi kimyoviy moddalar homila rivojlanayotgan vaqtida eshitish organiga zarar yetkazishi mumkin. Shunday qilib, eshitish nuqsonlari paydo bo'lishida homiladorlik paytida ona tomonidan

QIZILISTON DAVLATI JISMONIY
TARBIYA VA SPORT UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

iste'mol qilinadigan spirtli ichimliklar va streptomitsin va xinin kabi dorivor moddalar amaliy ahamiyatga ega.

Eshitish organini rivojlanishining buzilishi, homilaning shikastlanishi natijasida, ayniqsa homiladorlikning birinchi oylarida, eshitish analizatorining homilada ayniqsa zaif bo'lganida sodir bo'lishi mumkin.

Eshitish qobiliyatining buzilishi turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Eshitishning og'ir buzilishi odatda tovushni qabul qiluvchi apparat (ichki quloq, eshitish nervi) shikastlanganda, yengil va o'rtacha darajadagi eshitish buzilishi faqat ovoz o'tkazuvchi apparat (o'rta quloq) ta'sirlanganda paydo bo'lishi mumkin.

Bolalarda eshitish qobiliyatini buzilishining sabablari orasida birinchi o'rinni o'rta quloqning o'tkir yallig'lanishi (o'tkir otit) oqibatlariga egallaydi. Bunday hollarda eshitishning shikastlanishi o'rta quloqdagi doimiy qoldiq o'zgarishlarga bog'liq bo'lib, timpanik membrananing va suyakchalar zanjirining normal harakatchanligini buzilishiga olib keladi. Ba'zi hollarda, o'tkir otit, o'rta quloq harakatlaridan so'ng, quloq membrananing doimiy teshilishi va quloqda uzoq muddatli yiringlash - surunkali yiringli otit mavjud bo'ladi. Ushbu kasallik odatda sezilarli eshitish qobiliyatini buzilishi bilan birga kechadi.

Bolalarda eshitish organini shikastlanishining umumiy sababi, burun va tomoq kasalliklari hamda evstaxiya naychasi o'tkazuvchanligining buzilishi bilan bog'liq.

Eshitishning doimiy buzilishining aniq shakllarining etiologiyasida ichki quloq va eshitish nervi, gavdaning shikastlanishi eng muhim rol o'ynaydi. Eshitish nervi yadrolarining, uning miyadagi yo'llarining, shuningdek, kortikal eshitish markazlarining shikastlanishi chastotada hamda eshitish qobiliyatining buzilishi darajasida nisbatan kamroq ahamiyatga ega.

Eshitishning doimiy buzilishining rivojlanishida o'tkir yuqumli kasalliklar muhim ahamiyatga ega bo'lib, eshitish qobiliyatining buzilishiga olib keladigan yuqumli kasalliklarning aksariyati bolalik davrida yuzaga keladi va shuning uchun bolalarda eshitish qobiliyatining buzilishi etiologiyasida bu kasalliklarning roli ayniqsa katta. Bolalikda doimiy eshitish qobiliyatining buzilishiga olib keladigan yuqumli kasalliklar: epidemik serebrospinal meningit, qizamiq, gripp, parotitlar hisoblanadi. Eshitish qobiliyati zaif bolalarning asosiy fiziologik xususiyatlaridan biri eshitish qobiliyatining buzilishidir. Eshitish - nutqni rivojlantirish, muloqot qilish va o'rganishda muhim rol o'ynaydigan asosiy hissiy organlardan biri. Eshitish qobiliyatining buzilishi og'irlik darajasida farq qilishi mumkin, ya'ni engil eshitish qobiliyatini yo'qotishdan karlikka qadar. Bu ularning atrof-muhit tovushlarini, shu jumladan nutqni idrok etish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa o'z navbatida o'rganish va ijtimoiy moslashishni qiyinlashtirishi mumkin.

Eshitish qobiliyati past bo'lgan bolalarda ma'lum vosita va muvofiqlashtirish muammolari ham bo'lishi mumkin. Buning sababi shundaki, eshitish muvozanat va harakatni muvofiqlashtirishni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ular muvozanat, muvofiqlashtirish va muayyan vosita qobiliyatlari bilan qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu ularning sport mashg'ulotlariga va jismoniy faolligiga ta'sir qilishi mumkin.

Muvozanat va fazoviy ong uchun mas'ul bo'lgan vestibulyar tizim, shuningdek, eshitish qobiliyati past bo'lgan bolalarda ham buzilishi mumkin. Bu masofalarni baholash, kosmosda o'zini yo'naltirish va harakatlarini nazorat qilishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Bu jihatlar oddiy kundalik faoliyat uchun ham,

jismoniy faoliyat va sport tadbirlarida qatnashish uchun ham muhimdir.

Ushbu fiziologik xususiyatlarni hisobga olgan holda, eshitish qobiliyati zaif bolalarni jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishga, ularning ehtiyojlari, qobiliyatlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvlarni ishlab chiqish kerak.

Eshitish qobiliyatining buzilishi, odatda, bir vaqtning o'zida rivojlanayotgan vestibulyar apparatlarning disfunktsiyasi miya omurilik meningitida ichki quloqdagi yallig'lanish jarayoni - eshitish nervi qobig'i bo'ylab ichki eshitish yo'li orqali miya pardasidan yiringli infeksiyaning tarqalishi natijasida yuzaga keladi.

Lekin ba'zi hollarda to'liq ikki tomonlama karlik ham kuzatiladi. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, parotitdagi karlik ichki quloqdagi reseptor apparati (korti organi hujayralari) faoliyatini to'xtashi bilan asoslangan. Kar bolalarning asosiy xususiyatlaridan biri to'liq yoki qisman eshitish qobiliyatini yo'qotishdir. Karlik turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, masalan, genetik omillar, infektsiyalar, shikastlanishlar yoki ba'zi dori-darmonlarni qo'llash sababli. Bu bolalarning tovushlar va nutqni idrok etishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi.

Nutq va muloqot zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishiga sezilarli ta'sir qiladi. Eshitish nutqni ishlab chiqarish va idrok etishda muhim rol o'ynaganligi sababli, kar bolalarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda kechikishlar yoki buzilishlar bo'lishi mumkin. Bu ularning boshqalar bilan muloqot qilish va munosabat o'rnatish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Karlik bolalarning ijtimoiy moslashuviga ham ta'sir qiladi. Ular boshqalar bilan muloqot qilish, do'stlik o'rnatish va ijtimoiy

faoliyatga qo'shilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Bu ajralib qolish va tushunmovchilik hissini keltirib chiqarishi mumkin. Ular o'zlarining ahvoli va kundalik hayotda duch keladigan qiyinchiliklar tufayli stress, tashvish va depressiyani boshdan kechirishlari mumkin.

Eshitish vositalari, eshitish implantlari yoki boshqa yordamchi texnologiyalar kabi turli tibbiy aralashuvlar kar bolalarning hayot sifatini yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu yordamlar ularga tovushlarni yaxshiroq idrok etishga va muloqot va o'rganishda ishtirok etishga yordam beradi.

Alohida pedagogik sharoitlarni hisobga olgan holda, kar bolalarga individual yordam ko'rsatish, ularning har tomonlama rivojlanishi va jamiyatga integratsiyalashuvi uchun ta'lim va qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Eshitish patologiyasining tavsifi. Eshitish analizatorida tovush o'tkazuvchi va tovushni qabul qiluvchi apparatlar farqlanadi. Ovoz o'tkazuvchi apparatga tashqi va o'rta quloq, shuningdek ichki quloqning ba'zi qismlari (labirint suyuqligi va asosiy membrana) kiradi; tovushni idrok etuvchiga – analizatorning boshqa barcha qismlari, korti organining soch hujayralaridan tortib, miya yarim korteksining eshitish mintaqasi asab hujayralari bilan tugaydi.

Ushbu holat eshitish qobiliyati zaif bolalar bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu nuqson nafaqat bolaning jismoniy dunyoga nisbatan faolligini buzishga olib keladi, balki bolaning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishdagi kechikishini belgilaydigan tizimlarning yorilishi va siljishiga olib keladi. , ham miqdoriy, ham sifat jihatidan. Bu faoliyatning etakchi turlarini yosh bosqichlariga ko'ra o'zlashtirishning sifat jihatidan o'ziga xosligi tomon siljishida namoyon bo'ladi. Ammo, ma'lumki, alohida ta'lim extiyojiga ega bolaning rivojlanishini o'rganish faqat

yetishmovchilik darajasini aniqlash bilan cheklanib qolishi mumkin emas, balki, kompensatsiya va korreksiya jarayonini o'z ichiga olishi kerak. Bu jarayon bolaning qaysi yosh bosqichida bo'lishidan qat'iy nazar, boshlang'ich bosqichdan boshlab, maqsadli tarbiya va ta'limning boshlanishigacha bo'lgan faoliyatning yetakchi turlarini o'zlashtirishda izchil moslashishga qaratilgan bo'lishi kerak. Patogen omillarga quyidagilar: embrionga ta'sir qilish, ona tanasining zaharlanishi, infeksiya, homila shikastlanishi, irsiy moyilliklar kiradi.

Ba'zida tug'ruq paytida yuzaga keladigan ichki quloqning shikastlanishlari tug'ma rivojlanish nuqsonlaridan ajralib turadi. Bunday zarar homila boshini tor tug'ilish kanali orqali siqib chiqarish yoki akusherlik forsepslarini qo'llash natijasida yuzaga kelishi mumkin. Ichki quloqning shikastlanishida ba'zan yosh bolalarda boshning ko'karishi (balandlikdan tushish), shu bilan birga, labirintda qon ketishlar va uning tarkibidagi alohida bo'limlarning siljishi kuzatiladi. Bunday hollarda o'rta quloq va eshitish nervi ham bir vaqtning o'zida zararlanishi mumkin. Ichki quloqdagi shikastlanishlarda eshitish qobiliyatining buzilishi darajasi shikastlanish darajasiga bog'liq va bir quloqda qisman eshitish qobiliyatini yo'qotishdan to'liq ikki tomonlama karlikka qadar bo'lishi mumkin.

Miyadagi eshitish nervi, yo'llari va eshitish markazlarining kasalliklari

1. Eshitish nervining nevritlari. Bu guruhga nafaqat eshitish nervi tananing kasalliklari, balki spiral nerv tugunini tashkil etuvchi nerv hujayralarining shikastlanishlari, shuningdek korti organi hujayralaridagi ba'zi patologik jarayonlar kiradi.

Spiral nerv tugunlari hujayralarining zaharlanishi nafaqat kimyoviy zaharlar bilan zaharlanganda, balki ko'plab kasalliklarda (masalan, meningit, qizamiq, gripp, tif, parotit)

qonda aylanib yuruvchi toksinlar bilan ta'sirlanganda ham sodir bo'ladi. Kimyoviy va bakterial zaharlar bilan zaharlanish natijasida spiral tugun hujayralarining hammasi yoki bir qismi nobud bo'ladi, keyin eshitish funksiyasi to'liq yoki qisman yo'qoladi.

Eshitish nervi tana kasalliklari ham meningitda yallig'lanish jarayonining miya pardasidan nerv qobig'iga o'tishi natijasida yuzaga keladi. Yallig'lanish jarayoni natijasida eshitish nervi tolalarining hammasi yoki bir qismi nobud bo'ladi va mos ravishda to'liq yoki qisman eshitish halok bo'ladi.

Eshitish funksiyasini buzilishining tabiati shikastlanishning joylashgan joyiga bog'liq. Jarayon miyaning yarmida rivojlanib, eshitish yo'llarini kesib o'tmasdan oldin ushlab turadigan hollarda, mos keladigan quloqda eshitish buziladi; agar bir vaqtning o'zida barcha eshitish tolalari o'lsa, unda bu quloqda eshitishning to'liq yo'qolishi, eshitish yo'llarining qisman o'limi bilan, ko'proq yoki kamroq eshitish halokati bilan, mos keladigan quloqda kechadi.

Miya yarim po'stlog'ining eshitish sohasi kasalliklari, shuningdek, kasalliklar qon ketishi, o'smalar, ensyefalit bilan yuzaga kelishi mumkin. Bir tomonlama shikastlanishlar ikkala quloqda ham eshitish qobiliyatini yo'qotishga olib keladi.

2. Shovqin shikastlanishlari. Shovqinga uzoq vaqt ta'sir qilish bilan, korti organining soch hujayralarida degenerativ o'zgarishlar rivojlanib, asab tolalari va spiral asab tugunining hujayralariga tarqaladi.

3. Havo kontuziyasi. Atmosfera bosimining to'satdan o'tkir tebranishlarida portlash to'lqinining harakati, odatda, kuchli tovush stimulining ta'siri bilan birlashadi. Bu ikkala omilning bir vaqtda ta'siri natijasida eshitish analizatorining barcha qismlarida patologik o'zgarishlar yuz berishi mumkin. Quloq

pardasining yorilishi, o'rta va ichki quloqdagi qon ketishlar, korti organi hujayralarining siljishi va yo'q qilinishi natijasida eshitish funksiyasiga doimiy zarar yetadi.

4. Funksional, ya'ni vaqtinchalik eshitish qobiliyatining buzilishi, ba'zida nutqning buzilishi bilan birga kechadi. Funksional eshitish buzilishlariga, kuchli stimullar (qo'rquv) ta'sirida zaif asab tizimiga ega bo'lgan odamlarda rivojlanadigan isterik karlik kiradi. Bolalarda isterik karlik holatlari ko'proq uchraydi. Turli xil harakatli o'yinlar va mashqlardan foydalanish nutqida nuqsoni bor bolalarni jismoniy tarbiyaga faol jalb qilishga yordam beradi, nafaqat jismoniy, balki hissiy va ijtimoiy rivojlanishga ham yordam beradi.

Eshitish va vestibulyar analizatorlari o'rtasidagi munosabat. Eshitish tizimidagi patologik jarayon vestibulyar apparatlarning funksiyasini o'zgartiradi va vestibulyar buzilishlar, o'z navbatida, harakat sohasining shakllanishiga ta'sir qiladi. N.L.Naydenova maxsus tadqiqotdan foydalanib, eshitishni buzilishi holatlarining 62 foizida vestibulyar disfunktsiyaning turli ko'rinishlarini aniqladi.

Vestibulyar analizator tananing va boshning fazodagi holati, harakat tezligi va yo'nalishining o'zgarishi haqidagi signallarni idrok etadi, fazoda idrok etish va oriyentatsiyaning yagona funksiyasini ta'minlaydi va mushak tonusiga doimiy ta'sir qiladi.

Otokinestetik analizatorning uchta o'zaro perpendikulyar yarim doira kanallari va ichki quloq vestibulasi haltalarida joylashgan retseptor apparati – vestibulyar analizator deb ataladi.

Eshitish va vestibulyar analizatorlar o'rtasidagi munosabatlarni ularning yo'nalishining yaqin anatomik birligida kuzatish mumkin: ma'lumki, eshitish tizimining periferik qismi labirintda, periferik reseptorlar joylashgan joyda joylashgan

bo'lib, ular idrok etadilar. Vestibulyar stimullar tananing fazodagi holatini bildiradi.

Vestibulyar va eshitish tizimlarining birligi va umumiy ishlash prinsipi kuzatiladi, bu: labirintda joylashgan eshitish nervi hujayralarining nerv uchlariga o'tganda endolimfa ta'sirida mexanik tebranishlarning nerv impulsiga aylanishi.

Eshitish idrokida vestibulyar tuyg'uning imkoniyatlari haqida gapirish muhimdir. Eshitish analizatori dastlab vestibulyar stimullarni tahlil qilish tizimi sifatida shakllangan va faqat keyinchalik undan tovushlarni tahlil qilish bilan shug'ullanadigan alohida quyi tizim ajratilgan. Biroq, otolit organining ibtidoiy eshitish funksiyalari yo'qolmagan. Neyrofiziologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vestibulyar analizatorning otolitik qismi 16 Gts dan 1000 Gts gacha bo'lgan tovushlarga javob beradi va ba'zi hollarda koxlear faoliyatni almashtirishga qodir. Vestibulyar funksiyaning buzilishi eshitish idrokida ham chuqur, ham kamroq aniq o'zgarishlar bilan kuzatiladi. Eshitish funksiyasining keskin kamayishi bilan vestibulyar apparatlarning yuqori barqarorligi va aksincha, eshitish analizatorining nisbatan yaxshi saqlanishi, vestibulyar apparatlarning funksiyasi keskin kamayishi bilan alohida holatlar mavjud.

Eshitish analizatoridagi patologik jarayon nafaqat vestibulyar analizatorning funksiyasiga, balki karlarni harakat faolligining xususiyatlarini ham aniqlaydigan kinestetik analizatorning funksiyasiga ta'sir qiladi. Vestibulyar barqarorligi past bo'lgan odamlarda turli xil tezlashuvlar, aylanishlar, moyilliklar, harakatlarni muvofiqlashtirish, muvozanat sezilarli darajada buziladi, harakat sifatlarini maksimal darajada namoyon qilish qobiliyati, fazoviy oriyentatsiya pasayadi.

Eshitish idroki vestibulyar analizator kamroq ta'sirlangan quloqda yaxshi bo'ladi. Vestibulyar buzilishlar uchun

kompensatsiyaning yuqori darajasini yodda tutish kerak. Kompensatsiya analizatorning markaziy qismlari va uning boshqa sensor tizimlari, ayniqsa ko'rish bilan o'zaro ta'sirga ega.

Vestibulyar tizimning maxsus tanlangan jismoniy mashqlar bilan mashg'ulotlari, vestibulyar analizatorning ichki quloqning buzilishi bilan bog'liq salbiy omillar ta'sirida funksional qarshiligini oshiradi. Kuchli qo'zqatish xususiyati holatida bo'lgan vestibulyar tizim turli xil ogohlantirishlarga (xususan, jismoniy mashqlarga) funksional moslashadi va buning natijasida uning reaktivligi sezilarli darajada kamayadi.

Maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlari va harakat qobiliyatlari

Eshitish va nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish ishlarini olib borishda asosiy e'tibor bolaning o'ziga xosligini ochib berishga, uning xususiyatlarini har tomonlama o'rganishga asoslangan individual tuzatish (korreksiya) va rivojlanish dasturini yaratishga qaratilishi kerak. Pedagogik ishda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga rahbarlik qilish uchun ularning umumiy nazariy qonuniyatlarini bilish kerak.

Bolaga erta tashxis qo'yish va unga yordam berishning asosiy maqsadi – ijtimoiy, hissiy, intellektual va jismoniy o'sishni ta'minlash va uning qobiliyatlarini rivojlantirishda maksimal muvaffaqiyatga erishishdir.

Ammo, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani o'rganish, faqatgina kamharakatlilik darajasini aniqlash bilan cheklanib qolishi mumkin emas.

Zaif eshituvchi bolaning rivojlanishidagi turli xil buzilishlar nafaqat tovushli ogohlantirishlarga cheklangan kirishning natijasi, balki bu yerda to'g'ridan-to'g'ri natija sifatida nutq

rivojlanishidagi buzilishlar kuzatiladi. Nutq odamlarni tashqi dunyo bilan o'zaro bog'lash vositasi sifatida ishlaydi. Ushbu bog'liqlikning buzilishi, olingan ma'lumotlarning pasayishiga olib keladi, bu esa barcha kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga, birinchi navbatda, barcha turdagi harakatli ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoniga ta'sir qiladi.

Asosiy patologiya oqibatlar zanjiriga olib kelishi mumkin, ular paydo bo'lgan dan so'ng, yangi buzilishlarning sabablariga aylanadi va birga kechadi. Ma'lum bo'lishicha, bolalarda eshitish qobiliyatining pasayishi 62% hollarda disgarmonik jismoniy rivojlanish, 43,6% – tayanch-harakat tizimining nuqsonlari (skolioz, tekis oyoq va boshqalar), 80% hollarda – harakat rivojlanishining kechikishi bilan birga kechadi. Kar bolalarning 70 foizida ikkilamchi kasalliklar kuzatiladi. Bir qator ishlarda eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda tayanch-harakat statik funksiyalarining rivojlanishida kechikish borligi ko'rsatilgan, bu esa, o'z navbatida, ularning shakllanishiga ta'sir qiladi. Analizatorlararo ulanishlar, "yaqin" bo'shliqni toraytiradi. "Turish" (o'tirish, yurish va hokazolarni o'zlashtirish), rivojlanishidagi kechikish, fazoda va obyekt dunyosida oriyentatsiyaning buzilishiga olib keladi.

Kar maktabgacha yoshdagi bolalar eshitish qobiliyatiga ega tengdoshlaridan somatik zaiflik va harakatchanligining yetarli emasligi bilan ajralib turadi. Maktabgacha yoshdagi kar bolalar psixofizik rivojlanishida tengdoshlaridan 1-3 yilgacha orqada qolishlari aniqlangan.

Bolalarda harakat sohasining buzilishi quyidagicha namoyon bo'ladi:

1) rivojlangan asosiy jismoniy sifatlar darajasining pasayishida: tana va qo'llarning asosiy mushak guruhlarini kuchi,

tezlik-kuch sifatleri, tezlik sifatleri bo'yicha me'yordan 12% dan 30% gacha orqada qolishi;

2) statik va dinamik muvozanatni saqlash qiyinligida: statik muvozanatda me'yordan 30% gacha, dinamik - 21% gacha orqada qolishi;

3) harakatlarning yetarli darajada aniq muvofiqlashtirilmaganligi va noaniqligi, bu ayniqsa, yurish mahoratini o'zlashtirishda seziladi;

4) fazoda oriyentatsiyaning nisbatan past darajasida;

5) individual harakatlarni bajarish tezligining sekinlashuvida, eshitish qobiliyatiga ega bolalarga nisbatan umuman harakat faolligi pastligida.

Kar bolalarning kognitiv sohasini rivojlantirish o'ziga xos tarzda davom etmoqda. Ular tug'ilishdan boshlab eshitish diqqatini rivojlantirmaydi. Ushbu bo'shliqning ba'zi bir kompensatsiyasi eshitish analizatorining buzilish darajasiga bog'liq bo'lib, uning faollashishi faqat uzoq va tizimli ish va eshitish idrokining rivojlanishi bilan bog'liq. Ko'p bolalarda, juda erta, insonning lablariga diqqatni jamlash mavjud bo'lib, bolaning kompensatsiya harakatlarini izlashi haqida xabar beradi, vizual idrokni o'z zimmasiga oladi. Diqqatning barqarorligi faoliyat turiga qarab farq qilishi mumkin. Barcha bolalar uchun umumiy kamchilik - bu e'tiborni o'zgartirish qiyinligidir.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda e'tibor, idrokni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyati xotira faolligiga sezilarli ta'sir qiladi. Bolalarda vizual idrok ustunlik qiladi, shuning uchun butun yodlash jarayoni asosan vizual tasvirlarga asoslanadi, eshitadiganlar uchun esa bu jarayon eshitish-vizual bo'lib, faol ovozli nutqqa tayanadi.

Shu bilan birga, F.F.Payning va boshqa tadqiqotlarda og'zaki nutqni bissensor (eshitish-vizual) idrok etish monosensor (vizual)ga qaraganda samaraliroq ekanligi aniqlandi. Bu nutqni eshitish – vizual idrok etishning yaxshilanishini o'zaro qo'llab-quvvatlash tufayli yuzaga keladi, degan fikrni aytishga imkon berdi.

Kar bolalarning hissiy rivojlanishidagi kechikish ikkilamchi nuqsonlar bilan bog'liq: obyektiv faoliyatning kam rivojlanganligi, kattalar bilan og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotning rivojlanishidagi kechikish. Bu bolalar vaziyatni mustaqil tahlil qilish, ushbu faoliyatni amalga oshirish uchun muhim bo'lgan obyektlarning xususiyatlari va munosabatlarini aniqlash imkoniyatiga ega emaslar. Faqat hayotning uchinchi yilida bolalar faoliyatida obyektlarning xususiyatlariga amaliy yo'nalish rivojlana boshlaydi, bu asosan didaktik o'yinchoqlar bilan harakatlarda namoyon bo'ladi. Erta yoshdagi bolalarda predmetli faoliyat yetakchilikka aylanmaydi.

Obyektiv va instrumental faoliyatning rivojlanishidagi kechikish, nafaqat sensorli asosning shakllanishiga ta'sir qiladi, balki eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda vizual fikrlashning rivojlanish darajasida ham namoyon bo'ladi. Bolalarda vizual fikrlash shakllarining holatini o'rganish, nafaqat vizual-majoziy, balki vizual-samarali fikrlashni rivojlantirishda ham orqada qolganligini ko'rsatadi. Ularda vizual-samarali, amaliy fikrlashni shakllantirish, umumiy rivojlanish tendensiyalari mavjudligiga qaramay, normal rivojlanayotgan bolalarda uning shakllanishidan sezilarli darajada kechikish va ba'zi miqdoriy va sifat jihatidan farqlar bilan davom etadi.

Eshituvchilarga qaraganda ancha sekinroq, qisqartirilgan yo'nalishga o'tish, vazifani xatosiz bajarishga olib keladi. Ko'pchilik batafsil yo'nalishga tayanadi. Eshitish qobiliyati

buzilgan bolalarning aksariyati maktabgacha yoshda past darajadagi yo'nalishda qoladilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarning faqat kichik bir qismi vizual-majoziy muammolarni hal qilishda aks ettirilgan vizual va cheklangan yo'nalishni egallaydi.

Shunday qilib, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda vizual tafakkurning rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, idrok etishning rivojlanishi hissiy bilish, amaliy yo'naltirish va obyektiv dunyoda mavjud bo'lgan qonuniyatlarni tushunishning o'ziga xosligidan dalolat beradi.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning harakatlaridagi sezilarli sifat farqi shundaki, ularning nutqi vizual muammolarni hal qilish jarayonida ishtirok etmaydi va nutqni rejalashtirish funksiyasi mavjud emas.

Nutqni shakllantirish jarayoni boshqa ko'plab qobiliyatlarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular uning paydo bo'lishi va muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur shartlar bo'lib xizmat qiladi. Masalan, harakatni maxsus rivojlantirish kerak, ayniqsa kichik maktabgacha yoshda ongli ravishda taqlid qilish qobiliyati, kattaroq maktabgacha yoshdagi katta hajmdagi ta'lim ishlarini bajarish uchun asosiy qobiliyat sifatida umumiy chidamlilik rivojlantirilib boriladi.

Nutqni rag'batlantirish uchun harakatlardan foydalanishning bir necha sabablari bor. Asosiysi, nutq va harakat elementlarining bir-biriga mos kelishidir. Taranglik, intensivlik, ritm va fazoviy yo'nalish insonning biologik tarkibiy qismlari bo'lib, ular harakatda ham, nutqda ham mavjud. Uyushtirilgan harakat bolaning taranglik, davomiylik, tezlik, aksentratsiya hissini keskinlashtiradi va o'z tanasini his qilish tuyg'usini rivojlantiradi, keyinchalik makro-harakatlarda osonroq boshqarilishi mumkin, artikulyar mushaklarning mikro-harakatlari

boshqaruviga o'tadi. Harakatlar bolalarning tasavvuriga yordam beradi, ularni affektiv holatga keltiradi (maxsus tashkil etilgan o'yinlarda), o'z-o'zidan ovoz va ularning ovozini eshitish qobiliyatiga sabab bo'ladi. O'z-o'zidan nutq ham murakkab tuzilishga ega, shuning uchun u bir nechta tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, ularning har biri rivojlanish uchun umumiy yoki o'ziga xos asosga ega.

Nutq idrok etish, tushunish, ma'noni shakllantirish, qayta kodlash, bayonotlarni dasturlash, ko'paytirishni o'z ichiga oladi. Idrok va anglash, bashorat qilish va hokazo, axborot mazmunini bashorat qilish bilan birga kechadi. Bularning barchasi nutq harakatlarini, ifoda shaklini tanlashga ta'sir qiladi.

Eshitish qobiliyatini buzilishining o'ziga xos xususiyati - yilning har bir biologik ritmida kar bolalarning sog'lig'i, jismoniy faoliyatiga ta'sir qiluvchi o'zgaruvchan iqlim sharoitlariga bog'liq. Kuzning boshida va o'rtalarida yozgi ta'tildan keyin bolalarning jismoniy ko'rsatkichlari yuqori bo'lib, yangi harakatlarni o'rganishga yordam beradi va vizual idrok etishni rivojlantiradi, shuning uchun butun yodlash jarayoni asosan vizual tasvirlarga asoslanadi, bu jarayonni eshitadiganlar uchun esa, eshitish-vizual bo'lib, faol ovozli nutqqa tayanadi.

Shu bilan birga, ba'zi tadqiqotlar natijasida og'zaki nutqni bissensor (eshitish-vizual) idrok etish monosensor (vizual) ga qaraganda samaraliroq ekanligi aniqlangan. Bu, nutqni eshitish-vizual idrok etishning yaxshilanishi o'zaro qo'llab-quvvatlash tufayli yuzaga keladi, degan fikrni aytishga imkon berdi.

Kar bolalarning hissiy rivojlanishidagi kechikish ikkilamchi nuqsonlar bilan bog'liq: obyektiv faoliyatning kam rivojlanganligi, kattalar bilan og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqotning rivojlanishidagi kechikish. Ushbu faoliyatni amalga oshirish uchun muhim bo'lgan obyektlarning xususiyatlari va munosa-

batlarini aniqlash imkoniyatiga ega emaslar. Faqat hayotning uchinchi yilida bolalar faoliyatida obyektlarning xususiyatlariga amal qilish rivojlana boshlaydi, bu asosan didaktik o'yinchoqlar bilan harakatlarda namoyon bo'ladi.

Obyektiv va instrumental faoliyatning rivojlanishidagi kechikish, nafaqat sensorli asosning shakllanishiga ta'sir qiladi, balki eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda vizual fikrlashning rivojlanish darajasida ham namoyon bo'ladi. Bolalarda vizual fikrlash shakllarining holatini o'rganish, nafaqat vizual-majoziy, balki vizual-samarali fikrlashni rivojlantirishda ham orqada qolganligini ko'rsatadi. Vizual-samarali, amaliy fikrlashni shakllantirish, umumiy rivojlanish tendensiyalari mavjudligiga qaramay, normal rivojlanayotgan bolalarda sezilarli darajada kechikish va uning shakllanishidan ba'zi miqdoriy va sifat jihatidan farqlar bilan davom etadi. Eshituvchilarga qaraganda ancha sekinroq, qisqartirilgan yo'nalishga o'tish, vazifani xatosiz bajarishga olib keladi. Ko'pchilik batafsil yo'nalishga tayanadi. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning aksariyati maktabgacha yoshda past darajadagi yo'nalishda qoladilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarning faqat kichik bir qismi vizual-majoziy muammolarni hal qilishda aks ettirilgan vizual va cheklangan yo'nalishni egallaydi.

Shunday qilib, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda vizual tafakkurning rivojlanish xususiyatlari, shuningdek, idrok etishning rivojlanishi hissiy bilish, amaliy yo'naltirish va obyektiv dunyoda mavjud bo'lgan qonuniyatlarni tushunishning o'ziga xosligidan dalolat beradi.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning harakatlaridagi sezilarli farq shundaki, ularning nutqi vizual muammolarni hal qilish jarayonida ishtirok etmaydi va nutqni rejalashtirish funksiyasi mavjud emas.

Nutqni shakllantirish jarayoni uning paydo bo'lishi va muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur shartlar bo'lib xizmat qiladigan ko'plab boshqa qobiliyatlarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, harakatni, ongli ravishda taqlid qilish qobiliyatini, ayniqsa kichik maktabgacha, katta maktabgacha yoshdagi va undan keyingi davrda katta hajmdagi o'quv ishlarini bajarish uchun asosiy qobiliyat sifatida umumiy chidamlilikni maxsus rivojlantirish kerak.

Kuzning boshida va o'rtalarida, yozgi ta'tildan keyin bolalarning jismoniy ko'rsatkichlari eng yaxshisi bo'lib, yangi harakatlarni o'rganishga va jismoniy fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Kuzdan qishga o'tish davrida jismoniy ko'rsatkichlar keskin pasayadi va faollikning yomonlashishi kuzatiladi. Chidamlilik ishidan keyin sust tiklanish kuzatiladi, epchillik, harakatlarni muvofiqlashtirish va ko'z bilan chamalab ko'rish pasayadi. Qishda jismoniy mehnat qobiliyati barqarorlashadi. Bu jismoniy fazilatlarni rivojlantirish va takomillashtirish hamda harakatlarni mustahkamlash uchun eng qulay davr. Bahorgi o'tish davri jismoniy faollikning pasayishi va kar bolalarning umumiy ahvoli bilan tavsiflanadi. Bu vaqtda ko'proq o'yinlarni rejalashtirish va o'yin syujetiga asoslangan darslarni o'tkazish kerak. Bahorning o'rtalari va butun yoz davri jismoniy rivojlanish uchun qulaydir. Shunday qilib, kar bolalarning umumiy ahvolini, sog'lig'i holati va jismoniy faoliyatining tabiati o'zgargan beshta davrni ajratish mumkin.

Zaif ko'ruvchi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari

Ko'rish tashqi dunyo haqida bilishning eng kuchli ma'lumot manbai hisoblanadi. Ma'lumotlarning 85-90 foizi ko'rish analizatori orqali miyaga kiradi va uni funksiyalarining qisman

yoki chuqur buzilishi, bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishida bir qator og'ishlarni keltirib chiqaradi.

Ko'rish analizatori eng murakkab ko'rish funksiyalarni ta'minlaydi. Beshta asosiy vizual funksiyani ajratish odatiy holdir: 1) markaziy ko'rish; 2) periferik ko'rish; 3) binokulyar ko'rish; 4) yorug'likni idrok etish; 5) rangni idrok etish. Markaziy ko'rish yorqin nurni talab qiladi, ranglar va kichik narsalarni idrok etish uchun mo'ljallangan. Markaziy ko'rishning o'ziga xos xususiyati obyektlarning shaklini idrok etishdir. Shuning uchun bu funksiya boshqacha tarzda shakliy ko'rish deb ataladi. Shakliy ko'rish asta-sekin rivojlanadi: u bola hayotining 2-3 oyligida paydo bo'ladi; harakatlanuvchi obyekt orqasiga qarashning harakati 3-5 oylik davrda shakllanadi; 4-6 oyligida bola unga g'amxo'rlik qilayotgan qarindoshlarini taniydi; 6 oydan keyin bola o'yinchoqlarni ajrata oladi. Bolada obyektning shaklini tanib olish rangni ajratib olishdan ko'ra ertaroq (5 oyda) paydo bo'ladi.

Binokulyar ko'rish – bu obyektlarning fazoviy idroki, hajmi va relyefi, ikki ko'z bilan ko'rish qobiliyati. Uning rivojlanishi bola hayotining 3-4 oyligida boshlanadi va shakllanishi 7-13 yoshda tugaydi.

U hayotiy tajribani to'plash jarayonida takomillashadi. Oddiy binokulyar idrok ko'zning optik-nerv va mushak apparatlarining o'zaro ta'siri bilan bog'lanadi. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarda binokulyar idrok ko'pincha shikastlanadi. Binokulyar ko'rishning buzilishi belgilaridan biri – g'ilaylik, yani bir ko'zning to'g'ri simmetrik holatdan og'ishi, bu vizual-fazoviy sintezni amalga oshirishni qiyinlashtiradi, harakat tezligini sekinlashtiradi, muvofiqlashtirishni buzadi va hokazo. Bolalar ko'pincha o'zaro bog'liqlikdagi obyektlar va harakatlarni idrok eta olmaydilar, harakatlanuvchi obyektlarni (to'p, kubik va boshqalar), ularning masofa darajasini kuzatishda qiyinchi-

liklarga duch kelishadi. Shu munosabat bilan, bunday bolalarga obyektlarni va dinamik idrokni tekshirish, shuningdek, o'quvchilar mustaqil ravishda kuzatishi kerak bo'lgan obyektlar va harakatlarni og'zaki tavsiflash uchun ko'proq vaqt berilishi kerak. Binokulyar ko'rishni rivojlantirishning muhim jihati kundalik ish va o'yin faoliyatining har xil turlari: to'p, kegli va boshqalar bilan o'ynash, qog'ozdan (origami), kartondan modellash va loyihalash, mozaika bilan mashg'ulotlar, to'quv va boshqa faoliyatlarga jalb qilish hisoblanadi. Ko'rishni rivojlantirish – fazoviy sintez o'yin faoliyati, jismoniy tarbiya va sport jarayonida fazoda oriyentatsiyani yaxshilashga yordam beradi.

Periferik ko'rish qorong'uda ishlaydi, u atrofdagi fonni va katta obyektlarni idrok etish uchun mo'ljallangan va fazoda oriyentatsiya olish uchun xizmat qiladi. Ushbu turdagi ko'rish harakatlanuvchi obyektlarga juda sezgir. Periferik ko'rish holati ko'rish maydoni bilan tavsiflanadi. Ko'rish maydoni – bu harakatsiz holatda bir ko'z tomonidan qabul qilinadigan bo'shliq-makondir. Vizual sohadagi o'zgarishlar (skotoma) ba'zi ko'z kasalliklari va miya shikastlanishining dastlabki belgisi bo'lishi mumkin. Ular joylashishiga qarab farqlanadi. Ko'rish maydoni chegaralarining nisbatan kichik torayishi odatda bolalar tomonidan sezilmaydi. Vizual maydon chegaralarida o'zgarishlar bo'lgan da bolalar oriyentatsiya va vizual-fazoviy tahlil qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ko'rish sohasida skotomalarning mavjudligi, qorong'u dog'lar, soyalar, doiralar va boshqa turdagi ko'rish maydoni buzilishlarining paydo bo'lishiga olib keladi, obyektlarni, harakatlarni va atrofdagi holatlarni idrok etishni murakkablashtiradi.

Ko'rish qobiliyati zaif bolalarda ko'rish patologiyasining tabiati va darajasiga qarab, ko'rish sohalarining turli xil holatlari

qayd etiladi. Ko'rish sohasi 10° gacha toraygan bolalar ko'rish qobiliyati zaif, deb tan olinishi mumkin va maxsus turdagi maktablarga o'qishga yuboriladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi har bir o'quvchida ham markaziy, ham periferik ko'rish holati haqida ma'lumotga ega bo'lishi muhimdir. Jismoniy tarbiya darslarida fazoviy oriyentatsiya jarayonida periferik ko'rish, kimyo, biologiya va boshqalar bo'yicha chizmalarni, ko'rgazmali qurollarni o'qish, ko'rib chiqishda markaziy ko'rish qo'llaniladi. Bu ma'lumotlar fazoviy oriyentatsiya jarayonida, harakatda, o'yinlarda, nishonga otishda hisobga olinishi kerak.

T.A.Zeldovich, V.V.Vasilyeva va boshqalarning ta'kidlashicha, maxsus mashg'ulotlar sharoitida harakatli va sport o'yinlari ta'sirida ko'rish sohasi, fazoviy ko'rish, vizual va taktil nazorat yaxshilanib, harakatlar samaradorligi oshadi.

Rangni ko'rish tufayli inson atrofidagi barcha rang-barang ranglarni idrok etadi va ajrata oladi. Yosh bolalarda ranglarni ajratish reaksiyasining ko'rinishi ma'lum bir tartibda sodir bo'ladi. Bola birinchi navbatda qizil, sariq, yashil, keyinroq binafsha va ko'k ranglarni taniy boshlaydi. Inson ko'zi spektrning uchta asosiy: qizil, yashil va ko'k (yoki binafsha) rangini aralashtirish orqali turli xil ranglar va soyalarni ajrata oladi.

Komponentlardan birining yo'qolishi yoki buzilishi **dikromaziya** deb ataladi. Bu hodisani birinchi marta ingliz kimyogari Dalton tasvirlab bergan, uning o'zi ham ushbu kasallikdan aziyat chekkan. Shuning uchun ba'zi hollarda rangni ko'rishning buzilishi **daltonizm** deb ataladi. Qizil rangga nisbatan sezgirlik buzilgan bo'lsa, qizil va to'q sariq ranglar bolalar uchun quyuq kulrang yoki hatto qora rangda bo'lib ko'rinadi. Sariq va qizil svetoforlar ular uchun bir rangda ko'rinadi.

Rang spektrlari bir-biridan uch jihatdan farqlanadi: rang, yorqinlik (yengillik) va to'yinganlik. Ko'rish qobiliyati buzilgan

bolalarni o'qitishda kontrastni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Yorqinlik, to'yinganlik va kontrastni kuchaytirish tasvirlangan obyektlar va hodisalarni aniqroq idrok etishni ta'minlaydi.

Ko'rish qobiliyati zaif bolalarda rangni ajratishning buzilishi, ko'rish qobiliyatini buzilishining klinik shakllariga, ularning kelib chiqishiga, lokalizatsiyasiga va kursiga bog'liq. Ko'rlarda ko'rish o'rniga qo'l harakatlarini nazorat qilish mushak hissi bilan almashtiriladi. V.P.Yermakov, G.A.Yakunin asarlariga murojaat qilgan holda, normal va ko'r, ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarda teri-optik sezuvchanlik ("teri orqali ko'rish"), terining yorug'lik va rang ta'siriga javob berish qobiliyati mavjudligini qayd etadilar. Rang soyalarining farqlanishi, mualliflarning fikriga ko'ra, ranglarni idrok etishning turli xil sifatlari bilan bog'liq. Rang jilvalari quyidagilarga bo'linadi: 1) "silliq" va "to'yinchoq" - ko'k va sariq; 2) "jozibali" yoki "yopishqoq" - qizil, yashil, ko'k; 3) "qo'pol" yoki "to'xtatuvchi" qo'l harakatlari - to'q sariq va binafsha rang. "Eng sillig'i" oq rangni, "to'xtatuvchi" esa qora rangni tanlaydi.

Yorug'likni idrok etish – to'r pardasining yorug'likni idrok etishi va uning yorqinligini farqlash qobiliyatidir. Yorug'likka va qorong'ulikka moslashuvni ajratishadi. Normal ko'ruvchi ko'zlar turli yorug'lik sharoitlariga moslashish qobiliyatiga ega. Yorug'likka moslashish – ko'rish organining yorug'likning yuqori darajasiga moslashishidir. Tug'ilgandan so'ng darhol chaqaloqda yorug'lik sezuvchanligi paydo bo'ladi. Yorug'likka moslashish qobiliyati buzilgan bolalar qorong'uda yorug'likdan ko'ra yaxshiroq ko'rishadi. Ko'rish qobiliyati buzilgan ba'zi bolalarda fotofobiya bor. Bunday holda, bolalar quyuq ko'zoynaklardan foydalanadilar. Bunday bolaga zalning soyali qismida, sport

maydonchasida yoki orqa tomoni quyoshga (yorug'lik manbai) qaragan joyda jismoniy tarbiya uchun joy taklif qilinishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda vizual disfunktsiyalar

Ko'rlik tug'ma va orttirilgan bo'lishi mumkin. Tug'ma ko'rlik – miyaning ayrim qismlari, ko'rish nervlari va to'r pardasini rivojlanishining buzilishi. Orttirilgan ko'rlik ko'z kasalliklari: glaukoma, traxoma, keratit, optik asabning shikastlanishi, shuningdek, ko'z olmosi, orbita va miyaning shikastlanishi oqibatida rivojlanadi.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bola – bu ham ko'r, ham ko'zi ojizlarga tegishli atamadir. Ko'rlar butunlay ko'r (Vis - 0) va qoldiq ko'rishi bo'lgan bolalarga bo'linadi (Vis 0 dan 0,04 gacha, eng yaxshi yo'li ko'zga optik ko'zoynak taqish). Ko'rish qobiliyati zaif bolalar ko'rish funksiyalari jihatidan xilma-xildir. Bu, birinchi navbatda, klinik shakllar va ularning ko'z patologiyasi darajasiga bog'liq. Ko'rish keskinligi 0,2 dan 0,6 gacha bo'lgan bolalar (eng yaxshi yo'li ko'zga optik ko'zoynak taqish) ko'rish qobiliyati zaif deb hisoblanadi. Ushbu toifaga quyidagi kasalliklarga ega bolalar kiradi: miopiya, gipermetropiya, astigmatizm, albinizm, ambliopiya, nistagmus, mikroftalmos, monokulyar ko'rish, shuningdek, markaziy va periferik ko'rish qobiliyati buzilgan bolalar va boshqalar.

Maxsus adabiyotlarni tahlil qilish, ko'rish buzilishini shartli ravishda chuqur va sayozga bo'lish imkonini beradi. G.V. Nikulina quyidagi tasnifni taklif qiladi: chuqur ko'rish buzilishi ko'rish keskinligi va (yoki) ko'rish maydoni kabi muhim funksiyalarning sezilarli darajada pasayishi, aniq organik ko'rish yetishmovchiligi bilan bog'liq. Keltirilgan funksiyalarni buzilishining chuqurligi va darajasiga qarab, ko'r yoki ko'rish qobiliyati past bo'lishi mumkin. Sayoz ko'rish buzilishlari ko'z-harakat funksiyalarining

buzilishi (qiyshiq ko'zlar, nistagmus) kiradi; ranglarni farqlashning buzilishi (daltonizm, dikromaziya); ko'rish optik mexanizmlarining buzilishi (miopiya, gipermetropiya, astigmatizm, ambliopiya) bilan bog'liq.

Miopiya – ko'zni sindirish kuchining yetishmasligi bilan tavsiflanadi, buning natijasida bolalar uzoqdagi narsalarni, harakatlarni, shuningdek, yozuv taxtasida yozilgan narsalarni hira ko'rishadi. O'qish paytida talabalar kitobni ko'zlariga yaqinlashtiradilar, yozish paytida boshlarini qattiq egadilar, narsalarni ko'zdan kechirayotganda ko'zlarini qisib qo'yishadi - bular miopiya rivojlanishining dastlabki belgilaridir. Miopiya bo'lgan bolalarning yaqin ishlaganda ko'rish imkoniyatlari nisbatan katta. Biroq, yaqin masofada uzluksiz uzoq muddatli vizual yuklama 15-20 daqiqadan oshmasligi kerak. Miopiyaning uch darajasi mavjud: past daraja - 3 D gacha; o'rtacha - 3 dan 6 D gacha; yuqori daraja - 6 dan yuqori. Yuqori darajadagi miopiyada ko'z to'r pardasining ajralishi kuzatiladi. Ko'pincha to'r pardasini ajralishining sababi, haddan tashqari jismoniy zo'riqish, tana chayqalishi va boshqalar oqibatida shikastlanishdir.

S.I. Shkarlova, V.E. Romanovskiy miopiya paydo bo'lishi va rivojlanishiga yordam beradigan omillarni ikki guruhga ajratishadi.

1-guruh – tananing umumiy holatini tavsiflovchi omillar: o'tgan kasalliklar; surunkali intoksikatsiya; irsiyat.

2-guruh – yaqin masofada vizual ishning noqulay sharoitlarini birlashtiruvchi omillar: yorug'likning yetarli emasligi; yozish va o'qish paytida noto'g'ri o'tirish; maktabda va uyda noto'g'ri mebel; noto'g'ri kundalik tartib va boshqa gigiyenik omillar.

E. S. Avetisov, Yu. I. Kurpan, E. I. Livadolarning ta'kidlashicha, miopiya bir necha avlodlarda kuzatilgan oilalarda 4 marta ko'proq uchraydi. Miopiya rivojlanishining omillaridan biri, zaiflashgan sklera - ko'z ichi bosimidir. Bu tananing umumiy kasalliklari va endokrin kasalliklar natijasida paydo bo'lishi mumkin.

Miopiyaning qoplash uchun ko'zoynaklar buyuriladi. Uni davolash uchun ko'zoynakni tuzatish, kontakt linzalar, nuqtali massaj, dori-darmonlar, fizioterapiya tavsiya etiladi. G.G. Demirchoglyan, E.S.Avetisov, E.I.Livado va boshqalar ko'rishni yaxshilash, miopiyaning davolash va oldini olish uchun maxsus mashqlarni taklif qilishadi.

Miopiyaning oldini olish va uning rivojlanishini to'xtatish uchun ko'plab mualliflar quyidagi chora-tadbirlar majmuasini tavsiya qiladilar:

- tanani umumiy mustahkamlash;
- nafas olish va yurak-qon tomir tizimlari funksiyalarini faollashtirish;
- ko'zning mushak- apparatini mustahkamlash;
- ko'z mushaklari, xususan, akkomodativ mushaklar faoliyatini yaxshilash;
- sklerani mustahkamlash va boshqalar.

Gipermetropiya – parallel nurlarning ko'zda sinishidan keyin markazning to'r pardasi orqasida joylashganligi bilan tavsiflanadi. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarning ko'zlari uzoqni ko'ra olmaydi. Ko'zning o'sishi natijasida ko'z olmasining hajmi kattalashadi va 10 yoshga kelib ko'zlar mutanosib bo'ladi, agar ko'zning rivojlanishi orqada qolsa, u uzoqni ko'ra boshlaydi. Shu bilan birga, yaqin ishlaganda ko'rish tizimining funkcionalligi miopiyanikidan ko'ra yomonroq bo'ladi. Uzoqni ko'ra oladigan bolalar akkomodativ apparatlarini haddan tashqari

zo'riqishlariga to'g'ri keladi, intensiv vizual ish ularda vizual charchoqni keltirib chiqaradi, bu bosh og'rig'i, ko'zlar, peshonada og'irlik, ba'zan esa bosh aylanishi shaklida namoyon bo'ladi, o'qish paytida harflar birlashadi, noaniq bo'ladi. Bu hodisalarning barchasi kiprik mushaklarning ortiqcha ishlashi bilan bog'liq.

Gipermetropiyaning uchta darajasi mavjud: past daraja - 3 D gacha; o'rtacha - 3 dan 6 gacha; yuqori - 6 dan ortiq D. Ko'p hollarda zaif va o'rtacha darajali ko'rish keskinligi normaldir. Ammo gipermetropiyaning yuqori darajasi bilan bolalar uzoqni ham, yaqinni ham yomon ko'rishadi, tasvir torayadi, ko'z hajmi kamayadi. Yuqori darajadagi gipermetropiya bilan *g'ilaylik* ko'pincha rivojlanadi.

Uzoqni ko'ra olmaslik optik linzalar bilan tuzatiladi. Erta aniqlash, ko'zoynak yordamida tuzatish va ko'z charchoqlarini bartaraf etish uchun maxsus mashqlar kasallikning oldini oladi.

Gipermetropiya organik shikastlanishlari bilan birga kelmaganligi sababli, ushbu kasallikni o'tkazayotgan bolalarda jismoniy faoliyatga qarshi ko'rsatmalar yo'q.

G'ilaylik ko'zlardan birining umumiy fiksatsiya nuqtasidan og'ishi bilan tavsiflanadi. Bu bolalarda periferik ko'rish, qiyshiq ko'zning ko'rish keskinligi pasaygan, ikkita ko'zli obyektlarni qabul qilish qobiliyati sezilarli darajada pasaygan yoki buzilgan va ularning tasvirlarini bitta vizual tasvirga birlashtirish qobiliyati mavjud. Bu irsiyat, markaziy asab tizimining shikastlanishi, ko'zni sinishining turli anomaliyalari, ruhiy travma (qo'rquv), o'tkir yuqumli kasalliklar, haddan tashqari ko'rish stressi va boshqalar sababli yuzaga kelishi mumkin.

Davolash kasallik aniqlangandan so'ng darhol boshlanishi kerak. Birinchi, ko'zoynak buyuriladi, pleoptik davolash amalga oshiriladi, maxsus qurilmalar yordamida yoritgichlar, binokulyar ko'rishni tiklashga qaratilgan mashqlar vizual yukni sun'iy

ravishda oshiradi (kichik bosma nashrlarni o'qish, kichik mozaikalarni ochish, har xil turlarni saralash va boshqalar).

E.S. Avetisov diploptik usulni ishlab chiqdi, bu oddiy binokulyar ko'rishning shakllanishini tezlashtirishga imkon beradi. Ba'zi hollarda ular jarrohlik aralashuvga murojaat qilishadi. Davolash natijasida g'ilyalik bo'lgan bolalarning aksariyati umumiy maktablarda ta'lim olishlari mumkin. Agar g'ilyalik yuqori darajadagi sinish xatolari va ko'rish keskinligining pasayishi bilan birga kechadigan bo'lsa, bolalar maxsus maktablarda o'qitiladi.

G'ilyalikda, binokulyar va stereoskopik ko'rishning buzilishi bilan bog'liq holda, bolalar fazoning chuqurligini idrok etishda va fazoviy tasavvurlarni shakllantirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Astigmatizm – bir ko'zda har xil turdagi sinish yoki bir xil turdagi turli darajadagi sinish kombinatsiyasi. Astigmatizmning belgilari: vizual charchoqning aniq belgilari, bosh og'rig'i, blefarokonyunktivit, tez-tez - ko'z olmasi qirralarining surunkali yallig'lanishi. Astigmatizmni rivojlanishining sabablari quyidagilar bo'lishi mumkin: ko'zning shikastlanishi, ko'z olmasining operatsiyasi, shox perda kasalligi.

Nistagmus (ko'z titrashi) ko'z olmalarining o'z-o'zidan tebranish harakatlari. Yo'nalish bo'yicha u gorizontal, vertikal va aylanasimon bo'lishi mumkin; tashqi ko'rinishida - chalkash, chayqalish va aralash. Nistagmusning sabablari: miyaning tutqich bezi, gipofiz bezi, uzunchoq miya va boshqalar kabi qismlarining shikastlanishi. Nistagmus, qoida tariqasida, bolalarni bezovta qilmaydi, lekin ular yetarlicha yuqori ko'rish keskinligi bilan ham mavhum idrokni boshdan kechiradilar, tuzatishga javob berish qiyin bo'lgan vizual zaiflik. Nistagmusni davolash ko'zoynakni to'g'irlash (sinish xatolari mavjud bo'lgan

da), pleoptik davolash, akkomodativ apparatni kuchaytirish, dori-darmonlar bilan davolash amalga oshiriladi, bu nistagmus amplitudasining qisman pasayishiga yoki ko'payishiga olib kelishi mumkin.

Ambliopiya – bu markaziy ko'rish keskinligining pasayishi bilan ifodalangan hech qanday sababsiz ko'rishning pasayishi. Ko'pincha g'ilyalik bilan ko'zning majburiy harakatsizligi va binokulyar ko'rishning buzilishi tufayli yuzaga keladi.

Aqliy zaiflik tushunchasi, sabablari va shakllari

"Aqliy zaiflik" atamasi markaziy asab tizimining diffuz (diffuz) organik shikastlanishlari tufayli kognitiv faoliyatning doimiy, aniq buzilishini anglatadi.

Aqliy zaiflik nozologik emas, balki ma'lum bir rivojlanish anomaliyasi uchun umumlashtirilgan guruh tashxisidir. Ruhiy nuqsonning o'ziga xos xususiyati – eng tabaqalangan filoontogenetik jihatdan yosh miya funksiyalarining rivojlanmaganligi va elementar, evolyutsion jarayonning nisbatan saqlanishi kuzatilgan. Aqliy zaiflikning shakllari nihoyatda xilma-xil bo'lib, etiologiyasi, patogenezi, klinik va aqliy ko'rinishlari, boshlanish vaqti va kursning xususiyatlari bilan farqlanadi.

Biroq, istisnosiz barcha shakllar uchun birlashtiruvchi xususiyat – bu kasallikning keyingi to'xtashi bilan ikki yoshgacha bo'lgan bolaning markaziy asab tizimiga qaytarib bo'lmaydigan shikastlanish tufayli neyropsixik rivojlanmaganlikning umumiyli va iyerarxik xususiyati namoyon qiladi. Keyinchalik jismoniy va aqliy rivojlanish nuqsoni asosida davom etadi. Shunday qilib, aqliy zaiflik bir xil holat emas, u tug'ma va orttirilgan sabablarga ko'ra ko'plab turlarda, shu jumladan,

nuqsonni kuchaytirishi mumkin bo'lgan noqulay oilaviy va ta'limiy-tarbiyaviy sharoitlarda namoyon bo'ladi.

Aqliy zaiflikning etiologik omillari endogen (genetik) va ekzogen (tashqi) ga bo'linadi. Aqliy zaiflikning tabaqalashtirilgan shakllarining taxminan 50-70 foizi genetik jihatdan aniqlanadi. 1500 ga yaqin asab va ruhiy kasalliklar, shu jumladan, aqliy zaiflik, noqulay genetik mutatsiyalar va 300 ga yaqin xromosoma mutatsiyalari bilan bog'liq. Genetik omillar mustaqil ravishda va atrof-muhit bilan murakkab o'zaro ta'sirda harakat qilishi mumkin.

Ekzogen omillar, birinchi navbatda, bachadon infeksiyalarini o'z ichiga oladi. Qizilcha virusi bu borada eng xavfli hisoblanadi. Ko'pincha, ko'rish va eshitishning tug'ma anomaliyalari bilan birgalikda jismoniy va aqliy rivojlanish anomaliyalari homiladorlikning dastlabki 12 haftasida onalarda qizilcha kasalligi bo'lgan bolalarning 25 foizida kuzatiladi, virusli (parotit) deyarli xavfli. Homiladorlikning birinchi uch oylik davrida parotit bilan kasallangan ayollarda 20-22% hollarda past nasl tug'iladi. Homiladorlikning keyingi bosqichlarida onaning o'tkir yuqumli kasalliklari homilaning bachadon infeksiyasiga va bachadon ensyefalitning rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Alkogolizm va giyohvandlik ekzogen va endogen aqliy zaiflikni keltirib chiqarishi mumkin. Birinchi holda, onaning va homilaning umumiy qon aylanish tizimi tufayli spirtli ichimliklar va giyohvand moddalar (toksinlar) ning parchalanish mahsulotlari rivojlanayotgan homilani zaharlaydi. Ikkinchi holda, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni (va ularning o'rnini bosuvchi moddalarni) uzoq muddat qabul qilish, otionalarning genetik apparatida qaytarilmas patologik o'zgarishlarni keltirib chiqaradi va bolaning xromosoma va endokrin kasalliklarining sababi hisoblanadi.

Surunkali yuqumli kasalliklar, yurak-qon tomir tizimi, buyraklar, jigar kasalliklari, onadagi metabolik kasalliklar, radioaktiv va rentgen nurlanishining ota-onalarning reproduktiv hujayralariga va homilaning o'ziga ta'siri, homilaning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi.

Kognitiv faoliyatni buzilishining klinik ko'rinishi psixopatologik, nevrologik va somatik belgilarning xususiyatlaridan iborat. Tashxis qo'yishga imkon beradigan aniq belgilangan o'ziga xos belgilar mavjud bo'lgan shakllar – aqliy zaiflikning differensial shakllari deb ataladi. Boshqa barcha aqliy zaiflik holatlari klinik jihatdan ajratilmagan kasalliklar guruhiga kiradi.

Klinik ko'rinishlariga ko'ra, aqliy zaiflikning barcha holatlari asoratlanmagan, murakkab va atipiklarga bo'linadi.

Asoratlanmagan shakllar qo'shimcha psixopatologik buzilishlarning yo'qligi bilan tavsiflanadi. Murakkab shakllar qo'shimcha psixopatologik buzilishlar, xususan, hissiy-irodaviy soha (boshqalar bilan hissiy aloqani buzish, hissiy qo'zg'aluvchanlik, kayfiyatning harakatsiz o'zgarishi) mavjudligi bilan tavsiflanadi. Atipik shakllarga tez-tez epileptik tutilishlar, progressiv gidrosefali, endokrin kasalliklar, ko'rish va eshitish qobiliyatining buzilishi bilan birga kechadigan kognitiv buzilishlar kiradi. Pedagogik bashoratlash uchun aqliy zaiflikning asoratlanmagan shakllari bo'lgan bolalar eng istiqbolli hisoblanadi.

Etiologik omil ta'sir qilish vaqtiga ko'ra, markaziy asab tizimining prenatal, tug'ruqdan keyingi shikastlanishlari farqlanadi. Patogen omilning ta'siri tug'ilish paytiga qanchalik yaqin bo'lsa, ruhiy nuqsonning ko'rinishi shunchalik har xil bo'lishi mumkin. Tug'ilish vaqtida patogen omil jarohat (travma), asfiksiya va bachadon qon aylanishining buzilishi bilan bog'liq.

Postnatal genezis buzilishining eng keng tarqalgan sababi ekzogen zararlanishdir.

Kasalliklarning xalqaro tasnifiga ko'ra, aqliy zaiflik aqliy pasayishning to'rtta darajasini o'z ichiga oladi: yengil, o'rtacha, og'ir va chuqur.

Yengil – aqliy zaif bolalar toifasi umumiy sonining 70-80% ini tashkil qiladi. Ular normal rivojlanayotgan tengdoshlaridan rivojlanishda orqada qoladilar, keyinchalik ular yurishni, gapirishni va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini egallashni boshlaydilar. Bu bolalar noqulay, jismonan zaif va tez-tez kasal bo'lib qolishadi. Ular atrofdagilarga unchalik qiziqmaydilar: ular obyektlarni o'rganmaydilar, tabiatda, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan jarayonlar va hodisalarga qiziqish bildirmaydilar. Maktabgacha yoshning oxiriga kelib, ularning faol so'z boyligi zaif, iboralari bir bo'g'inli, elementar izchil mazmunni yetkaza olmaydi. Passiv lug'at ham hajmi jihatidan ancha kichik. Ular inkor qilingan konstruksiyalarni, ikki yoki uch so'zdan iborat ko'rsatmalarni tushunmaydilar, hatto maktab yoshida ham suhbatni davom ettirish qiyin, chunki ular suhbatdoshning savollarini har doim ham yetarlicha tushunmaydilar.

Korreksion ta'limsiz, maktabgacha yoshning oxiriga kelib, bu bolalar faqat obyektga yo'naltirilgan faoliyatni rivojlantiradilar. Kichik maktabgacha yoshda o'yinchoqlar bilan maqsadsiz harakatlar ustunlik qiladi, katta maktabgacha yoshga kelib, hissiy reaksiyalar va nutq bilan birga bo'lmaydigan mavzuli o'yin harakatlari (qo'g'irchoqni tebratish, mashinani aylantirish) paydo bo'ladi. Maxsus tuzatish tayyorgarligisiz rolli o'yin shakllanmaydi.

Yengil aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar ixtisoslashtirilgan ta'lim tashkilotlarida yoki oddiy ta'lim muassasalarining maxsus guruhlarida tarbiyalanadi, bu yerda

ularning rivojlanishi uchun alohida ta'lim sharoitlari yaratilgan. Oddiy rivojlanayotgan tengdoshlar jamoasiga aqliy zaifligi bo'lgan ikki yoki uchta bolani kiritish mumkin. Agar bola bolalar bog'chasida maxsus pedagogik yordam olmagan bo'lsa, u maktabga tayyor emas. Kichkina aqliy zaif bolalar, agar ularning kechikishi aniq bo'lmasa, ommaviy bolalar bog'chasida tarbiyalanadi. Ammo ommaviy umumta'lim maktabiga o'qishga kirgach, ular darhol matematika, ona tili, o'qish kabi o'quv fanlarini o'zlashtirishda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi, ikkinchi yilga qoladilar, ammo takroriy o'qitish bilan ular dastur materialini o'zlashtirmaydilar. Tibbiy, psixologik-pedagogik ko'rikdan so'ng bolalar boshqa turdagi ta'lim muassasalariga o'tkaziladi. Yetti yoshdan sakkiz yoshgacha bo'lgan yengil darajadagi aqliy zaif bolalar maxsus tipdagi (tuzatish) maktablarida o'qishadi, ularda ta'lim maxsus dastur bo'yicha olib boriladi.

G'oyalarni shakllantirish, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarga, turli xil faoliyat turlarining rivojlanishidagi kechikishlarga qaramay, aqliy zaif bolalar rivojlanish uchun imkoniyatlarga ega. Ularda aniq fikrlash saqlanib qolgan, ular amaliy vaziyatlarda harakat qila oladilar, ko'pchilik uchun hissiy-irodaviy soha kognitiv sohaga qaraganda ko'proq saqlanib qoladi, ular mehnat faoliyatida bajonidil ishtirok etadilar.

Maktabni tamomlagunga qadar aqliy zaifligi biroz past bo'lgan o'g'il va qizlarning aksariyati psixologik va klinik ko'rinishlari bo'yicha normal rivojlanayotgan odamlardan deyarli farq qilmaydi. Ular xavfsiz ish topadi, ishlab chiqarish guruhlariga qo'shiladi, oilalar yaratadi, farzand ko'radi.

O'rtacha darajadagi aqliy zaiflik bilan miya yarim korteksi va asosiy shakllanishlar ta'sirlanadi. Ushbu shikastlanish bola

Postnatal genezis buzilishining eng keng tarqalgan sababi ekzogen zararlanishdir.

Kasalliklarning xalqaro tasnifiga ko'ra, aqliy zaiflik aqliy pasayishning to'rtta darajasini o'z ichiga oladi: yengil, o'rtacha, og'ir va chuqur.

Yengil – aqliy zaif bolalar toifasi umumiy sonining 70-80% ini tashkil qiladi. Ular normal rivojlanayotgan tengdoshlaridan rivojlanishda orqada qoladilar, keyinchalik ular yurishni, gapirishni va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini egallashni boshlaydilar. Bu bolalar noqulay, jismonan zaif va tez-tez kasal bo'lib qolishadi. Ular atrofdagilarga unchalik qiziqmaydilar: ular obyektlarni o'rganmaydilar, tabiatda, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan jarayonlar va hodisalarga qiziqish bildirmaydilar. Maktabgacha yoshning oxiriga kelib, ularning faol so'z boyligi zaif, iboralari bir bo'g'inli, elementar izchil mazmunni yetkaza olmaydi. Passiv lug'at ham hajmi jihatidan ancha kichik. Ular inkor qilingan konstruksiyalarni, ikki yoki uch so'zdan iborat ko'rsatmalarni tushunmaydilar, hatto maktab yoshida ham suhbatni davom ettirish qiyin, chunki ular suhbatdoshning savollarini har doim ham yetarlicha tushunmaydilar.

Korreksion ta'limsiz, maktabgacha yoshning oxiriga kelib, bu bolalar faqat obyektga yo'naltirilgan faoliyatni rivojlantiradilar. Kichik maktabgacha yoshda o'yinchoqlar bilan maqsadsiz harakatlar ustunlik qiladi, katta maktabgacha yoshga kelib, hissiy reaksiyalar va nutq bilan birga bo'lmaydigan mavzuli o'yin harakatlari (qo'g'irchoqni tebratish, mashinani aylantirish) paydo bo'ladi. Maxsus tuzatish tayyorgarligisiz rolli o'yin shakllanmaydi.

Yengil aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar ixtisoslashtirilgan ta'lim tashkilotlarida yoki oddiy ta'lim muassasalarining maxsus guruhlarida tarbiyalanadi, bu yerda

ularning rivojlanishi uchun alohida ta'lim sharoitlari yaratilgan. Oddiy rivojlanayotgan tengdoshlar jamoasiga aqliy zaifligi bo'lgan ikki yoki uchta bolani kiritish mumkin. Agar bola bolalar bog'chasida maxsus pedagogik yordam olmagan bo'lsa, u maktabga tayyor emas. Kichkina aqliy zaif bolalar, agar ularning kechikishi aniq bo'lmasa, ommaviy bolalar bog'chasida tarbiyalanadi. Ammo ommaviy umumta'lim maktabiga o'qishga kirgach, ular darhol matematika, ona tili, o'qish kabi o'quv fanlarini o'zlashtirishda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi, ikkinchi yilga qoladilar, ammo takroriy o'qitish bilan ular dastur materialini o'zlashtirmaydilar. Tibbiy, psixologik-pedagogik ko'rikdan so'ng bolalar boshqa turdagi ta'lim muassasalariga o'tkaziladi. Yetti yoshdan sakkiz yoshgacha bo'lgan yengil darajadagi aqliy zaif bolalar maxsus tipdagi (tuzatish) maktablarida o'qishadi, ularda ta'lim maxsus dastur bo'yicha olib boriladi.

G'oyalarni shakllantirish, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarga, turli xil faoliyat turlarining rivojlanishidagi kechikishlarga qaramay, aqliy zaif bolalar rivojlanish uchun imkoniyatlarga ega. Ularda aniq fikrlash saqlanib qolgan, ular amaliy vaziyatlarda harakat qila oladilar, ko'pchilik uchun hissiy-irodaviy soha kognitiv sohaga qaraganda ko'proq saqlanib qoladi, ular mehnat faoliyatida bajonidil ishtirok etadilar.

Maktabni tamomlagunga qadar aqliy zaifligi biroz past bo'lgan o'g'il va qizlarning aksariyati psixologik va klinik ko'rinishlari bo'yicha normal rivojlanayotgan odamlardan deyarli farq qilmaydi. Ular xavfsiz ish topadi, ishlab chiqarish guruhlariga qo'shiladi, oilalar yaratadi, farzand ko'radi.

O'rtacha darajadagi aqliy zaiflik bilan miya yarim korteksi va asosiy shakllanishlar ta'sirlanadi. Ushbu shikastlanish bola

Postnatal genezis buzilishining eng keng tarqalgan sababi ekzogen zararlanishdir.

Kasalliklarning xalqaro tasnifiga ko'ra, aqliy zaiflik aqliy pasayishning to'rtta darajasini o'z ichiga oladi: yengil, o'rtacha, og'ir va chuqur.

Yengil – aqliy zaif bolalar toifasi umumiy sonining 70-80% ini tashkil qiladi. Ular normal rivojlanayotgan tengdoshlaridan rivojlanishda orqada qoladilar, keyinchalik ular yurishni, gapirishni va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini egallashni boshlaydilar. Bu bolalar noqulay, jismonan zaif va tez-tez kasal bo'lib qolishadi. Ular atrofdagilarga unchalik qiziqmaydilar: ular obyektlarni o'rganmaydilar, tabiatda, ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan jarayonlar va hodisalarga qiziqish bildirmaydilar. Maktabgacha yoshning oxiriga kelib, ularning faol so'z boyligi zaif, iboralari bir bo'g'inli, elementar izchil mazmunni yetkaza olmaydi. Passiv lug'at ham hajmi jihatidan ancha kichik. Ular inkor qilingan konstruksiyalarni, ikki yoki uch so'zdan iborat ko'rsatmalarni tushunmaydilar, hatto maktab yoshida ham suhbatni davom ettirish qiyin, chunki ular suhbatdoshning savollarini har doim ham yetarlicha tushunmaydilar.

Korreksion ta'limsiz, maktabgacha yoshning oxiriga kelib, bu bolalar faqat obyektga yo'naltirilgan faoliyatni rivojlantiradilar. Kichik maktabgacha yoshda o'yinchoqlar bilan maqsadsiz harakatlar ustunlik qiladi, katta maktabgacha yoshga kelib, hissiy reaksiyalar va nutq bilan birga bo'lmaydigan mavzuli o'yin harakatlari (qo'g'irchoqni tebratish, mashinani aylantirish) paydo bo'ladi. Maxsus tuzatish tayyorgarligisiz rolli o'yin shakllanmaydi.

Yengil aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar ixtisoslashtirilgan ta'lim tashkilotlarida yoki oddiy ta'lim muassasalarining maxsus guruhlarida tarbiyalanadi, bu yerda

ularning rivojlanishi uchun alohida ta'lim sharoitlari yaratilgan. Oddiy rivojlanayotgan tengdoshlar jamoasiga aqliy zaifligi bo'lgan ikki yoki uchta bolani kiritish mumkin. Agar bola bolalar bog'chasida maxsus pedagogik yordam olmagan bo'lsa, u maktabga tayyor emas. Kichkina aqliy zaif bolalar, agar ularning kechikishi aniq bo'lmasa, ommaviy bolalar bog'chasida tarbiyalanadi. Ammo ommaviy umumta'lim maktabiga o'qishga kirgach, ular darhol matematika, ona tili, o'qish kabi o'quv fanlarini o'zlashtirishda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi, ikkinchi yilga qoladilar, ammo takroriy o'qitish bilan ular dastur materialini o'zlashtirmaydilar. Tibbiy, psixologik-pedagogik ko'rikdan so'ng bolalar boshqa turdagi ta'lim muassasalariga o'tkaziladi. Yetti yoshdan sakkiz yoshgacha bo'lgan yengil darajadagi aqliy zaif bolalar maxsus tipdagi (tuzatish) maktablarida o'qishadi, ularda ta'lim maxsus dastur bo'yicha olib boriladi.

G'oyalarni shakllantirish, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarga, turli xil faoliyat turlarining rivojlanishidagi kechikishlarga qaramay, aqliy zaif bolalar rivojlanish uchun imkoniyatlarga ega. Ularda aniq fikrlash saqlanib qolgan, ular amaliy vaziyatlarda harakat qila oladilar, ko'pchilik uchun hissiy-irodaviy soha kognitiv sohaga qaraganda ko'proq saqlanib qoladi, ular mehnat faoliyatida bajonidil ishtirok etadilar.

Maktabni tamomlagunga qadar aqliy zaifligi biroz past bo'lgan o'g'il va qizlarning aksariyati psixologik va klinik ko'rinishlari bo'yicha normal rivojlanayotgan odamlardan deyarli farq qilmaydi. Ular xavfsiz ish topadi, ishlab chiqarish guruhlariga qo'shiladi, oilalar yaratadi, farzand ko'radi.

O'rtacha darajadagi aqliy zaiflik bilan miya yarim korteksi va asosiy shakllanishlar ta'sirlanadi. Ushbu shikastlanish bola

rivojlanishining dastlabki bosqichlarida aniqlanadi. Go'daklik davrida bunday bolalar kechroq (to'rt-olti oy va undan keyin) boshlarini ushlab turishni boshlaydilar, o'z-o'zidan o'girilib, o'tirishadi. Ular uch yildan keyin yurishni o'zlashtiradilar. Ularda deyarli g'ong'irlash, xirillash yo'q, nutq maktabgacha yoshning oxirida paydo bo'ladi va alohida so'zlar, kamdan-kam iboralar bilan ifodalanadi. Ovoz ishlab chiqarish ko'pincha sezilarli darajada buziladi. Harakat qobiliyatlari sezilarli darajada ta'sir qiladi, shuning uchun o'z-o'zini parvarish qilish ko'nikmalari normal rivojlanayotgan bolalarga qaraganda qiyinchilik bilan va kechroq shakllanadi.

Maktabda o'zlashtirish faoliyati cheklangan, ammo ba'zi bolalar o'qish, yozish va hisoblash uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni o'rganadilar. Ta'lim dasturlari ularga o'zlarining cheklangan imkoniyatlarini rivojlantirish va ba'zi bir asosiy ko'nikmalarni egallash imkoniyatini berishi mumkin; bunday dasturlarga biroz miqdorda soddalashtirilgan va yengillashtirilgan o'rganish materiallari kiritilgan bo'lib, o'rganishning kechiktirilgan xususiyatiga mos keladi. Kognitiv qobiliyatlar keskin pasayadi: harakat ko'nikmalari, sezish, xotira, diqqat, fikrlash, nutqning kommunikativ funksiyasi, mustaqil konseptual fikrlash qobiliyati keskin ravishda buziladi. Mavjud tushunchalar asosan kundalik xarakterga ega bo'lib, ularning doirasi juda tor shakllangan.

Maktabgacha yoshda ular aqli zaif bolalar uchun maxsus bolalar bog'chalarida, 7-8 yoshda esa maxsus tipdagi (tuzatish) maktablarida ular uchun maxsus sinflar tashkil etilgan. O'rtacha aqliy zaif bolalar muloqot qobiliyatlarini, ijtimoiy va kundalik ko'nikmalarni, savodxonlikni, hisoblashni, atrofdagi dunyo haqida ba'zi ma'lumotlarni o'zlashtira oladilar. Ular juda harakatchan, jismoniy faol va ularning aksariyati aloqalarni

o'rnatish, boshqa odamlar bilan muloqot qilish va oddiy ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish qobiliyatidan iborat bo'lgan ijtimoiy rivojlanish belgilarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ular mustaqil hayot tarzini olib bora olmaydilar, ularga vasiylik kerak.

Yigit-qizlar maktabni tamomlab, oilada yashab, eng oddiy xizmat yumushlarini bajarishga, malakali mehnatni talab qilmaydigan uy yumushlarini bajarishga qodir. Amaliyot shuni ko'rsatdiki, o'rtacha darajadagi aqliy zaif odamlar qishloq xo'jaligi ishlarini bemalol bajara oladilar.

O'zining klinik ko'rinishida og'ir aqliy zaiflik, organik etiologiyaning mavjudligi va unga bog'liq kasalliklar o'rtacha aqliy zaiflik toifasiga o'xshaydi. Bunday darajadagi aqliy nuqsoni bo'lgan bolalar nutqni qisman o'zlashtirish, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishning elementar ko'nikmalarini egallash qobiliyatiga ega bo'lishadi.

Biroq, idrok, xotira, fikrlash, nutqning kommunikativ funksiyasi, harakat ko'nikmalari va hissiy-irodaviy sohada qo'pol nuqsonlarning mavjudligi tufayli bolalarni amalda o'rgatib bo'lmaydi. Ko'pgina bolalarda harakatli buzilishlar kuzatiladi, ular nafaqat tik turish, yurish va yugurish harakatlarining kechikishida, balki barcha harakatlarning sifat jihatidan o'ziga xosligi va rivojlanmaganligida ham namoyon bo'ladi. Qo'llar va barmoqlarning mayda harakatika tabaqalashtirilgan harakatlari, ayniqsa, juda kam rivojlangan. Bolalarning harakatlari sekin va noqulay. Jiddiy aqliy zaiflik bilan 90-100% hollarda harakat yetishmovchiligi qayd etiladi. Ko'pgina bemorlarda somatik alomatlar klinik ko'rinishning bir qismidir, ularda skelet, bosh suyagi, oyoq-qo'llar, teri, ichki organlarning noodatiy o'sishi kuzatiladi.

Qonunda bolalar muomalaga layoqatsiz deb topiladi va ularning ota-onalari yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning

homiyligi belgilanadi. Voyaga yetguncha ular chuqur aqliy zaiflar uchun ixtisoslashtirilgan bolalar uylarida bo'lib, keyin ijtimoiy ta'minot muassasalariga o'tkaziladi. Bunday bolalarni uyda ham tarbiyalash mumkin.

Aqliy zaiflikning chuqur darajasi. Qo'pol buzilishlarni tashxislash bilan bola hayotining birinchi yilidanoq aniqlash mumkin. Ko'p sonli belgilar orasida statik va harakat funksiyalarining buzilishi ajralib turadi: tabaqalashtirilgan hissiy reaksiyaning kechikishi, atrof-muhitga noto'g'ri munosabat, tik turish, yurish, g'o'ng'irlash va birinchi so'zlarning kech paydo bo'lishi, atrofdagi narsalarga zaif qiziqish bildiradi. Diagnostika oila a'zolarining sog'lig'i, homiladorlik va tug'ish jarayoni, genetik va perenatal tadqiqotlar natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarga asoslanadi.

Bemorlarda xotira, idrok, diqqat, fikrlash jarayonlari keskin buziladi, sezgirlik chegaralari kamayadi. Ular o'z atrofini tushuna olmaydilar, nutq juda cheklangan rivojlanadi yoki umuman rivojlanmaydi. Og'ir harakat buzilishlari kuzatiladi, ularning aksariyati harakatsiz, urologik funksiyalarning buzilishidan aziyat chekadi, asosiy ehtiyojlarni qondirishga qodir yoki qodir emas, asosiy gigiyena ko'nikmalari va o'z-o'ziga g'amxo'rlik yetishmaydi. Xulq-atvorda befarq yoki tajovuzkor, jahldor, asabiy. Har bir insonning doimiy yordam va nazoratiga muhtoj bo'ladilar.

Og'ir aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'qitilmaydi va (ota-onalarning roziligi bilan) Ijtimoiy ta'minot vazirligining maxsus muassasalarida (chuqur aqliy zaiflashgan bolalar uylarida) bo'lib, ularda zarur tibbiy yordam, nazorat va parvarish bilan ta'minlanadi. 18 yoshga to'lgach, ular maxsus maktab-internatlarga o'tkaziladi.

Shunday qilib, aqliy zaiflik rivojlanish atipik bo'lib, unda nafaqat intellekt, balki his-tuyg'ular, iroda, xatti-harakatlar va jismoniy rivojlanish ham sustlashadi. G'ayritabiiy rivojlanishning murakkab tuzilishi, birinchi navbatda, patogen ta'sir ostida to'g'ridan-to'g'ri paydo bo'ladigan birlamchi nuqson, keyin esa ikkilamchi og'ishlar bilan bog'liq. Aqliy zaiflikning asosiy nuqsoni miyaning organik shikastlanishidir. Fikrlash, nutq, xotirani yuqori shakllarining rivojlanmaganligini, L.S.Vigotskiy biologik miya yetishmovchiligi tufayli ijtimoiy tajribani o'zlashtirishdagi qiyinchilik tufayli yuzaga keladigan ikkilamchi nuqsonlar deb hisobladi. U, shuningdek, aqli zaif bolaning sog'lom tengdoshlar jamoasidan mahrum bo'lishi natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy mahrumlikning salbiy rolini ta'kidladi va bu ko'p jihatdan ibtidoiy reaksiyalarda namoyon bo'ladigan shaxsiyatning rivojlanmaganligi, o'zini o'zi qadrlashning buzilishi va boshqalar, shuningdek, irodaviy fazilatlarining shakllanmaganligi bilan baholaydi.

Bolalarni aqliy rivojlanishining xususiyatlari

Aqli zaif bolalar psixikasi quyidagi ko'rinishlar bilan xarakterlanadi.

1. Kognitiv faoliyatning doimiy buzilishi, bilimga ehtiyojning yo'qligi, aqliy faoliyatning letargiyasi, tahlil qilish va umumlashtira olmaslik, yig'indidan asosiy narsani ajratib ko'rsatish, taqqoslash, o'xshashliklarni topish, o'zini o'zi baholashda namoyon bo'ladi. Aqliy faoliyatni barcha darajalarining yetishmovchiligi qayd etilgan: vizual-samarali, vizual-majoziy, og'zaki-mantiqiy. Haqiqiy obyekt yoki tasvirni vizual idrok etish tahlili zaif va parchalanadi.

2. Idrok sekinroq sur'at va hajm bilan tavsiflanadi, shuning uchun bilimlarni shakllantirish, harakatlarni rivojlantirish

ko'proq vaqtni talab qiladi. Fazo va vaqtni idrok etishdagi qiyinchiliklar atrof-muhitda harakatlanishni, ichki munosabatlarni ushlashni qiyinlashtiradi. Masalan, yetakchi mashqlar ko'pincha mustaqil, asosiy mashq bilan mantiqiy aloqaga ega bo'lmagan holda qabul qilinadi.

3. Nutq faoliyati yetarlicha rivojlanmagan, uning barcha fonetik, leksik, grammatik tomonlari zarar ko'radi. Nutqni shakllantirishda kechikish, murojaat qilingan nutqni tushunish bilan tavsiflanadi. Yuqori sinflarda so'z boyligi boyitiladi, ammo odamning ichki xususiyatlarini aniqlaydigan so'zlarning yetishmasligi saqlanib qoladi va jumlar asosan sodda bo'lib chiqadi. Nutqning buzilishi tizimli xususiyatga ega va nutqning barcha – kommunikativ, kognitiv, tartibga soluvchi funksiyalariga taalluqlidir. Sababi, birinchi va ikkinchi signal tizimlari o'rtasidagi munosabatlarning buzilishi. Natijada tovush-harf tahlili va sintezi, nutqni idrok etish va tushunishdagi qiyinchiliklar qayd etiladi, bu esa og'zaki muloqotga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi. R.I.Lalayevaning aniqlashicha, yengil aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining atigi 30 foizi nutq rivojlanishining nisbatan buzilmagan darajasiga ega, qolgan 70 foizida turli darajadagi tizimli nutq buzilishi mavjud.

4. Xotira kam rivojlangan, saviyasi past, yodlash, saqlanish, takror ishlab chiqarish bilan tavsiflanadi. Ma'noli yodlash ayniqsa qiyin. Mexanik xotirada saqlanib qolgan narsa ham tezda unutiladi. Bu og'zaki materialga ham, harakatga ham tegishli. Shuning uchun har bir jismoniy mashq, rechitativ, ko'rsatma takroriy takrorlashni talab qiladi va qiziqish uyg'otgan yorqin, hissiy kechinmalar yaxshiroq esda qoladi. Materialni yodlash talabi unchalik samarali emas.

5. Diqqati beqarorlik, taqsimlashda qiyinchilik va sekin almashish bilan tavsiflanadi. Bolalar uzoq vaqt davomida bir obyektga diqqatni jamlay olmaydilar, ular tezda chalg'ishadi. Bu har qanday qiyinchiliklar yuzaga kelganda, ular undan qochishga va boshqa narsaga o'tishga harakat qilishlarida namoyon bo'ladi.

6. Irodaviy jarayonlar sezilarli darajada ifodalanmaydi. Bolalar juda tashabussiz, ular o'z faoliyatini mustaqil boshqarishni bilishmaydi. Ular tashqi taassurotlarga to'g'ridan-to'g'ri impulsiv reaksiyalar, boshqa odamning irodasiga qarshi tura olmaslik bilan tavsiflanadi.

7. Emotsional soha ham bir qator xususiyatlarga ega. Rivojlanmaslik, his-tuyg'ularning beqarorligi, his-tuyg'ularini oshkor qila olmasligi, o'z niyatlarining zaifligi, stereotipli reaksiyalar qayd etilgan.

Barcha bolalar hissiy yetuklik, his-tuyg'ularning beqarorligi, mimika va ekspressiv harakatlarni tushunishda qiyinchiliklar bilan ajralib turadi. Aniq hissiy pasayish yoki qo'zg'aluvchanlikning kuchayishi holatlari mavjud. Ushbu toifadagi bolalarda o'yin faoliyati ko'nikmalari kam rivojlangan, ular taniqli, o'zlashtirilgan harakatli o'yinlarni o'ynashni yaxshi ko'radilar va yangilarini qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar. Turli darajadagi aqliy zaifligi bo'lgan bolalarga xos bo'lgan psixofizik xususiyatlarning farqi bilan umumiy xususiyatlar mavjud. Ulardan eng keng tarqalgani o'zini past baholaydi. Ota-onalarga qaramlik, o'z xatti-harakatlari uchun javobgar shaxs sifatida shakllanishini qiyinlashtiradi. Bunga aloqa ko'nikmalarining past darajasi, og'zaki rivojlanishning kechikishi, passivlik, itoatkorlikning kuchayishi, tashabbusning yetishmasligi, tajovuzkorlik, buzg'unchi xatti-harakatlar ta'sir qiladi.

§1.3. Bolalarning jismoniy rivojlanishi va harakat qobiliyatlarining xususiyatlari

Jismoniy rivojlanish, harakat qobiliyatlari, o'rganish qobiliyati va jismoniy faoliyatga moslashishga aqliy nuqsonning og'irligi, birga kechadigan kasalliklar, ikkilamchi kasalliklar, bolalarning aqliy va hissiy-irodaviy sohasining o'ziga xos xususiyatlari ta'sir qiladi.

Yengil aqliy zaif bolalarning psixoharakat rivojlanmaganligi, tayanch-harakat funksiyalari rivojlanishining sekinroq sur'atida, samarasiz harakatlarda, harakat bezovtaligi va asabiylashishda namoyon bo'ladi. Harakat zaif, ongli emas. Qo'llarning mayda harakatika va aniq harakatlari, obyektlarni manipulyatsiya qilish, imo-ishoralar va mimika ayniqsa yomon shakllangan.

O'rtacha aqliy zaif bolalarda 90-100% hollarda harakat buzilishi aniqlanadi. Harakatlarning izchilligi, aniqligi va tezligi buziladi. Ular sekinlashadi, yugurish, sakrash, otish mexanizmining shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Hatto o'smirlik davrida ham maktab o'quvchilari qiyinchilik bilan ma'lum bir holatni qabul qiladilar va ushlab turadilar, harakatlarini farqlaydilar, jismoniy mashqlarning boshqa turiga o'tadilar.

Ba'zi bolalarda harakat rivojlanmaganligi letargiya, noqulaylik, harakatlarning past kuchi va tezligida namoyon bo'ladi, boshqalarida harakatchanlikning kuchayishi tartibsizlik, maqsadsizlik, keraksiz harakatlar mavjudligi bilan birlashtiriladi. A.A.Dmitriyev tomonidan ishlab chiqilgan "Oligofrenik bolalarning jismoniy rivojlanishi va harakat qobiliyatlari buzilishlarining tasnifi"da aqliy zaif bolalarning harakat sohasi buzilishlarining tizimli taqdimoti keltirilgan.

Jismoniy rivojlanishning buzilishi: tana vaznining kechikishi; tana uzunligining kechikishi; qomatning buzilishi; oyoqni

rivojlanishidagi buzilishlar; ko'krak qafasining rivojlanishidagi buzilishlar va uning atrofini kamaytirish; yuqori oyoq-qo'llarning harakati cheklanishi; pastki oyoq-qo'llarning harakati cheklanishi; o'pkaning hayotiy quvvati hajmi bo'yicha orqada qolish; bosh suyagining deformatsiyasi; displaziya; yuz skeletining anomaliyalari.

Harakat qobiliyatlarini rivojlantirishdagi buzilishlar:

1) Muvofiqlashtirish qobiliyatlarini buzilishi – fazodagi harakatlarning aniqligi; harakatlarni muvofiqlashtirish; harakatlar ritmi; mushaklarning harakatlarini farqlash; fazoviy oriyentatsiya; vaqtdagi harakatlarning aniqligi; muvozanat;

2) jismoniy sifatlarni rivojlantirishda sog'lom tengdoshlaridan orqada qolish – qo'l, oyoq, bel, qorinning asosiy mushak guruhleri 15-30% ga; kuch, reaksiya tezligi, qo'llar, oyoqlar harakatining chastotasi, bitta harakat tezligi 10-15% ga; tezkor dinamik ishlarni takrorlash uchun, submaksimal quvvatli ish uchun, yuqori quvvatli ish uchun, o'rtacha quvvatli ish uchun, turli mushak guruhlarining statik harakatlariga 20-40% ga; chidamlilik, sakrash va uloqtirishda tezlik-kuch sifatlari 15-30% ga; bo'g'inlardagi moslashuvchanlik va harakatchanlikda 10-20% ortda qolmoqda.

Asosiy harakat buzilishlari:

- makon va vaqtdagi harakatlarning noaniqligi;
- mushaklarning harakatlarini farqlashda qo'pol xatolar;
- harakatlarda epchillik va sillilikni yo'qligi;
- haddan tashqari qattqlik va kuchlanish;
- yurish, yugurish, sakrash, uloqtirishda harakat doirasini cheklash.

Harakat ko'nikmalarining o'ziga xos xususiyatlari, birinchi navbatda, yuqori darajadagi tartibga solishning kamchiliklari bilan bog'liq. Bu barcha faoliyat turlari operatsion

jarayonlarining past samaradorligiga olib keladi va nozik tabaqalashtirilgan harakatlar shakllanmasligi, murakkab harakatlarni muvofiqlashtirishning yomonligi, o'rganish qobiliyatining pastligi, shakllangan ko'nikmalarning inertligi, maqsadli harakatlanishdagi kamchiliklarda namoyon bo'ladi, harakatlar, og'zaki ko'rsatmalarga muvofiq harakatlarni bajarish yoki o'zgartirishda qiyinchiliklar mavjud bo'ladi.

Aqli zaif bolalarning jismoniy rivojlanishida orqada qolish, jismoniy faoliyatga moslashish darajasi nafaqat markaziy asab tizimining shikastlanishiga bog'liq, balki majburiy gipokineziyaning natijasidir. Jismoniy faollikning yo'qligi yoki cheklanishi, bolaning tabiiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, bu organizmning salbiy reaksiyalari zanjirini keltirib chiqaradi: shamollash va yuqumli kasalliklarga qarshilik zaiflashadi, zaif yurak shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi. Gipokineziya ko'pincha ortiqcha vaznga, ba'zan esa semirishga olib keladi, bu esa jismoniy faoliyatni yanada kamaytiradi.

Aqli zaif maktab o'quvchilariga xos bo'lgan asab tizimining tez, ayniqsa monoton ish paytida charchoqning kuchayishi, ish samaradorligining va chidamlilikning pasayishini qayd etadi. Ko'pgina bolalarda yurak-qon tomir, nafas olish, endokrin tizim, ichki organlar, ko'rish, eshitish, tishlashning tug'ma strukturaviy anomaliyalari, gotik tanglay, sonning tug'ma dislokasiyasi, shuningdek, bir nechta kombinatsiyalangan nuqsonlar mavjud bo'ladi.

Tayanch-harakat tizimidagi ikkilamchi buzilishlar orasida oyoq deformasiyalari, umurtqali buzilishlar (skolioz, kifoskolioz, kifoz, lordoz), tana nomutanosibliqi, funksional qorin pressini yetishmovchiligi, parezlar, bo'yinning egriligi mavjud. Kichik displastik belgilar aqliy zaif maktab o'quvchilarining 40 foizida uchraydi.

9-10 yoshli bolalarning jismoniy rivojlanishini baholash, N.A.Kozlenko ta'kidlaganidek, bolalarning 45 foizida jismoniy rivojlanishi zaif, o'rtacha uyg'un rivojlanish - 25%, o'rtacha darajadan past rivojlanish - 23%, haddan tashqari nomutanosiblik - 7%. Kichik maktab o'quvchilarining 55 foizida yurish va yugurish buzilgan, 36 foizida barmoqlarning alohida harakatlarini (tugmalarni taqish, bog'lash, kamon bog'lash) bajarishda qiyinchiliklar mavjud. 5-9-sinf o'quvchilari harakat qobiliyatlari darajasini oshiradilar, barmoqlar harakatida buzilishlar sezilarli darajada tekislanadi, og'zaki ko'rsatmalarga muvofiq vazifalar yaxshiroq bajariladi. Muallifning ta'kidlashicha, jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi beharakat intellektual nuqsonga bog'liq. Shunday qilib, chidamlilikni rivojlantirishda yengil aqliy zaif bolalar sog'lom tengdoshlaridan 11% ga, o'rtacha aqliy zaiflikda - 27% ga, og'ir - taxminan 40% ga kam. Taxminan bir xil ma'lumotlar mushaklar kuchini rivojlantirishda olingan, ammo jismoniy rivojlanishi yuqori bo'lgan maktab o'quvchilari ba'zan o'sha yoshdagi sog'lom o'smirlardan kam emas.

Aqliy zaif bolalarda tezlik sifatlarini rivojlantirishda, ayniqsa harakat reaksiyasi vaqtida sezilarli kechikish qayd etilgan. B.V.Sermeyev bu faktni harakat analizatorini shakllanishining kechikishi bilan izohlaydi, uning rivojlanishi 15-16 yoshda, ya'ni sog'lom odamlarga qaraganda 2-3 yil kechroq tugaydi. E.P. Bebrish tezlik sifatlaridagi kechikish 6-7 yil ekanligini aniqladi va buni asabiy jarayonlarning past harakatchanligi bilan izohladi. Shu bilan birga, muallifning ta'kidlashicha, suzish bilan muntazam shug'ullanadigan aqliy zaif bolalar tezlik fazilatlarini bo'yicha o'sha yoshdagi ommaviy maktab o'quvchilaridan atigi 1-2 yilga ortda qolishadi. Asosiy jismoniy qobiliyatlarning rivojlanishi (kuch, tezlik, chidamlilik) yoshga bog'liq rivojlanishning umumiy qonuniyatlariga bo'ysunadi, ammo aqli

zaif maktab o'quvchilarida ularning rivojlanish tezligi past bo'ladi va sezgir davrlar 2-3 yildan keyin boshlanadi.

Aniqlanishicha, aqliy zaif bolalarning harakat sohasining asosiy buzilishi harakatlarni muvofiqlashtirishning buzilishi hisoblanadi. Oddiy va murakkab harakatlar bolalarda qiyinchilik tug'diradi: bir holatda, har qanday harakat yoki holatni aniq takrorlash kerak, ikkinchisida - masofani vizual o'lchash va kerakli nishonga tushirish, uchinchi - o'lchash va bajarish, sakrash, to'rtinchisida - berilgan harakat ritmini aniq takrorlash. Ularning har biri makon va vaqtdagi tana bo'g'inlari harakatlarining muvofiqlashtirilgan, ketma-ket va bir vaqtning o'zida kombinatsiyasini, ma'lum bir harakat, trayektoriya, amplituda, ritm va harakatning boshqa xususiyatlarini talab qiladi. Biroq, miya tuzilmalarining turli darajadagi organik shikastlanishi, tartibga soluvchi va ijro etuvchi organlarning mos kelmasligi, zaif hissiy afferentatsiya tufayli aqliy zaif bola bir vaqtning o'zida barcha xususiyatlarni nazorat qila olmaydi. Muvofiqlashtirish qobiliyatlari aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalarda nuqsonli asosga ega bo'lgan biologik va aqliy funksiyalar bilan tartibga solinadi (buzilish qanchalik jiddiy bo'lsa, muvofiqlashtirishdagi xatolar shunchalik qo'polroq bo'ladi).

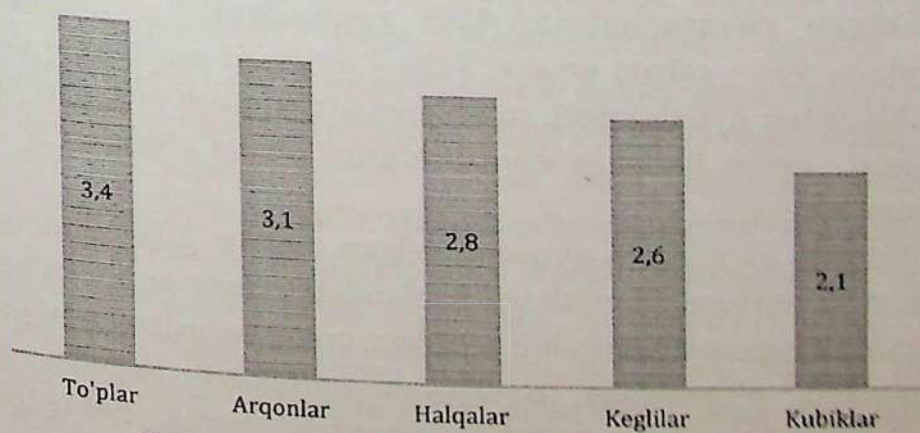
Aqliy zaiflikning asoratlanmagan shakli bo'lsa, nozik harakat mahoratini talab qiladigan murakkab harakatlarning buzilishi, yetakchi nuqsonning ajralmas qismi bo'lib, aqliy nuqson bilan bir xil mexanizmlar bilan belgilanadi, ya'ni, korteks miyaning analitik-sintetik faoliyati hisoblanadi. Ushbu buzilishlar aqliy zaif bolalarga murakkab muvofiqlashtiruvchi harakat harakatlarini o'rgatishda asosiy to'siqdir.

O'qituvchi amaliy faoliyatida aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda muvofiqlashtirish qobiliyatining asosiy turlarini rivojlantirishning qulay davrlarini bilish muhimdir.

II BOB. IMKONIYATI CHEKLANGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING JISMONIY TARBIYA MASHG'U- LOTINI TUZISHDA "OHISTA QADAM" TABAQALASHTIRILGAN VARIATIV DASTURINI QO'LLASH USLUBIYATI

§ 2.1. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlari rivojlanishi dinamikasi

Davlat ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarining 50 nafar tarbiyachi va jismoniy tarbiya yo'riqchilari bilan mashg'ulotlarda sport anjomlaridan foydalanish hamda nozologiyasiga tabaqalashtirilgan o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish va o'tkazish uslubiyati bo'yicha anketa so'rovnomalari o'tkazildi va tahlil qilindi, uning natijalari asosida imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkazish strukturasi aniqlanganligi bayon qilingan.

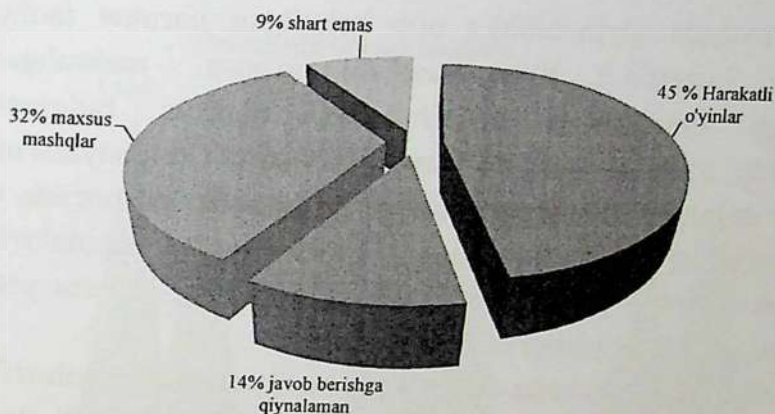
2.1-rasm. Murabbiylarning jihozlardan
foydalanish bo'yicha olingan so'rovnomaga
bergan javoblari tahlili (ball).

Tadqiqotimizda bolalarning jismoniy mashqlar davomida turli xil jismoniy vositalardan foydalanishini o'rganish maqsadida o'tkazilgan jismoniy tarbiya yo'riqchilari va o'qituvchilarining ($n=50$) anketa so'rovnomasi natijalari shuni ko'rsatadiki, mashg'ulot davomida foydalanadigan jismoniy tarbiya vositalarini 5 ballik tizimda belgilaydigan bo'lsak, anketa so'rovnoma natijasida to'plar - o'rtacha ball - 5 ball dan 3,4 ballni; ikkinchi o'rinni arqon bilan sakrash - 3,1 ball; o'qituvchilar kamdan-kam hollarda halqadan foydalanadilar - 2,8 ball; keglilar - 2,6 ball va kubiklar - 2,1 ballni tashkil qildi (2.1-rasmga qarang).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, harakati cheklanganligi sabab tarbiyalanuvchilarning jismoniy tarbiya asbob-uskunalaridan kam foydalanishi, ustozlarning shogirdlari jarohatlanishidan qo'rqishi hamda ularni harakatli o'yinlarga va mashqlarga bo'lgan tabiiy ehtiyojini hisobga olmaslik, o'z navbatida kamharakatlilik xavfini oshiradi.

Biz variativ dasturni yaratishda o'qituvchilardan Davlat dasturining qaysi bo'limlarini ko'proq moslashtirishimiz kerakligini so'raganimizda: 45% respondentlar - "harakatli o'yinlar", 9% - «shart emas», 32% - «maxsus mashqlar» deb hisoblaydilar. Aytish joizki, so'rovnomada ishtirok etganlarning 14 foizi javob berishga qiynalishlarini e'tirof etishgan (2.2-rasmga qarang).

Eshitish va nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish ishlarini olib borishda asosiy e'tibor bolaning o'ziga xosligini ochib berishga, uning xususiyatlarini har tomonlama o'rganishga asoslangan individual tuzatish va rivojlanish dasturini yaratishga qaratilishi kerak. Pedagogik ishda rahbarlik qilish uchun rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning umumiy nazariy qonuniyatlarini bilish kerak.

2.2-rasm. So'rovnomada ishtirok etgan respondentlar (murabbiylar)ning javoblari tahlili (%).

Bolaga erta tashxis qo'yish va unga yordam berishning asosiy maqsadi, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning ijtimoiy, hissiy, intellektual va jismoniy o'sishini ta'minlash va uning qobiliyatlarini rivojlantirishda maksimal muvaffaqiyatga erishishdir.

Ammo, ta'kidlanganidek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani o'rganishda faqat yetishmovchilik darajasi va zo'ravonligini aniqlash bilan cheklanib qolish kerak emas, balki, albatta, kompensatsiya jarayonini ham o'z ichiga olishi lozim.

Maxsus ta'limga muhtoj bo'lgan bola zamonaviy jamiyat uchun yangi tushunchadir. Maxsus ta'limga muhtoj bola nogiron bola bo'lib, buning natijasida unga standart dasturlardan farqli bo'lgan maxsus ta'lim dasturlari qo'llanilishi kerak. Bu, shuningdek, turli toifadagi bolalarni, jumladan, turli xil nutq buzilishlari, zaif ko'ruvchi, yarim miya falajli, orqa miya falajli, tayanch harakati buzilishiga ega (amputant) va aqliy zaif bolalarni ham o'z ichiga oladi.

Nutq buzilishlarining tuzilishidagi noverbal alomatlar orasida bolaning ilk yoshdan boshlab obyektiv dunyoni

o'zlashtirishida qiyinchilikka olib keladigan harakat faoliyati buzilishi kuzatiladi. Nutq buzilishi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning ko'pchiligida, maxsus tadqiqotlar natijasida, harakat, yirik va mayda harakatika funksiyalarining yetarli darajada shakllanmaganligi aniqlandi. Bu borada olib borilgan ishlarning natijalari asosida, kichik yoshdagi bolalarning harakat faoliyati yaxshi rivojlanmasa, uning nutqi ham yetarli darajada rivojlanmasligi isbotlangan.

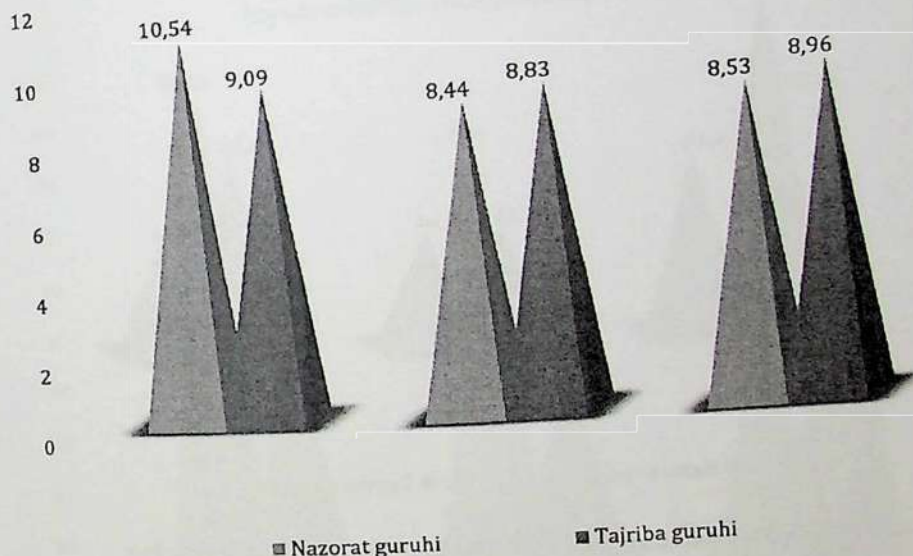
Tadqiqot jarayonida davlat ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlarining 5-6 yoshli o'g'il va qiz bolalaridan tashkil topgan tajriba va nazorat guruhlarida yuqori bobda ko'rsatib o'tilgan testlar yordamida dastlabki me'yorlar qabul qilindi. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarda tezkorlik sifatining rivojlanganligini baholash "10 m ga yugurish" testi yordamida amalga oshirildi:

tiflo-tajriba guruhidagi imkoniyati cheklangan bolalar 10 m ga yugurish bo'yicha $9,09 \pm 0,96$; tiflo-nazorat guruhidagi bolalar esa $10,54 \pm 0,95$ s;

oligofren-tajriba guruhidagi imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar ushbu testni $8,83 \pm 0,65$; oligofren-nazorat guruhidagi bolalar esa $8,44 \pm 0,63$ s;

surdo-tajriba guruhidagi bolalar $8,96 \pm 0,79$; nazorat guruhidagilar esa $8,53 \pm 0,72$ s ichida bosib o'tdilar. Dastlabki natijalarga ko'ra, tajriba va nazorat guruhidagi imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning tezkorligi orasida deyarli farq kuzatilmadi. Nozologiyalar bo'yicha tajriba va nazorat guruhlarining 10 m ga yugurishdagi ko'rsatkichlari orasidagi farq $0,53$ s ga teng bo'ldi, bu sensitiv davrga xosdir (2.3-rasmga qarang).

Pedagogik tajriba boshida

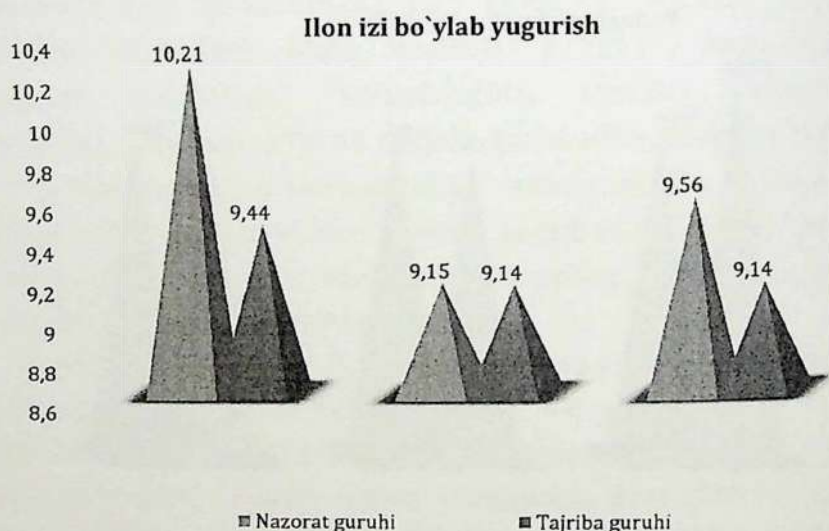

2.3-rasm. Pedagogik tadqiqot boshida 10 m ga yugurish bo'yicha tajriba va nazorat guruhlarini bolalarining jismoniy tayyorgarligi tahlili (s).

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarni chaqqonlik jismoniy sifatini baholash uchun buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish bo'yicha tiflo-tajriba guruhidagi natijasi $9,44 \pm 0,91$; tiflo-nazorat guruhidagi bolalar esa $10,21 \pm 0,86$ s;

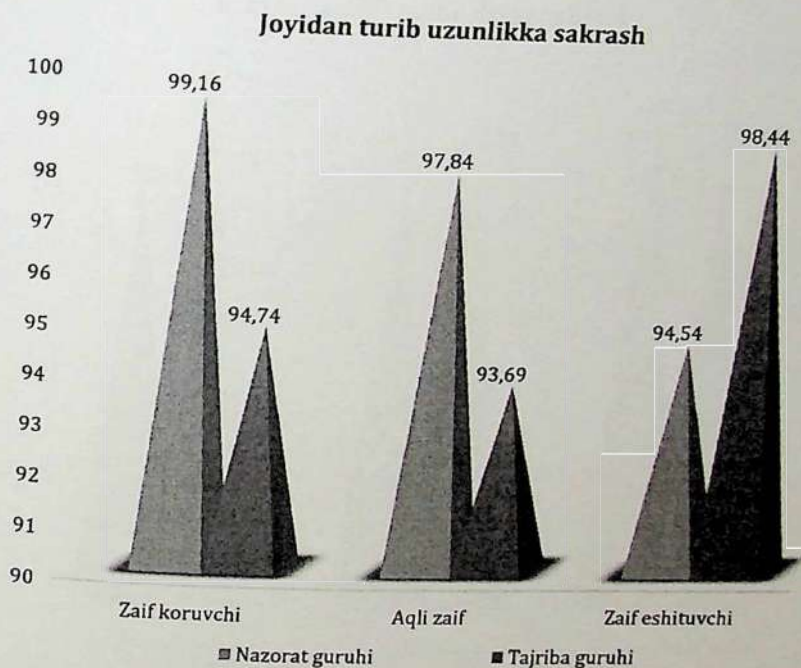
oligofren-tajriba guruhidagi imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar ushbu testni $9,14 \pm 0,55$; oligofren-nazorat guruhidagi bolalar esa $9,15 \pm 0,69$ s;

surdo-tajriba guruhidagi bolalar $9,14 \pm 0,91$; nazorat guruhidagilar esa $9,56 \pm 0,81$ s ichida bosib o'tdilar (3.4-rasmga qarang).

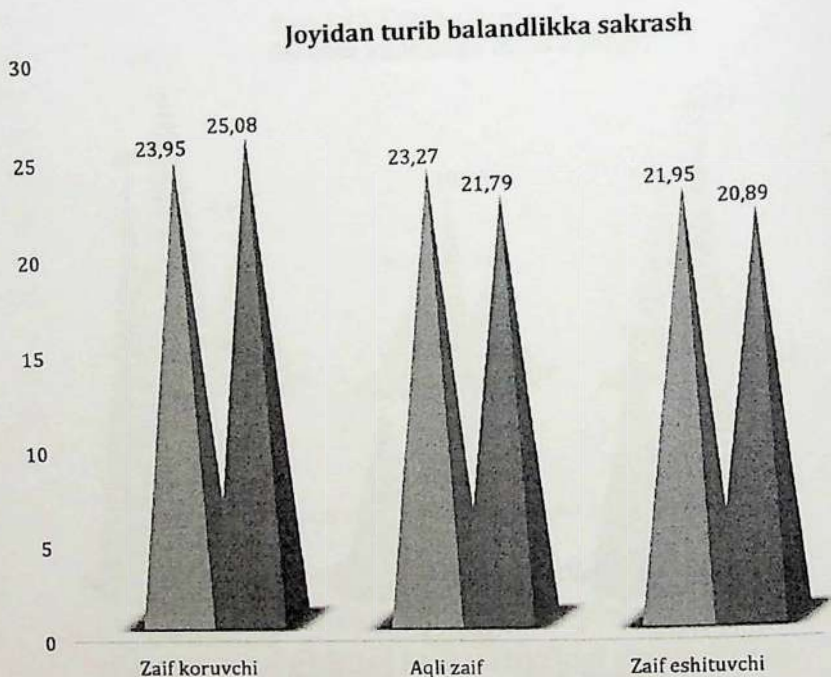
2.4-rasm. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning “ilon izi” bo’ylab yugurishda tadqiqotdan oldingi test natijalari dinamikasi.

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning **tezkor-kuch** sifatlarining rivojlanish darajasini baholash, “turgan joydan uzunlikka sakrash” nazorat mashqi yordamida amalga oshirildi. Tiflo bolalarda tezlik-kuch sifatleri ko’rsatkichi tajriba guruhida – $94,74 \pm 9,45$ sm ni; nazorat guruhida esa – $99,16 \pm 8,88$ sm ni tashkil qildi. Oligofren-tajriba guruhidagi bolalarda natija – $93,69 \pm 7,93$ sm ni, nazorat guruhida esa – $97,84 \pm 8,38$ sm ni va surdo-tajriba guruhida – $98,44 \pm 9,83$ sm ni, nazorat guruhida esa – $94,54 \pm 9,15$ sm ni tashkil etdi. Tajriba va nazorat guruhi bolalarining ko’rsatkichlari orasidagi farq 1,56 sm ni tashkil etadi, bu sensitiv davrga mos keladi (3.5-rasmga qarang).

2.5-rasm. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning “joyidan turib uzunlikka sakrash”da tadqiqotdan oldingi test natijalari dinamikasi.

Shuningdek, turgan joydan balandlikka sakrashda tezkor-kuch surdo-tajriba guruhida natija – $20,89 \pm 2,19$ sm; nazorat guruhidagilarda esa – $21,95 \pm 2,31$ sm natijani qayd etishdi; tiflo-tajriba guruhidagi bolalarda – $25,08 \pm 2,28$ sm; tiflo-nazorat guruhidagilarda – $23,95 \pm 2,51$ sm; oligofren-tajriba guruhidagi tarbiyalanuvchilarda ushbu test natijasi – $21,79 \pm 2,5$ sm; nazorat guruhidagi bolalarda esa – $23,27 \pm 2,22$ sm ga teng bo'ldi. Tajriba va nazorat guruhlaridagi tarbiyalanuvchilarning o'zaro natijalarida deyarli farq yo'qligi pedagogik tajribani davom ettirishga imkoniyat yaratdi, farq 1.5 sm ni tashkil etdi (3.6-rasmga qarang).

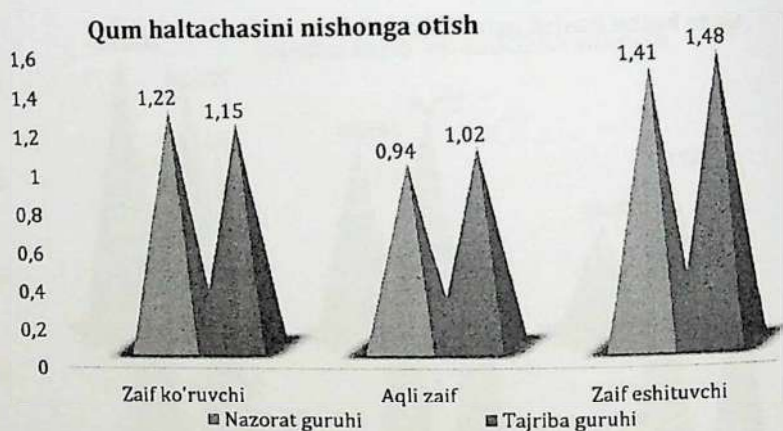
2.6.-rasm. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning “joyidan turib uzunlikga sakrash”da tadqiqotdan oldingi test natijalari dinamikasi.

Yelka kamari va qo'llarning kuch sifatlarini baholash “150-200 gr li qum haltachasini uloqtirish” testi yordamida amalga oshirildi. Tiflo bolalarda qum haltachasini uloqtirish ko'rsatkichi tajriba guruhida – $246,82 \pm 28,97$ m; nazorat guruhida esa – $257,97 \pm 24,49$ m; surdo-tajriba guruhida esa natija – $285,93 \pm 22,24$ m; nazorat guruhida – $277,38 \pm 20,35$ m; oligofren-tajriba guruhida natija – $265,84 \pm 16,96$ m va nazorat guruhida esa natija – $271,4 \pm 20,61$ m ni tashkil etdi. (3.7-rasmga qarang). Natijalarni yaxshilash uchun yelka kamarining tezlik-kuch sifatlarini yaxshilashga qaratilgan maxsus vositalar va uslublarni qo'llash zarurligi aniqlandi.

2.7-rasm. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning “qum haltachasini uzoqlikka otish” bo'yicha tadqiqotdan oldingi test natijalari dinamikasi.

Koordinatsion sifatni aniqlash uchun imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarda “qum haltachasini nishonga otish” testidan foydalanildi. Bunda tarbiyalanuvchilar 1,5 m masofadan 5 ochkolik devorga chizilgan 5 halqali nishonga otishadi, markazga tushsa, 5 ochko, markazdan uzoqlashishiga qarab ketma-ket ochko kamayib boradi. Tiflo-tajriba guruhidagi tarbiyalanuvchilar – $1,15 \pm 0,13$ ga teng natijani qayd etgan bo'lsa, tiflo-nazorat guruhidagi tarbiyalanuvchilar – $1,22 \pm 0,13$ ga teng natijani ko'rsatishdi. Surdo-tajriba guruhida esa ushbu test bo'yicha $1,48 \pm 0,15$ ga teng natija qayd qilingan bo'lsa, surdo-nazorat guruhida – $1,41 \pm 0,14$ daqiqaga teng bo'ldi. Oligofren-tajriba guruhida ham bu ko'rsatkich $1,02 \pm 0,07$, oligofren-nazorat guruhidagi natija esa $0,94 \pm 0,06$ ga teng natijani ko'rsatdi. Ushbu ko'rsatkichlar tayyorgarlikning past darajasiga mos kelganligi sababli, jismoniy sifatlarni yaxshilash uchun zarur vosita va usullarni qo'llash taqozo etiladi (2.8- rasmga qarang).

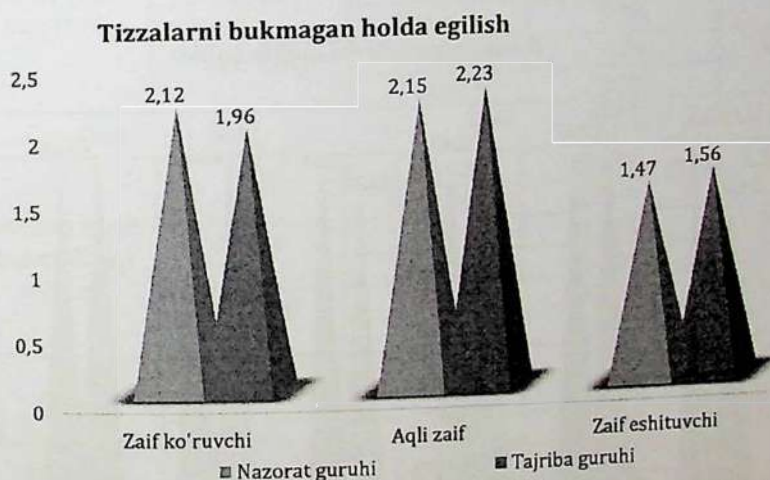
2.8-rasm. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning “qum haltachasini nishonga otish” bo'yicha tadqiqotdan oldingi test natijalari dinamikasi.

Egiluvchanlik sifatini baholashda, imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarda “tik turgan holatda gimnastika o'rindig'ida oyoq tizzalarini bukmay oldinga egilish” (oyoq ostidan pastga hisoblanadi) testi qo'llanildi. Ushbu test natijalarining o'sish sur'ati farqi katta bo'lmadi.

Tiflo-tajriba guruhidagi bolalarda $1,96 \pm 0,21$ sm; nazorat guruhida – $2,12 \pm 0,25$ sm; surdo-tajriba guruhida – $2,23 \pm 0,21$ sm natija qayd etilgan bo'lsa, surdo-nazorat guruhida – $2,15 \pm 0,2$ sm; oligofren-tajriba guruhida – $1,56 \pm 0,15$ sm va nazorat guruhida – $1,47 \pm 0,14$ sm ni tashkil etdi. Chamasi, egiluvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan yuklamalar yetarli bo'lmagan (3.9-rasmga qarang).

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarda mayda motorika sifatini aniqlash uchun “rangli zariklarni qutiga bittalab 20 s davomida solish” testi qabul qilindi. Ushbu test o'ng va chap qo'llarda ham bajarildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tiflo-tajriba guruhlaridagi bolalar mos ravishda o'ng qo'lda –

12,52±1,37 dona va chap qo'lda -13,14±1,27 donaga teng natijani ko'rsatishdi; tiflo-nazorat guruhlarida esa o'ng qo'lda - 11,67±1,35 dona va chap qo'lda - 12,32±1,31 donaga teng natijani ko'rsatishdi;

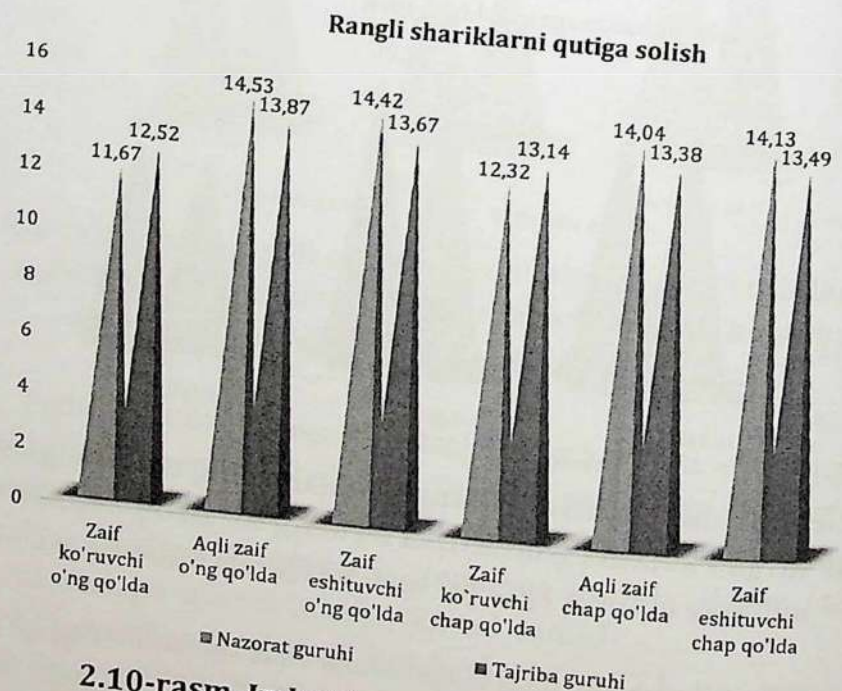

2.9-rasm. Imkoniyati cheklangan bolalarning tadqiqotgacha "tik turgan holatda gimnastika o'rindig'ida oyoq tizzalarini bukmay oldinga egilish" testi natijalari dinamikasi.

surdo-tajriba guruhlaridagi bolalar mos ravishda o'ng qo'lda - 13,67±1,21 dona va chap qo'lda - 13,49±1,43 donaga teng natijani ko'rsatishgan bo'lsa, surdo-nazorat guruhlarida esa o'ng qo'lda - 14,42±1,54 dona va chap qo'lda -14,13±1,22 donaga teng natijani ko'rsatishdi; oligofren-tajriba guruhlaridagi bolalar mos ravishda o'ng qo'lda -13,87±1,32 dona va chap qo'lda - 13,38±0,89 donaga teng natijani ko'rsatishgan bo'lsa, oligofren-nazorat guruhlarida o'ng qo'lda - 14,53±1,41 dona va chap qo'lda -14,04±0,91 donaga teng natijani ko'rsatishdi (3.10-rasmga qarang).

Aniqlanishicha, o'ng va chap qo'lda qayd etilgan natijalar bir-biriga yaqin va rivojlanishi bir xilda kechgan.

Pedagogik tajribagacha tajriba va nazorat guruhlaridagi barcha yosh bosqichlarida tanlab olingan test me'yorlari bo'yicha olingan natijalarda deyarli katta farq sezilmadi (2.1 - jadvalga qarang).

2.10-rasm. Imkoniyati cheklangan bolalarning tadqiqotgacha "rangli shariklarni o'ng va chap qo'lda qutiga solish" testi natijalari dinamikasi.

2.1-jadval

Nozologik guruhlarining tajribadan oldingi test sinovlari bo'yicha ko'rsatkichlari

Testlar	Nozologiyalar	Guruhlar	Tajribadan oldingi natija	Farqi
Joyidan turib uzunlikka sakrash	Tiflo	1 guruh	99,16	4,42 sm
		2 guruh	94,74	
	Surdo	1 guruh	94,54	3,9 sm

	Aqli zaif	2 guruh	98,44	4,15 sm
		1 guruh	97,84	
		2 guruh	93,69	
10 metrga yugurish	Tiflo	1 guruh	9,65	0,56 s
		2 guruh	9,09	
	Surdo	1 guruh	8,53	0,43 s
		2 guruh	8,96	
	Aqli zaif	1 guruh	8,44	0,39 s
		2 guruh	8,83	

2.1-jadval davomi

Joyidan turib balandlikka sakrash	Tiflo	1 guruh	23,95	1,13sm
		2 guruh	25,08	
	Surdo	1 guruh	21,95	1,06 sm
		2 guruh	20,89	
Qum haltachasini uzoqlikka otish	Aqli zaif	1 guruh	23,27	1,48 sm
		2 guruh	21,79	
	Tiflo	1 guruh	257,97	11,15 sm
		2 guruh	246,82	
	Surdo	1 guruh	277,38	8,55 sm
		2 guruh	285,93	
Qum haltachasini nishonga otish	Aqli zaif	1 guruh	271,47	5,63 sm
		2 guruh	265,84	
	Tiflo	1 guruh	1,22	0,07 ball
		2 guruh	1,15	
	Surdo	1 guruh	1,41	0,07 ball
		2 guruh	1,48	
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish	Aqli zaif	1 guruh	0,94	0,08 ball
		2 guruh	1,02	
	Tiflo	1 guruh	10,21	0,77 s
		2 guruh	9,44	
	Surdo	1 guruh	9,56	0,42 s
		2 guruh	9,14	
Rangli zariklarni qutiga solish	Aqli zaif	1 guruh	8,47	0,42 s
		2 guruh	8,05	
	Tiflo	1 guruh	o'ng qo'lda 11,67 chap qo'lda 12,32	O'ng qo'lda 0,85 Chap qo'lda 0,82
		2 guruh	o'ng qo'lda 12,52 chap qo'lda 13,14	

	Surdo	1 guruh	o'ng qo'lda 14,42 chap qo'lda 14,13	O'ng qo'lda 0,75 Chap qo'lda 0,64
		2 guruh	o'ng qo'lda 13,67 chap qo'lda 13,49	
	Aqli zaif	1 guruh	o'ng qo'lda 14,53 chap qo'lda 14,04	O'ng qo'lda 0,66 Chap qo'lda 0,66
		2 guruh	o'ng qo'lda 13,87 chap qo'lda 13,38	
Tananing oldinga egilishi	Tiflo	1 guruh	2,12	0,16 sm
		2 guruh	1,96	
	Surdo	1 guruh	2,15	0,08 sm
		2 guruh	2,23	
	Aqli zaif	1 guruh	1,47	0,09 sm
		2 guruh	1,56	

Tadqiqot boshida tajriba va nazorat guruhi sinaluvchilarini nozologiyasi va jismoniy imkoniyatlarini teng bo'lishiga harakat qilindi va maxsus jismoniy sifatlarini rivojlantirish darajasini baholaydigan pedagogik teslarni kuzatish natijasida unchalik ham katta farq sezilmadi.

§ 2.2. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ishlab chiqilgan "Ohista qadam" variativ tabaqalashtirilgan dasturini qo'llash uslubiyati

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash amaliyotida jismoniy sifatlarini hamda harakat ko'nikma va malakalarini takomillashtirishga yordam beruvchi turli xil vosita va uslublar qo'llaniladi. Imkoniyati

cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning nozologiyasi bo'yicha rivojlantiruvchi va takomillashtiruvchi mashqlar majmuasi asosida ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni davlat talablariga javob beradigan jismoniy tarbiya dasturidagi nazorat me'yorlarini bajarishga tayyorlash bo'yicha "Ohista qadam" tabaqalashtirilgan variativ mashg'ulotlar dasturini ishlab chiqdik (2.11-rasmga qarang). Uni amalga oshirish uchun tarbiyalanuvchilarning tayyorgarligi aniqlab olindi. Shundan so'ng tarbiyalanuvchilarning mashg'ulotlari jarayoniga rivojlantiruvchi va yaqinlashtiruvchi mashqlar joriy etildi.

Ixtisoslashtirilgan bog'cha tarbiyalanuvchisining hayot davrining har bir bosqichi, o'sish-rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlariga ko'ra o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bolaning o'sib, ulg'ayishida jismoniy faollik, asosiy harakatlar tartibi muhim hisoblanib, aynan shu jarayonlar metodik jihatdan to'g'ri va tizimli ravishda tashkillashtirilsa, bola shaxsining jismoniy taraqqiy etishiga xizmat qiladi. Davlat ixtisoslashtirilgan ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ushbu vazifalar tizimli amalga oshirilishi zarur bo'lib, uning dastlabki bo'g'ini – bu nozologiya bo'yicha jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini to'g'ri tashkillashtirishdir.

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash uchun, pedagogik tajribalar jarayonida, parallel ravishda ularning mayda, yirik harakatikalari va sensomotorikasini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirildi. Ushbu maktabgacha yoshdagi bolalarda egiluvchanlik, tezkorlik, chaqqonlik jismoniy sifatlarini rivojlantiruvchi hamda fazo-vaqt va makonga moslashtiruvchi jismoniy mashqlar va harakatli o'yinlarni qo'llash eng ahamiyatlisi hisoblanadi. 5-7 yoshli imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarda mayda va yirik motorika hamda sensomotorikalarini

rivojlantirish muammolari dolzarbligini hisobga olib, biz jismoniy tarbiya mashg'ulotlari tuzilishining ayrim qismlariga nozologiya bo'yicha tabaqalashtirish uslubiyatini qo'llash imkoniyatlarini o'rganishga kirishdik.

Variativ mashqlar majmui nozologiya bo'yicha jismoniy rivojlanish va tayyorgarlikni ta'minlashga yo'naltirilgan va tanlangan mashqlardan iborat (2.2-jadvalga qarang).

Variativ mashqlar asosini gimnastika, yengil atletika va sport o'yinlarining ayrim elementlari tashkil etadi. Bolalarning kun tartibiga bunday mashqlarni kiritish orqali nafaol mushaklarni ishlatishga erishiladi. Tananing barcha mushaklari jismoniy faoliyatga jalb etilgandan so'ng, tana qizib, mushaklar tonusi oshadi, teri elastiklashadi, tananing harakatlarini nazoratga olish va muvofiqlashishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, to'g'ri qad-qomatni shakllantirishga, emotsional kayfiyatni ko'tarishga, ikkilamchi og'ishlarni profilaktika qilishga ta'sir ko'rsatadi hamda bolalarning fiziologik holatini yaxshilaydi.

Biz, tadqiqot ishimizda quyidagi nozologiyalarga ega bolalarni qamrab oldik: zaif ko'ruvchi (tiflo), zaif eshituvchi (surdo), diqqatini to'plashga qiynaluvchi (oligofren) hamda nutqiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar.

Ushbu mashqlar mashg'ulotlarning haftalik jadvali asosida berilib, reglamentdan va mashg'ulot gigiyenasidan kelib chiqqan holda tashkil etilgan. Reglament esa, "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi va unda berilgan rivojlanish xaritalariga muvofiq tuzilgan.

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish uchun maxsus mashqlar majmuasi

Tezlik (tezkor-kuch) jismoniy sifatini rivojlantirish uchun				Nazorat mashqi
Tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlar	Koptokni quvib yet	Yugurib keling oldimga	O'z juftingni top	10 m ga yugurish; joyidan turib uzunlikka sakrash; joyidan turib balandlikka sakrash.
Variativ mashqlar	1. Turgan joyida yugurish. 2. 6-8 m ga yugurish. 3. Yulduzcha sakrash. 4. Quyuncha sakrash.	1. Signal bo'yicha yo'nalishni o'zgartirish bilan yugurish. 2. Bayroqchani sherigiga yetkazish. 3. Bir va ikki oyoqda sakrash. 4. Kiyikcha sakrash.	1. Sekin va tezga almashtirib chiziqli bo'yab yugurish. 2. Bayroqchani olib kelishga yugurish. 3. Qurbaqacha sakrash. 4. To'p qo'llarda oldinga sakrash.	
Kuch jismoniy sifatini rivojlantirish uchun				
2. Tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlar	"Kegll", "To'p doirada"	"Shiqldoqqacha emaklab kel", "Qushlar janubga uchmoqda"	"Chumchuq-lar va mushuk", "Paxmoq kuchuk"	qum haltachasini uzoqlikka otish; qum haltachasini nishonga otish.
Variativ mashqlar	Gimnastika o'rindig'ida qo'llar bilan oldinga sirpanish.	Gimnastik narvonchasida ishlash, tayochalar va halqalar bilan ishlash.	To'ldirma to'p bilan mashqlar bajarish.	
Chaqqonlik va mayda harakatikani rivojlantirish uchun				
3. Tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlar		"Koptok maktabi", "Turna g'oz"	"Quyvon yuvinayapti", "To'pni ilib ol"	buyumlar orasidan "ilon izi" bo'yab yugurish; rangli zariklarni qutiga solish.
Variativ mashqlar		"Ilon izi" bo'lib yugurish	mokkisimon yugurish mashqi	
Egilluvchanlik jismoniy sifatini rivojlantirish uchun				
URM majmuasi				
4. Variativ mashqlar		ko'prikl, shpagat	mushuk-cha, shpagat	Egilluvchanlik

Izoh: Jismoniy mashqlar yuklamasi imkoniyati cheklangan surdo maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ko'rsatmalar bilan tartibga solinadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjat bo'lib, unda maktabgacha ta'lim tashkilotining maqsad va vazifalari, ta'lim va tarbiya jarayonining maqsad va tamoyillari, shuningdek, bolaning keyingi ta'lim bosqichiga o'tishidagi tayanch kompetensiyalari belgilangan.

Dasturda belgilanishicha, inklyuziv yo'nalishdagi ta'lim va tarbiya jarayoni davlat o'quv dasturiga muvofiq amalga oshiriladi, uning asosida individual-moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqilishi mumkin. Bunday individual inklyuziv dasturda alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning ta'lim olishi, rivojlanishi, ishtiroki va farovonligi uchun barcha mumkin bo'lgan to'siqlarni bartaraf etadigan o'quv muhiti va o'qitish usullarini moslashtirish zarurligi keltirilgan (2.3-jadvalga qarang).

2.3-jadval

Tiflo nozologiyasi uchun variativ mashqlar majmui

№	Mashqlarning nomlanishi	Ta'sir ko'rsatishi
1.	Gimnastika tayyoqchalari ustidan yurish (rels)	Masofani taqsimlash, farqlash va ko'z bilan chamalashni rivojlantiradi.
2.	Darboz yurish mashqi	Muvozanatni va harakat aniqligini rivojlantiradi.
3.	Labirint mashqi	Fazoda yo'nalishni mo'ljalga ola bilish, harakatlarni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi.
4.	Halqa bo'ylab yugurish	Mayda harakatikalarni rivojlantiradi (qo'l harakatikasi narsalarni ushlashdan to juda kichik harakatlarga qadar).
5.	Mokkisimon yugurish (5 m)	Muvozanat saqlash va mayda harakatikalarni rivojlantiradi.
6.	Bir oyoqda sakrash	Harakat izchilligi va oyoq mushaklar kuchini rivojlantiradi.
7.	Qurbaqacha sakrash	Koordinatsion harakatlar hamda harakatlar simmetriyasini rivojlantiradi.

8.	To'p bilan sakrash	To'p orqali oyoq muvozanatini his qilishni rivojlantiradi.
9.	Yulduzcha sakrash	Qo'l va oyoq harakatlari koordinatsiyasi va harakat ritmini rivojlantiradi.
10.	Gimnastika o'rindig'ida emaklab yurish	Harakatlar ko'chish tezligini oshiradi, qo'l va yelka kamarini mustahkamlaydi

Eslatma: Nozologiyaning og'ir shakllarida jismoniy mashqlar yuklamasi tibbiy ko'rsatmalarga binoan tartibga solinadi.

Davlat o'quv dasturida bolaning o'yin o'ynash huquqi tan olinadi. O'yinning bola uchun ahamiyati, uning pedagogik imkoniyatlari ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda inobatga olinganligi uchun, biz ham o'yin faoliyatiga yetakchi harakat vositasi sifatida ahamiyat qaratdik. Imkoniyati cheklangan bolalarning nozologiyasi bo'yicha o'yinlar majmui yaratildi. Tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlarni jismoniy tarbiya mashgulotlariga kiritish orqali ijtimoiy-hissiy, ijodiy va jismoniy rivojlanishiga, nutq va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllanishiga erishildi, natijada harakat harakatikalari takomillashdi (2.4-jadvalga qarang).

2.4-jadval

Harakatli o'yinlarni tabaqalashtirish

	Zaif ko'ruvchi (tiflo)	Zaif eshituvchi (surdo)	Aqli zaif (oligofren)
1.	"Mergancha yurush"	"Ishorani eshit"	"Darvozaga tushir"
2.	"So'qmoq bo'ylab"	"Pufak"	"Labirint"
3.	"Qo'g'irchoqlarnikiga mehmonga"	"Tayoqchadan hatlab o't"	"Biz ayonaga turamiz"
4.	"Koptokni quvib yet"	"Shiqildoqqacha emaklab kel"	"Chumchuqlar va mushuk"
5.	"Chiziqni bosma"	"Ehtiyot bo'l"	"Taxmin qil"
6.	"To'p doirada"	"To'pni ilib ol"	"Arqadan sakrash o'lish"
7.	"Uzun ilonizi bo'ylab"	"Sichqonlar va mushuk"	"Quyosh va yomg'ir"
8.	"Quyosh va yomg'ir"	"Quyosh yuvinayapti"	"Nohangaga tash"

9.	"Qushlar uchmoqda" janubga	"Qushlar uchmoqda" janubga	"Qushlar janubga uchmoqda"
10.	"Bayroqchani top"	"Tovush qayerdan kelayapti?"	"Nima yashirilgan?"
11.	"Kegli"	"Yugurib keling oldimga"	"O'z juftingni top"
12.	"Turna va g'oz"	"Indagi qushni top"	"Gaplashuvchi to'p"
13.	"Koptok maktabi"	"Koptok ona boshiga"	"Ko'prikcha ustidan"
14.	"Robot"	"Tutuvchilar"	"To'p qayerga yashirilgan"
15.	"Quyونlar bilan bo'ri"	"Bayrog'iga kim tez yetib boradi"	"Birinci bo'lib tur"

"Ohista qadam" tabaqalashtirilgan dasturiga ko'ra, jismoniy tarbiya mashg'uloti kirish, asosiy va yakuniy qismlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos vazifa va mazmunga ega.

"Ohista qadam" variativ dasturining amalda qo'llanilishi, bolalarda o'zlarining kuchli tomonlariga ongli munosabat va ularga ishonchni uyg'otish, jismoniy faoliyatni bajarishga tayyorlik, tizimli jismoniy mashqlarga ehtiyojini shakllantiradi.

"Ohista qadam" tabaqalashtirilgan variativ dasturi tadqiqot doirasida yaratilgan bo'lib, ushbu dastur tadqiqotning belgilangan tajriba bosqichlarida amalga oshirildi va maktabgacha ta'lim tizimida qo'llanildi (2.11- rasmga qarang).

Biz yaratgan dasturning maqsadi – imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiya jarayonida harakat – ko'nikma va malakalarini shakllantirishda tabaqalashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

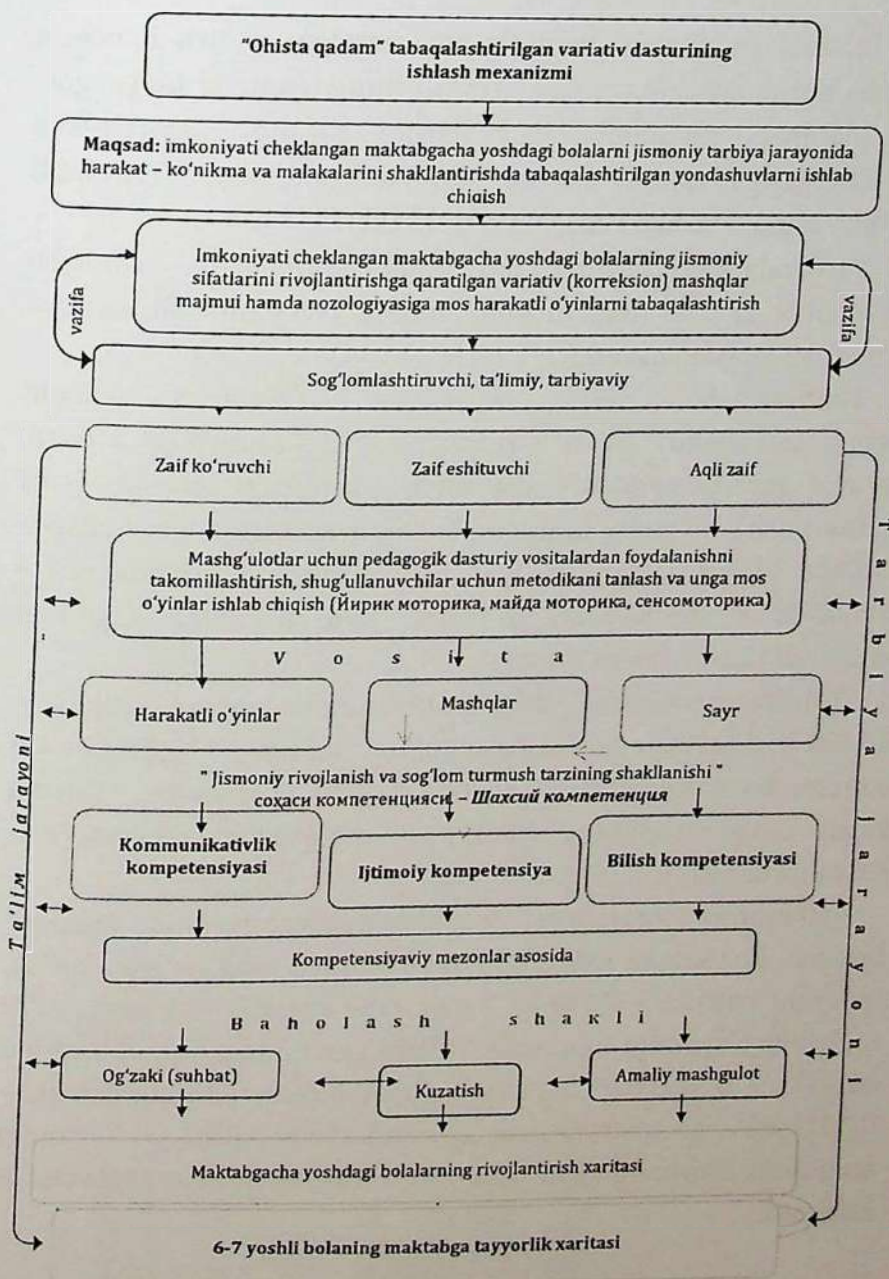
Vazifalari – sog'lomlashtirish, ta'limiy, tarbiyaviy hamda imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan variativ – korreksion mashqlar majmui hamda nozologiyasiga mos harakatli o'yinlarni tabaqalashtirishdan iborat.

Demak, dasturimizda biz quyidagi yo'nalishlarda bolalarni qamrab oldik: zaif ko'ruvchi, zaif eshituvchi, diqqatini to'plashga qiynaluvchi hamda nutqiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar. "Ohista qadam" dasturini amalga oshirishda quyidagi vositalarni tanlab oldik – harakatli o'yinlar, mashqlar hamda sayr faoliyati. Harakatli o'yinlar, mashqlar, sayrlar bolalarning jismoniy imkoniyati, jinsi, shu bilan birga, ularning ruhiy xususiyatlarini inobatga olgan holda tanlab olingan. Biz ishlab chiqilgan dasturni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qonun doirasida tatbiq etdik. Bunga sabab, ushbu dastur Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutining Ilmiy – metodik kengashida ko'rib chiqilib, nashrga va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qo'llash uchun tavsiya etgan ko'chirmasi mavjud bo'lib, shu asosda dastur amaliyotga tatbiq etildi. Dastur amaliyot muhokamasida, ya'ni bir yil davomida aprobatsiyadan o'tkazildi hamda tajriba guruhlarida qo'llanildi. Tajriba guruhi sinaluvchilarining ko'rsatgan natijalari nazorat guruhi sinaluvchilarining natijalariga qaraganda sezilarli darajada farqlar bilan namoyon bo'ldi. Variativ Dasturni amalga oshirishda bir qancha metodlar va vositalar tanlab olindi. Og'zaki suhbat jarayoni, bolalarni kuzatish hamda amaliy mashg'ulot usullaridan foydalangan holda, dastur amaliyotga tatbiq etildi. Bolalarning rivojlanish xaritasi Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchining asosiy hujjati hisoblanadi va uning ushbu dastur bilan bog'liq jihati mavjud. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablariga (standart) muvofiq, bola mana shu rivojlanish xaritasida belgilangan vazifalarni amalga oshira olsa, kelgusida ta'lim olishga tayyor va standartlarga to'la javob bera oladi. Shuning uchun ham dasturning muvofiqligi mana shu rivojlanish xaritalariga qarab moslashtirib chiqildi va shu asosda umumiy natijalar belgilab berildi.

§ 2.3. Pedagogik jarayonda qo'llanilgan "Ohista qadam" vositalari va uslublarning samaradorligi

Ta'lim berish uslubiylatining individual xususiyatlari bolalarning nozologiyasiga qarab keng miqyosda o'zgaradi. Mashg'ulotlarda har bir tarbiyalanuvchining funksional imkoniyatlariga asoslanish kerak. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning hali o'rganilmagan mashqlar bo'yicha ko'nikma va malakalarini hosil qilish hamda ularni o'zgartirish uchun ular organizmining funksional holatini hisobga olish zarur. Soha mutaxassislarining fikricha, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish, mushaklar uchun optimal yuklamani tanlash, uning qanday darajada yurak va nafas organlari tizimining rivojlanishiga yordam berishi, har bir yosh organizmning bir-biridan farq qilishini bilish juda muhim. Jismoniy mashqlarning hamda uslublarning xilma-xilligi, uslubiy texnikasi, mashg'ulotlarni tashkil etish shartlari, bolaning imkoniyatlarini maksimal darajada har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan.

Jismoniy mashqlarning oqilona tanlovi umumiy va maxsus vazifalarga yechim tohish imkonini beradi. Yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, to'p bilan mashq qilish va boshqalar kabi mashqlarning tabiiy turlari bolalarning muvofiqlashtirish, muvozanatni saqlash qobiliyatlarini, fazoda oriyentatsiya, jismoniy tayyorgarlik, ikkilamchi buzilishlarning oldini olish, hissiy aqliy qobiliyatlarini tuzatish va rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega.

2.11-rasm. "Ohista qadam" variativ dasturining ishlash mexanizmi.

Tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun barcha guruhlardagi tarbiyalanuvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasi aniqlanib, guruhlarda mashq bajarishdagi nozologiyasiga qarab, ularga tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlar hamda variativ mashqlar beriladi.

Tarbiyalanuvchilarning individual natijalarini baholash maqsadida har bir bola uchun alohida rivojlantirish xaritasi tuziladi (2-ildovaga qarang).

Maktabgacha talim muassasasi Oligofren guruhi tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqotimizga asosan, nazorat guruhimizda joyidan turib uzunlikka sakrash (sm) (tezlik-kuch) bo'yicha tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - $97,84 \pm 8,38$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa - $106,03 \pm 8,58$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 8,37%ga o'sganligi aniqlandi (2.5-jadvalga qarang).

Tajriba guruhimizda tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - $93,69 \pm 7,93$ bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa - $113,3 \pm 9,24$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 20,95%ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 12,58% o'sishni ko'rsatdi (2.6-jadvalga qarang).

10 metr ga yugurish (s) (tezlik)da nazorat guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - $8,44 \pm 0,63$ ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - $7,74 \pm 0,55$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 8,29% ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida tadqiqot boshida natijalar - $8,33 \pm 0,67$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - $8,83 \pm 0,65$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 15,29 % o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 7% o'sishni ko'rsatdi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi nazorat guruhi

(n=42) tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqot yuzasidan ma'lumotlar (oligofren)

O'rganilayotgan ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida		O'sishi %		t	p
	X	σ	V	X	σ	V		
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm)	97,84	8,38	8,57	106,03	8,58	8,09	1,81	>0,05
10 metrga yugurish (s)	8,44	0,63	7,46	7,74	0,55	7,11	2,21	<0,05
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm)	23,27	2,22	9,54	25,48	2,32	9,11	1,82	>0,05
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) (sm)	271,47	20,61	7,59	296,01	21,02	7,10	2,21	<0,05
Qum haltachasini nishonga otish (ball) koordinatsiya	0,94	0,06	6,38	1,00	0,062	6,20	1,84	>0,05
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'lib yugurish (s)	8,47	0,71	8,38	9,15	0,69	7,54	1,82	>0,05
Rangli zariklarni qutiga solish	14,53	1,41	9,70	15,94	1,47	9,22	1,83	>0,05
	14,04	0,91	6,48	15,13	0,92	6,08	2,23	<0,05
Tanani oldinga egish (sm)	1,47	0,14	9,52	1,61	0,15	9,32	1,81	>0,05

Joyidan turib balandlikka sakrash (sm) (tezlik-kuch)) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natija – $23,27 \pm 2,22$ sm bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $25,4 \pm 2,32$ sm ga teng, ya'ni 9,% ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $21,79 \pm 2,5$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $25,48 \pm 2,32$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 16,93 % ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 7,93% o'sishni ko'rsatdi.

Qum haltachasini uzunlikka otish (200 gr) (kuch)da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natija – $271,4 \pm 20,61$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $296,01 \pm 21,02$ sm ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,04 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida esa tadqiqot boshida ko'rsatgan natija – $265,84 \pm 16,96$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $307,87 \pm 18,82$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 15,81%ga o'sganligi aniqlandi. Tadqiqot guruhida nazorat guruhiga nisbatan 6,77% o'sish kuzatildi.

Qum haltachasini nishonga otish (ball) (koordinatsiya)da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $0,94 \pm 0,06$ ballga teng bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $-1,01 \pm 0,062$ ball natijani ko'rsatdi, ya'ni 6,38 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-1,02 \pm 0,07$ ballga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $1,18 \pm 0,84$ ballga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 15,69 % ga o'sganligi aniqlandi. Tadqiqot guruhida nazorat guruhiga nisbatan 9,31% ga o'sish kuzatildi.

Buyumlar orasidan "ilon izi bo'ylab yugurish" (s)da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $8,47 \pm 0,71$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $9,15 \pm 0,69$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 8,03 % ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $8,05 \pm 0,52$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa – $9,14 \pm 0,55$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 13,54 % ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 5,51%ga o'sish kuzatildi.

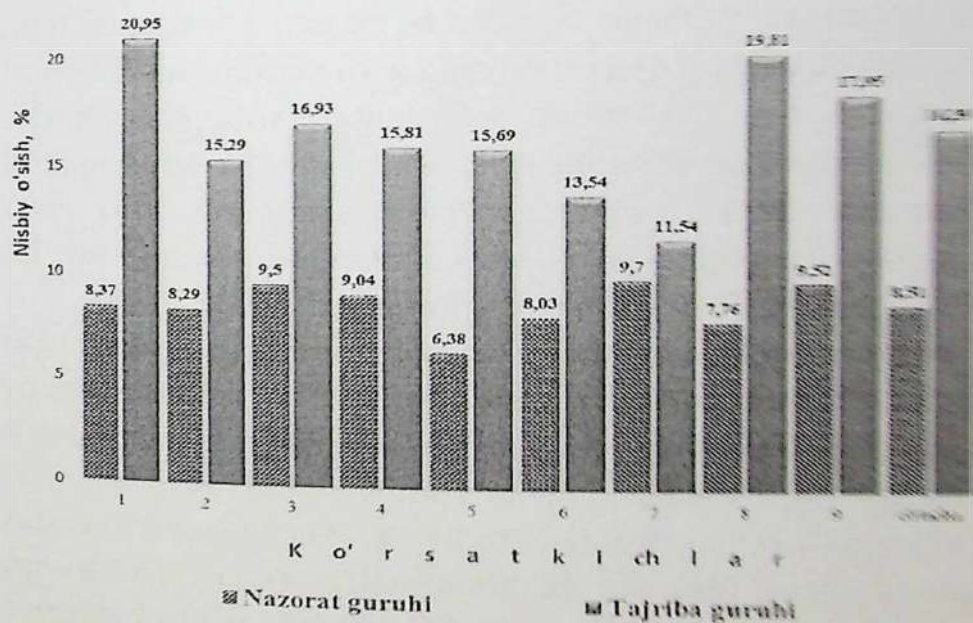
Maktabgacha ta'lim muassasasi tajriba guruhi (n=42) tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqot yuzasidan ma'lumotlar (oligofren)

O'rganilayotgan ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida			O'sishi %		t	P
	X	σ	V	X	σ	V	Absolyut		
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm) tezkor-kuch	93,69	7,93	8,46	113,32	9,24	8,15	19,63	20,95	4,27 <0,01
10 metrga yugurish (s) tezlik	8,83	0,65	7,36	7,48	0,53	7,09	1,35	15,29	4,26 <0,01
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm) tezkor-kuch	21,79	2,05	9,41	25,48	2,32	9,11	3,69	16,93	3,15 <0,01
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) kuch	265,84	16,96	6,38	307,87	18,82	6,11	42,03	15,81	4,39 <0,001
Qum haltachasini nishonga otish (ball)	1,02	0,076	7,45	1,18	0,084	7,12	0,16	15,69	3,74 <0,01
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish (s)	8,05	0,52	6,46	9,14	0,55	6,02	1,09	13,54	3,81 <0,001
Pangli zarfklarni o'ng qo'l	13,87	1,32	9,52	15,47	1,38	8,92	1,60	11,54	2,22 <0,05
qutiga solish	13,38	0,89	6,65	16,03	0,98	6,11	2,65	19,81	5,30 <0,001
Tatani oldinga egish (sm) egiluvchanlik	1,56	0,15	9,62	1,84	0,17	9,24	0,28	17,95	3,27 <0,01

Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) (o'ng qo'lda) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-14,53 \pm 1,41$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $15,94 \pm 1,47$ dona natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,70 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $13,87 \pm 1,32$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $15,47 \pm 1,38$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 11,54 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 1,84%ga o'sishni namoyon qildi.

Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) (chap qo'lda) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-14,04 \pm 0,91$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-15,13 \pm 0,92$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 7,76 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-13,38 \pm 0,89$ ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-16,03 \pm 0,98$ ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 19,81%ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 12,05 % ga o'sishni ko'rsatdi.

Tanani oldinga egish (sm) (egiluvchanlik) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $1,47 \pm 0,14$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $1,61 \pm 0,15$ sm ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,52 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $1,56 \pm 0,15$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-1,84 \pm 0,17$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 17,95 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan 8,43% ga o'sdi.

2.12-rasm. Oligofren guruhlari natijalarining qiyosiy tahlili. Tajriba guruhining ko'rsatkichlar nisbiy o'sishlarining o'rtacha arifmetik qiymati (%)

Jismoniy mashqlarni bajarishda ko'proq skelet mashaklari ishtirok etib, ushbu mashqlar nafaqat organizmning ishlash imkoniyatlarini oshirib qolmasdan, balki ikkilamchi kasalliklarni ham oldini olishga yordam beradi. Shu qatorda nozologik xususiyat katta ahamiyatga ega bo'lib, bolalarning pasport yoshi biologik rivojlanish darajasiga to'g'ri kelmasligi mumkin. Shuning uchun jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonini oqilona tashkil qilishda tarbiyalanuvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olmay, yuklamani tartibga solish mumkin emas.

Bolalarning nozologiyasiga qarab ta'lim berish uslubiyatining individual xususiyatlari keng miqyosda o'zgaradi. Mashg'ulotlarda har bir tarbiyalanuvchining funksional imkoniyatlariga asoslanish kerak. Tarbiyalanuvchilarga hali

o'rganilmagan mashqlar bo'yicha ko'nikma va malakalar hosil qilish hamda ularni o'zgartirish uchun organizmning funksional holatini hisobga olish zarur. Soha mutaxassislarining fikricha, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish, mushaklar uchun optimal yuklamani tanlash, uning qanday darajada yurak va nafas organlari tizimining rivojlanishiga yordam berishi, har bir patologiyaning bir-biridan farq qilishini bilish juda muhim.

Ilmiy-uslubiy adabiyotlar va MTTlar uchun mo'ljallangan jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv dasturlar va boshqa me'yoriy hujjatlarning tahlili shuni aniqlash imkonini beradiki, davlat ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun variativ dastur mavjud emas, jismoniy va boshqa sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar majmuasidan foydalanish uchun qo'llanma yaratilmagan. Shu sababli tarbiyalanuvchilarda, jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga bo'lgan motivatsiya past bo'lib, me'yorlarni bajarishga tayyorlashda jismoniy rivojlanishning individual xususiyatlarini inobatga olish quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

1. Sinovlar tarkibi va jismoniy mashqlar majmuasini bajarishga tayyorlash uchun ularni individuallashtirish.
2. Nozologiya xususiyatlari, ayrim mushaklarning rivojlanish darajasi, umumiy jismoniy tayyorgarlikni hisobga olish.
3. Umumiy harakat faolligini (sog'ligi to'g'risidagi ma'lumotni) inobatga olish.
4. Har tomonlama jismoniy rivojlanishni ta'minlash maqsadida turli-tuman (kuch, tezlik sifatlarini rivojlantirish, mushaklarni cho'zish uchun) mashqlarni tanlash.
5. Jismoniy sifatlarning rivojlanishini monitoring qilgan holda yuklamalarni asta-sekin oshirib borish.

Tarbiyalanuvchilarning nazorat sinovlarini topshirishga tayyorlash jarayoni aniq tashkiliy va tuzilmaviy xususiyatga ega bo'lishi kerak, ya'ni:

- "Jismoniy tarbiya" fani ta'lim dasturida o'z o'rniga ega bo'lishi zarur;

- nazorat sinovlarini topshirishga tayyorlash doirasida tashkil qilinadigan va o'tkaziladigan mashg'ulotlar individuallik tamoyili asosida qurilishi va bunda guruh va alohida har bir tarbiyalanuvchining xususiyatlarini inobatga olish zarur.

Bugungi kunda farzandlarimizning har tomonlama kuchli va baquvvat bo'lib voyaga yetishlari uchun davlatimiz tomonidan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Bularning isboti sifatida, nafaqat sportchilarda, balki maktab tarbiyalanuvchilari orasida ham tabaqalashtirilgan jismoniy tayyorgarlikning amalda qo'llanib kelinayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Tarbiyalanuvchilarning jismoniy tarbiya darslari jarayonidagi jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi darajasi o'ziga xos bo'lib, farqli ravishda individual o'zgarishlarga ega. Bir xil yoshdagi va bir xil jismoniy rivojlanishga ega bo'lgan tarbiyalanuvchilarda jismoniy sifatlarning rivojlanishi har xil ekanligi ta'kidlangan. Shu sababli, jismoniy rivojlanishi har xil bo'lgan o'g'il va qizlarda jismoniy sifatlarni tarbiyalash uchun individual dasturlar tuzish, mashqlar majmuasini ishlab chiqish, dars jarayonida har bir guruh uchun alohida yondashgan holda o'rgatishni tashkil qilish – jismoniy tarbiya jarayonida dolzarb masalalardan biridir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining mashg'ulotda va sinfdan tashqari olib boradigan ishlarida tarbiyalanuvchilarga tabaqalashtirilgan yondashuv tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bir tomondan, bunday tabaqalashtirilgan

yondashuvlar ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari sharoitida joriy etilmagan bo'lsa, ikkinchi tomondan, buning amalga oshirilmaganligiga ancha murakkab sabablari mavjud. Birinchi sabab sifatida DKTIMTTlarda jismoniy tarbiyasi bo'yicha dastur va qo'llanmalarining mavjud emasligi bo'lsa, ikkinchi tomondan esa, soha bo'yicha kadrlarning yetishmasligi masalasi deb qarash mumkin.

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo'yiladigan davlat talablarni bajarish, tarbiyalanuvchilarning jismoniy tayyorgarligi darajasini aniqlash – jismoniy tarbiya o'qituvchilarining asosiy vazifalaridan biridir. Ba'zi bir mashqlarning bajarilishi bolalarning qaddi-qomati va jismoniy tayyorgarligiga bog'liqdir. Shu sababdan, mashqlarni tanlayotganda, bola organizmining tashqi tuzilishi va ichki organlari rivojlanishini bilgan holdagina, ular uchun aniq jismoniy mashqlar hamda topshiriqlar yuklamasini me'yorlash mumkin. Ba'zi bir bolalarning boshqalariga nisbatan patologiyasi yengilroq bo'lib, ularning jismoniy tarbiya dasturidagi mashqlarni bajarishi boshqalarnikidan farq qiladi. Chunki ularning qancha ko'p individual shug'ullanishlari natijasida jismoniy tayyorgarlik farqi yaqqol namoyon bo'ladi. Agar tarbiyalanuvchilarning mashqlar bajarish ko'nikma va malakalari to'g'ri shakllantirib borilsa, ularning jismoniy tayyorgarligi darajasi o'sadi. Mashg'ulotlar davomida bo'yi past bolalar murakkab turdagi mashq harakatlarini yaxshi bajaradi, bo'yi uzun bolalarning tezkorlik va egiluvchanlik harakatlarini yaxshi bajarishi ko'zga tashlanadi. Biroq ushbu mashqlarni deyarli barchasini bajarish jarayonini nafaqat o'qituvchi, balki u bilan birga DKTIMTT hamshirasi ham kuzatib borishga mas'uldir. Tarbiyalanuvchilarni jismoniy tayyorlashning eng yaxshi yo'nalishlaridan biri – jismoniy tarbiya darsida tabaqalashtirilgan yondashuvni qo'llashdir. Bu jismoniy

tarbiya darslarining asosiy shartlaridan biri ekanligi olimlar tomonidan qayd etilgan. Tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish uchun barcha guruhlardagi tarbiyalanuvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasi aniqlanib, guruhlarda mashq bajarishdagi nozologiyasiga qarab, ularga tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlar hamda variativ mashqlar beriladi. Tarbiyalanuvchilarning individual natijalarini baholash maqsadida har bir test uchun maxsus jadval tuziladi.

Ilmiy tekshirish va amaliy tajriba ishlarining natijalari shuni ko'rsatadiki, har bir nozologiyada kuchli, o'rta va kuchsiz tarbiyalanuvchilar mavjud va shu sababli guruh tarbiyalanuvchilari orasida jismoniy tarbiya materiallarini o'zlashtirishda sezilarli farq bo'lishi aniq.

Ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni samaradorligini oshirishning eng qulay yo'llarini izlab topish hamma vaqt muammo bo'lib kelgan. Bu masalani to'g'ri hal qilishning asosiy yo'llaridan biri sifatida kompleks yondashuvni amalga oshirish kerakligi ko'rsatib o'tilgan. Bolalarning DKTIMTTda o'qish davrida tashqi tuzilishida sezilarli ravishda morfo-funksional va psixofiziologik o'zgarishlar yuz berishi aniqlangan.

Tarbiyalanuvchilarning jismoniy faolligi va shaxsiy psixologik xususiyati o'rtasidagi ahamiyatsiz bog'liqlik pedagog uchun quyidagilarga e'tibor berishni talab qiladi: psixologik-pedagogik tadbirlarga diqqatni ko'proq jalb etish, sport mashg'ulotlarida qatnashishni rag'batlantirish, mustahkam sog'liqni qo'llab-quvvatlashga intilish, mashg'ulotlarning samaradorligini, birinchi navbatda, adekvat uslublar ta'sirida ko'tarish, shuningdek, bir necha ijtimoiy hamda biologik omillarga e'tibor berish. O'rgatishda harakat tuzilmasi tarbiyalanuvchining jismoniy imkoniyatlariga mos kelishi juda muhimdir. Tarbiyalanuvchi harakatni to'g'ri bajara olishi uchun

unda kuch, tezkorlik va boshqa sifatlarning rivojlanganligi yetarli bo'lmasa, tegishli darajada jismoniy tayyorgarlikka erishmagunga qadar o'rgatishni to'xtatib turish kerak. Harakatlardagi noaniqlikni va ijro borasidagi xatolarni quyidagi izchillikda: qo'pol va muhim xatolar, qiyin, mayda va uncha ahamiyatli bo'lmaganlarini bartaraf etish kerak.

Psixoharakat rivojlanmaganlik, jismoniy va aqliy zaiflikning o'ziga xos xususiyatlari, darslikni idrok etishdagi qiyinchiliklarni hisobga olgan holda, usullarni tanlashda quyidagi didaktik qoidalariga amal qilish kerak:

1) asta-sekin murakkablashishi bilan oddiy harakatlarning maksimal zaxirasini yaratish;

2) jismoniy mashqlarni bajarishda og'zaki tartibga solish va vizual-majoziy fikrlashni rag'batlantirish;

3) kognitiv faoliyatni maksimal darajada faollashtirish;

4) buzilmagan funksiyalarga, rivojlanishning sezgir davrlariga va bolaning salohiyatiga e'tibor berish;

5) har xil usullar bilan o'yinga ustunlik berish (bo'shashgan, hissiy muhitda bolalar o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtiradilar);

6) nomga ega bo'lgan mashqlar o'ynoqi shaklga ega bo'lib, ularni esda saqlashni rag'batlantiradi va takrorlash bilan assosiativ xotirani rivojlantiradi.

Rivojlanish jarayonida organizmda ham miqdor, ham sifat o'zgarishlari ro'y beradi. Bunday o'zgarishlar tufayli organizm o'sgan sari takomillashib boradi. Rivojlanish jarayoni o'z ichiga uchta asosiy omilni oladi, bular – o'sish, a'zo va to'qimalarning tabaqalanishi hamda to'qima, a'zo, organizm shakllarining hosil bo'lishi. Bu omillar bir-biriga uzviy bog'langan bo'lib, ular bir-biridan ajralgan holda shakllana olmaydi. Rivojlanishning asosiy fiziologik xususiyatlaridan biri – o'sish jarayonidir. O'sish,

asosan, yosh organizmga xos xususiyat bo'lib, unda hujayralar son va sifat jihatdan o'zgarib boradi. Ba'zi a'zolarda hujayralar soni ko'paysa (masalan, suyak, o'pka to'qimalari), ba'zilarida esa hujayralar soni o'zgarmasdan, ularning hajmi kattalashib boradi (masalan, mushak, asab to'qimalarida).

Jismoniy rivojlanish o'sib kelayotgan organizm sog'lig'ining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi va u ikki ma'noni beradi: birinchisi, organizmning yetilish, shakllanish jarayonlarini va bu ko'rsatkichlarning biologik yoshga mosligini anglatga, ikkinchisi, har qancha vaqt oralig'ida morfo-funksional holatni tavsiflaydi.

Tajriba va nazorat guruhleri tarbiyalanuvchilarining jismoniy rivojlanishi bo'yicha tadqiqot boshida va oxirida ko'rsatkichleri jadvallarda aks etgan.

III BOB. JISMONIY TARBIYA METODIKASINI QO'LLASH SAMARADORLIGINI ANIQLASH BO'YICHA PEDAGOGIK TAJRIBA NATIJALARI VA ULARNING TAHLILI

§3.1. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning funksional imkoniyatlarini baholashning yakuniy natijalari

To'rtinchi bobda pedagogik tajriba davomida tadqiq qilingan nazorat va tajriba guruhleri tarbiyalanuvchilarining jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari tahlili keltirilgan.

Pedagogik tajriba Chirchiq shahrining 30-son Davlat ixtisoslashtirilgan ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkiloti, Qibray tumani 34-son Davlat ixtisoslashtirilgan ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkiloti, Mirzo Ulug'bek tumani 390-son Davlat ixtisoslashtirilgan ko'p tarmoqli maktabgacha ta'lim tashkilotida o'tkazildi. Umumiy ishtirokchilar 240 nafar, shulardan 120 nafari tajriba, 120 nafari nazorat guruhlarida ishtirok etishdi (3.1 va 3.2 jadvallarga qarang).

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi tajriba guruhi bolalarining barcha ko'rsatkichlar bo'yicha ko'rsatgan natijalari o'rtacha arifmetik qiymatlari pedagogik tajriba davomida statistik ishonchli: ularni statistik ishonchliligi eng past ko'rsatkich ($P < 0,01$ va $t = 3,40$) sinaluvchilarning vaznida va qolgan ko'rsatkichlarida juda ishonchli (t qiymatlari 4,25 va 4,28 oralig'ida tebranib; $P < 0,001$) o'zgarishlar kuzatilgan.

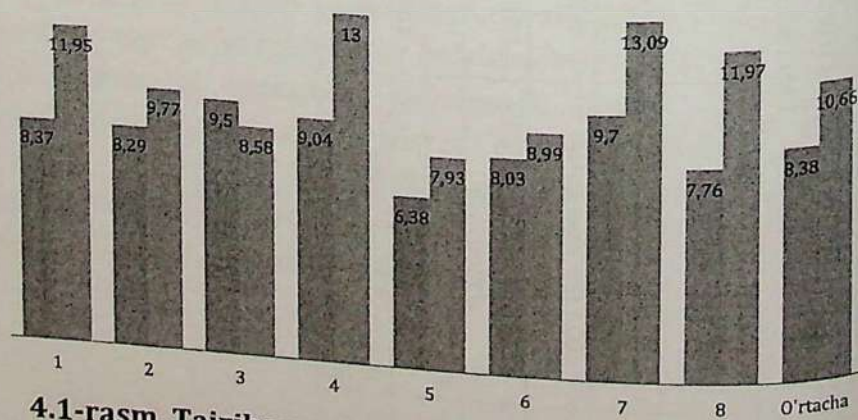
Tajriba guruhi (n=120) tarbiyalanuvchilarining jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini
tajriba davomida o'zgarish dinamikasi

№	Ko'rsatkichlar	Tajriba boshi		Tajriba oxiri		O'sish %		t	P
		$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ	absolyut	nisbiy		
1.	Tana vazni (kg)	21,68	2,59	24,27	2,7	2,59	11,95	4,27	<0,001
2.	Bo'y uzunligi (sm)	115,05	11,46	126,29	11,56	11,24	9,77	4,26	<0,001
3.	KQA (ko'krak qafasi aylanasi) (sm)	49,54	5,44	53,79	5,46	4,25	8,58	3,40	<0,01
4.	O'TS/o'pkaning tiriklik sig'imi/ (ml)	550,27	71,37	621,82	75,24	71,55	13,00	4,25	<0,001
5.	YUQS	97,36	10,67	89,64	9,08	7,72	7,93	3,40	<0,01
	har-da	129,78	12,92	118,11	10,81	11,67	8,99	4,27	<0,001
6.	O'ng qo'l panja kuchi	6,34	0,82	7,17	0,87	0,83	13,09	4,28	<0,001
7.	Chap qo'l panja kuchi	5,18	0,62	5,8	0,65	0,62	11,97	4,25	<0,001

**Nazorat guruhi (n=120) tarbiyalanuvchilarining
jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini tajriba davomida
o'zgarish dinamikasi**

Ko'rsatkichlar	Tajriba boshi		Tajriba oxiri		O'sish %		t	P
	$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ	absolyut	nisbiy		
1.	20,68	2,39	21,81	2,42	5,25	4,51	2,06	<0,05
2.	116,29	11,09	121,54	11,08	2,08	4,24	1,75	>0,05
3.	49,09	5,21	51,17	5,18	33,75	5,93	2,04	<0,05
4.	568,94	71,38	602,69	72,97	3,96	4,01	1,72	>0,05
5.	98,74	10,41	94,78	9,63	5,55	4,30	2,05	<0,05
5.	128,97	12,32	123,42	11,26	0,37	5,93	2,03	<0,05
6.	6,24	0,79	6,61	0,8	0,29	5,43	2,04	<0,05
7.	5,34	0,62	5,63	0,62	0,26	4,88	2,06	<0,05

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi nazorat guruhidagi bolalarda esa, yuqorida keltirilgan jadval bo'yicha 5 ta ko'rsatkichda natijalari o'rtacha arifmetik qiymatlari pedagogik tajriba davomida statistik ishonchli ($P < 0,05$ va $t = 2,03$ dan $t = 2,06$ gacha tebranadi), sinalluvchilarning bo'y uzunligi va o'pkaning tiriklik sig'imi ko'rsatkichlarida ishonchsiz (t qiymatlari 1,72 va 1,75 oralig'ida tebranib; $P > 0,05$) o'zgarishlar kuzatilgan (3.1-rasmga qarang).

4.1-rasm. Tajriba va nazorat guruhlarining morfofunksional ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlili (%)

Jadvaldagi ko'rsatkichlardan aniq bo'ldiki, 5-6 yoshli imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning tajriba guruhlaridagi mashqlari natijalarining pedagogik tajriba davomida o'sishi, nazorat guruhlariga nisbatan ancha yuqori bo'lgan. Jumladan, 5-6 yoshli nazorat guruhida o'rganilgan nisbiy o'sishning o'rtacha arifmetik qiymati 4,98 % ni tashkil etgan bo'lib, tajriba guruhi sinaluvchilari funksional ko'rsatkichlarini pedagogik tajriba davomida ham aynan shu ko'rsatkichlar 10,66% o'sish ko'rsatdi. Styudent taqsimoti kritik nuqtalari qiymatlari uchun ham tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan yuqori ko'rsatkichlar aniqlangan.

§ 3.2. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy harakatlari tayyorgarligining yakuniy natijalari tahlili.

Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi (katta va maktabga tayyorlov guruhleri) bolalarning surdo nazorat va tajriba guruhleri bolalarining harakat faolligi bo'yicha ko'rsatgan natijalarining pedagogik tajriba davomida o'sish dinamikasi hamda tajriba davomida sodir bo'lgan o'zgarishlar va belgilangan erkinlik darajasi, tajriba natijalari asosida hisoblangan Styudent taqsimoti kritik nuqtalari qiymatlarini jadval qiymatlari bilan solishtirib aniqlangan statistik ishonchlilik ifodalangan.

Davlat ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkiloti Oligofren guruhi tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqotimizga asosan nazorat guruhida joyidan turib uzunlikka sakrash (sm) (tezkor-kuch) bo'yicha tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-97,84 \pm 8,38$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida

-106,03±8,58 sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 8,37 %ga o'sganligi aniqlandi ($P>0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - 93,69±7,93 sm bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - 113,3±9,24 sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 20,95 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 12,58% o'sish kuzatildi ($P<0,01$) (3.3-jadvalga qarang).

10 metrga yugurish (s) (tezlik)da nazorat guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - 8,44±0,63 s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - 7,74±0,55 s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 8,29 %ga o'sganligi aniqlandi ($P<0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida natijalar - 8,33±0,67 s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - 7,48±0,53 s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni ko'rsatkich 15,29 % ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 7% o'sishni ko'rsatdi ($P<0,01$) (3.4-jadvalga qarang).

Joyidan turib balandlikka sakrash (sm) (tez-kuch)) da nazorat guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natija 23,27±2,22 sm bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida 25,48±2,32 sm ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,5 % ga o'sganligi aniqlandi ($P>0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - 21,79±2,05 sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - 25,48±2,32 sm natijani ko'rsatib, 16,93%ga o'sganligi aniqlandi ($P<0,01$). Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan ko'rsatkich 7,93% ga o'sdi.

Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) (kuch)da nazorat guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - 271,4±20,61 sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - 296,01±21,02 sm ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,04 %ga o'sganligi aniqlandi ($P<0,05$).

3.3-jadval

Oligofren nazorat guruhi sinaluvchilarining tadqiqot boshida va oxirida olingan jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tahlili (n=42)

O'rganilayotgan ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida		O'sishi %		t	P	
	$\bar{x}$	Σ	$\bar{x}$	σ	Absolyut	Nisbiy			
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm)	97,84	8,38	106,03	8,58	8,19	8,37	1,81	>0,05	
10 metrga yugurish (s)	8,44	0,63	7,74	0,55	0,70	8,29	2,21	<0,05	
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm)	23,27	2,22	25,48	2,32	2,21	9,50	1,82	>0,05	
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) (sm)	271,47	20,61	296,01	21,02	24,54	9,04	2,21	<0,05	
Qum haltachasini nishonga otish (ball)	0,94	0,06	1,00	0,062	0,06	6,38	1,84	>0,05	
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish (s)	8,47	0,71	7,79	0,69	0,68	8,03	1,82	>0,05	
Rangli zariklarni qutiga solish (dona)	o'ng qo'l	14,53	1,41	15,94	1,47	1,41	9,70	1,83	>0,05
	chap qo'l	14,04	0,91	15,13	0,92	1,09	7,76	2,23	<0,05
Tanani oldinga egish (sm)	1,47	0,14	1,61	0,15	0,14	9,52	1,81	>0,05	

Oligofren tajriba guruhi sinalluvchilarining tadqiqot boshida va oxirida olingan jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tahlili (n=42)

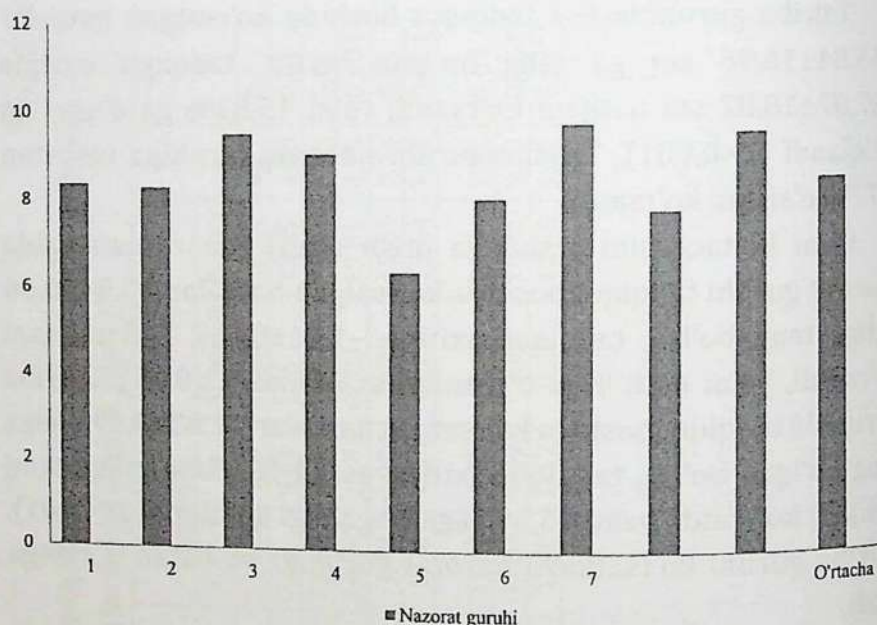
O'rganilayotgan ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida		O'sishi %		t	P
	$\bar{x}$	σ	$\bar{x}$	σ	Absolyut	Nisbiy		
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm)	93,69	7,93	113,32	9,24	19,63	20,95	4,27	<0,01
10 metrga yugurish (s)	8,83	0,65	7,48	0,53	1,35	15,29	4,26	<0,01
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm)	21,79	2,05	25,48	2,32	3,69	16,93	3,15	<0,01
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr)	265,84	16,96	307,87	18,82	42,03	15,81	4,39	<0,001
Qum haltachasini nishonga otish (ball)	1,02	0,076	1,18	0,084	0,16	15,69	3,74	<0,01
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish (s)	8,05	0,52	6,96	0,55	1,09	13,54	3,81	<0,001
Rangli zariklarni qutiga solish o'ng qo'l	13,87	1,32	15,47	1,38	1,60	11,54	2,22	<0,05
	13,38	0,89	16,03	0,98	2,65	19,81	5,30	<0,001
Tanani oldinga egish (sm)	1,56	0,15	1,84	0,17	0,28	17,95	3,27	<0,01

Tajriba guruhida esa tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $265,84 \pm 16,96$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $307,87 \pm 18,82$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 15,81% ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,001$). Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 6,77% o'sishni ko'rsatdi.

Qum haltachasini nishonga otish (ball) (koordinatsiya)da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-0,94 \pm 0,06$ ballga teng bo'lsa, tadqiqot oxirida $-1,01 \pm 0,062$ ball natijani ko'rsatdi, ya'ni 6,38 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-1,02 \pm 0,07$ ballga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa, $1,18 \pm 0,84$ ballga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 15,69 %ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,01$). Tajriba guruhi ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 9,31%ga o'sdi.

Buyumlar orasidan "ilon izi bo'ylab yugurish" (s)da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-8,47 \pm 0,71$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-7,79 \pm 0,69$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 8,03 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $8,05 \pm 0,52$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-6,96 \pm 0,55$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 13,54 %ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,001$). Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 5,51%ga o'sish kuzatildi.

Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) (o'ng qo'lda) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-14,53 \pm 1,41$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-15,94 \pm 1,47$ donaga natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,70 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-13,87 \pm 1,32$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-15,47 \pm 1,38$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 11,54%ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$). Tajriba guruhi ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 1,84 % ga o'sdi.

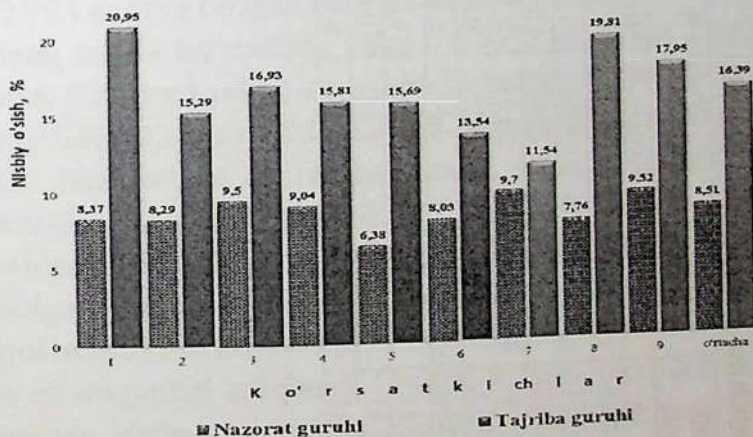

3.2-rasm. Oligofren nazorat guruhi (n=42) tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqot davomida o'rganilayotgan ko'rsatkichlarning nisbiy o'sishlari (%).

Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) (chap qo'lda)da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - $14,04 \pm 0,91$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - $15,13 \pm 0,92$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 7,76%ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - $13,38 \pm 0,89$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida - $16,03 \pm 0,98$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 19,81%ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,001$). Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 12,05%ga o'sishni ko'rsatdi.

Tanani oldinga egish (sm) (egiluvchanlik) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar - $1,47 \pm 0,14$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $1,61 \pm 0,15$ sm ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,52 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba

guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $1,56 \pm 0,15$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $1,84 \pm 0,17$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 17,95 %ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,01$). Tajriba guruhi ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 8,43% o'sdi.

3.3-rasm. Maktabgacha ta'lim muassasasi nazorat va tajriba guruhlari tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqot davomida o'rganilayotgan ko'rsatkichlarning nisbiy o'sishlarini solishtirish (%).

Maktabgacha talim muassasasi "Tiflo" guruhi tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqotimizga asosan NG va TG joyidan turib uzunlikka sakrash (sm) tezkor-kuch sifatini aniqlash bo'yicha ish olib borildi. NGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $99,16 \pm 8,88$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $106,26 \pm 8,92$ sm natija ko'rsatildi, ya'ni 7,16%ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). TGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar $94,74 \pm 9,45$ sm bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $109,49 \pm 10,12$ sm natija ko'rsatildi, ya'ni 15,57%ga o'sganligi aniqlandi va farq statistik jihatdan ishonchli ($P < 0,01$) bo'lganini ko'rishimiz mumkin (3.5-jadvalga qarang).

Tiflo nazorat guruhi sinaluvchilaridan tadqiqot boshida va oxirida olingan jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tahlili (n=40)

O'rganilayotgan ko'rsatkichlar									
		Tajriba boshida		Tajriba oxirida		O'sishi %		t	P
		$\bar{x}$	σ	$\bar{x}$	σ	Absolyut	Nisbiy		
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm)		99,16	8,88	106,26	8,92	7,10	7,16	1,78	>0,05
10 metrga yugurish (s)		9,65	0,91	10,54	0,95	0,89	9,22	2,14	<0,05
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm)		23,95	2,51	26,44	2,69	2,49	10,40	2,14	<0,05
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) (sm)		257,97	24,49	278,02	25,74	20,05	7,77	1,78	>0,05
Qum haltachasini nishonga otish (ball)		1,22	0,13	1,33	0,13	0,11	9,02	1,89	>0,05
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish (s)		10,21	0,86	9,55	0,78	0,66	6,46	1,80	>0,05
Rangli zariklarni qutiga solish	o'ng qo'l	11,67	1,35	12,78	1,43	1,11	9,51	1,78	>0,05
	chap qo'l	12,32	1,31	13,63	1,39	1,31	10,63	2,17	<0,05
Tanani oldinga egish (sm)		2,12	0,25	2,31	0,23	0,19	8,96	1,77	>0,05

Tadqiqotimiz davomida 10 metrga yugurish tezligini aniqlashda NGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $9,65 \pm 0,91$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa o'rtacha $10,54 \pm 0,95$ s ga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 9,22%ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$). TGda tadqiqot boshida natijalar o'rtacha $9,09 \pm 0,96$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $7,25 \pm 0,73$ s ga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 20,24% ga natija o'sganligi aniqlandi. Tadqiqot yakunida ushbu ko'rsatkichlar mos ravishda NGda $10,54 \pm 0,95$ s va TGda $7,25 \pm 0,73$ s ga teng bo'ldi va farq statistik jihatdan ishonchli bo'lganini ($P < 0,001$) ko'rishimiz mumkin (3.6-jadvalga qarang).

Joyidan turib balandlikka sakrashda NGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $23,95 \pm 2,51$ sm bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $26,44 \pm 2,69$ sm ga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 10,4% ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$). TGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $25,08 \pm 2,28$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $29,48 \pm 2,57$ sm natija ko'rsatildi, ya'ni 17,54% ga o'sganligi aniqlandi. TGda nazorat guruhimizga nisbatan 7,14% o'sish kuzatildi.

Tadqiqot yakunida ushbu ko'rsatkichlar mos ravishda NGda $26,44 \pm 2,69$ sm va TGda $29,48 \pm 2,57$ sm ga teng bo'ldi va farq statistik jihatdan ishonchli bo'lganini ko'rishimiz mumkin ($P < 0,001$).

Qum xaltachasini uzunlikka otish (uloqtirish) (200 gr) bo'yicha NGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $257,97 \pm 24,49$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $278,02 \pm 25,74$ sm ga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 7,77%ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). TGda esa tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $246,82 \pm 28,97$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $289,76 \pm 33,01$ sm natija ko'rsatildi, ya'ni 17,4% ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 9,63% o'sish namoyish qilindi.

**Tiflo tajriba guruhi sinaluvchilarining tadqiqot boshida va oxirida olingan jismoniy
tayyorgarlik ko'rsatkichlarining tahlili (n=40)**

O'rganilayotgan ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida		O'sishi %		t	p	
	$\bar{x}$	σ	$\bar{x}$	σ	Absolyut	Nisbiy			
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm)	94,74	9,45	109,49	10,12	14,75	15,57	3,37	<0,01	
10 metrga yugurish (s)	9,09	0,96	7,25	0,73	1,84	20,24	4,82	<0,001	
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm)	25,08	2,28	29,48	2,57	4,40	17,54	4,05	<0,001	
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) sm	246,82	28,97	289,76	33,01	42,94	17,40	3,09	<0,01	
Qum haltachasini nishonga otish (ball)	1,15	0,13	1,33	0,14	0,18	15,65	2,98	<0,01	
Buyumlar orasidan "llon izi" bo'ylab yugurish (s)	9,44	0,91	7,91	0,71	1,53	16,21	4,19	<0,001	
Rangli zariklarni qutiga solish (dona)	o'ng qo'l	12,52	1,37	14,41	1,47	1,89	15,10	2,97	<0,01
	chap qo'l	13,14	1,27	15,73	1,43	2,59	19,71	4,28	<0,001
Tanani oldinga egish (sm)	1,96	0,21	3,25	0,22	0,29	14,80	3,02	<0,01	

Tadqiqot yakunida ushbu ko'rsatkich mos ravishda NGda 278,02±25,74 sm va TGda 289,76±33,01 sm ga teng bo'ldi va farq statistik jihatdan ishonchli tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin ($P<0,001$).

Qum xaltachasini nishonga otish (ball) (koordinatsiya)da NGda tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar o'rtacha 1,22±0,13 ballga teng bo'lsa, tadqiqot oxirida esa 1,33±0,13 ball natija ko'rsatildi, ya'ni 9,02% ga o'sganligi aniqlandi ($P>0,05$). TGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha 1,15±0,13 ballga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa 1,33±0,14 ballga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 15,65% ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhimiz nazorat guruhimizga nisbatan 6,63% ga o'sishni ko'rsatdi.

Tadqiqot yakunida ushbu ko'rsatkich mos ravishda NGda 1,33±0,13 ball va TGda 1,33±0,14 ballga teng bo'ldi va farq statistik jihatdan ishonchli bo'lganligini ko'rishimiz mumkin ($P<0,01$).

Buyumlar orasidan "llon izi bo'lib yugurish" NG tadqiqot boshida o'rtacha 10,21±0,86 s natija ko'rsatilgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa 9,55±0,78 s ga teng natijani ko'rsatildi, ya'ni 6,46% ga o'sganligi aniqlandi ($P>0,05$). TGda buyumlar orasidan "llon izi bo'lib yugurish" tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha 9,44±0,91 s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa 7,91±0,71 s ga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 16,21% ga o'sganligi aniqlandi va farq statistik jihatdan ishonchli bo'lganligini ko'rishimiz mumkin ($P<0,001$).

Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) bo'yicha o'ng qo'lida NGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha 11,67 ±1,35 donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa 12,78±1,43 dona natija ko'rsatildi, ya'ni 9,51% ga o'sganligi aniqlandi ($P>0,05$). TGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar

o'rtacha $12,52 \pm 1,37$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $14,41 \pm 1,47$ donaga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 15,10% ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhimiz, nazorat guruhimizga nisbatan 5,59% ga o'sishni ko'rsatdi va farq statistik jihatdan ishonchli qiymatni tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin ($P < 0,01$).

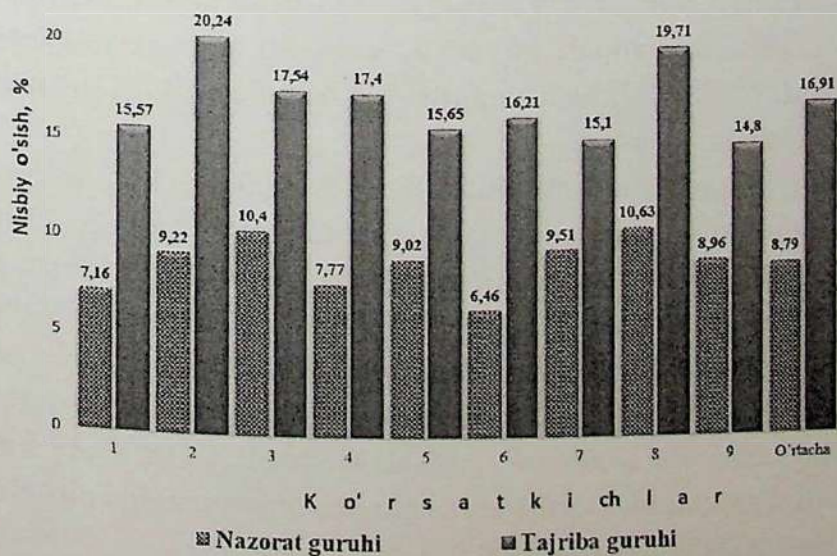
Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) chap qo'lda NGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $12,32 \pm 1,31$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $13,63 \pm 1,39$ donaga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 10,63% ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$). Tajriba guruhimizda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $13,14 \pm 1,27$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $15,73 \pm 1,43$ donaga teng natija ko'rsatildi, ya'ni 19,71% ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhimiz, nazorat guruhimizga nisbatan 9,08%ga o'sishni ko'rsatdi ($P < 0,001$).

Tananing oldinga egilishi (egiluvchanlik) da NG da tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $2,12 \pm 0,25$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $2,31 \pm 0,23$ sm ga teng natija ko'rsatildi ya'ni 8,96% ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). TGda tadqiqot boshida ko'rsatilgan natijalar o'rtacha $1,96 \pm 0,21$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida esa $3,25 \pm 0,22$ sm natija ko'rsatildi, ya'ni 14,8%ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhimiz nazorat guruhimizga nisbatan 5,84% o'sishni ko'rsatdi va farq statistik jihatdan ishonchli tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin ($P < 0,01$).

Imkoniyati cheklangan bolalar, jumladan, oligofren, tiflo hamda surdo nozologiyasiga ega bolalar uchun ishlab chiqilgan jismoniy tarbiya dasturimiz adaptiv jismoniy tarbiyaning inklyuziv yondashuviga namunadir. Biz nafaqat variativ mashqlarni, balki dasturimizdagi har bir bolaga o'z potentsialini

ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi moslashuvchan usullarni ham ta'kidlab o'tdik.

Maktabgacha talim muassasasi surdo guruhi tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqotimizga asosan nazorat guruhida joyidan turib uzunlikka sakrash (sm) (tezlik-kuch) bo'yicha tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-94,54 \pm 9,15$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-101,92 \pm 9,44$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 7,81%ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar $-98,44 \pm 9,83$ bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-116,27 \pm 10,84$ natijani namoyon qildi, ya'ni 18,11%ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,01$). Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 10,3% o'sishni ko'rsatdi.

3.4-rasm. Pedagogik tadqiqot oxirida nazorat va tajriba guruhlari tarbiyalanuvchilarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'rtacha arifmetik qiymatlarining nisbiy farqlari (%).

10 metr ga yugurish (s) (tezlik) da nazorat guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $8,53 \pm 0,72$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $7,97 \pm 0,66$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 6,57 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$) (3.7-jadvalga qarang). Tajriba guruhida tadqiqot boshida natijalar – $8,96 \pm 0,79$ s teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $7,72 \pm 0,64$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni ko'rsatkich 13,84 % ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,01$). Tajriba guruhida o'sish nazorat guruhiga nisbatan 7,27% ga teng bo'ldi (3.8-jadvalga qarang).

Joyidan turib balandlikka sakrash (sm) (tezkor-kuch)) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $21,95 \pm 2,31$ sm bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $24,23 \pm 2,45$ sm ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 10,39 %ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $20,89 \pm 2,19$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $25,17 \pm 2,55$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 20,49 %ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,001$). Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 10,1% o'sishni ko'rsatdi.

Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) (kuch) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $277,38 \pm 20,35$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $294,22 \pm 21,07$ sm ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,04 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida esa tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $285,93 \pm 22,24$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $325,46 \pm 23,66$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 13,83 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 4,79 %ga o'sish kuzatildi ($P < 0,01$).

Qum xaltachasini nishonga otish (ball) (koordinatsiya) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $1,41 \pm 0,14$ ball ga teng bo'lsa, tadqiqot oxirida – $1,55 \pm 0,15$ ball natijani ko'rsatdi, ya'ni 9,93 %ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$).

Maktabgacha ta'lim muassasasi nazorat (surdo guruhi) (n=38) tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqot yuzasidan ma'lumotlar

O'rganilayotgan ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida		O'sishi %		t	P
	$\bar{X}$	σ	$\bar{X}$	σ	Absolyut	Nisbiy		
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm) tezkor-kuch	94,54	9,15	101,92	9,44	7,38	7,81	1,78	>0,05
10 metrga yugurish (s)	8,53	0,72	7,97	0,66	0,56	6,57	1,81	>0,05
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm)	21,95	2,31	24,23	2,45	2,28	10,39	2,14	<0,05
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) (sm)	277,38	20,35	294,22	21,07	16,84	6,07	1,82	>0,05
Qum haltachasini nishonga otish (ball)	1,41	0,14	1,55	0,15	0,14	9,93	2,16	<0,05
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish (s)	9,56	0,81	8,94	0,73	0,62	6,49	1,80	>0,05
Rangli zariqlarni qutiga solish (dona)	14,42	1,54	15,94	1,6	1,52	10,54	2,16	>0,05
	14,13	1,22	15,11	1,23	0,98	6,94	1,79	<0,05
Tananani oldinga egish (sm)	2,15	0,2	2,31	0,21	0,16	7,44	1,74	>0,05

**Maktabgacha ta'lim muassasasi tajriba (surdo) guruhi (n=38) tarbiyalanuvchilari bilan
o'tkazilgan tadqiqot yuzasidan ma'lumotlar**

O'rganilayotgan ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida		O'sish %			t	P
	$\bar{x}$	σ	$\bar{x}$	σ	Absolyut	Nisbiy			
Joyidan turib uzunlikka sakrash (sm)	98,44	9,83	116,27	10,84	17,83	18,11	3,85	<0,01	
10 metrga yugurish (s)	8,96	0,79	7,72	0,64	1,24	13,84	3,86	<0,01	
Joyidan turib balandlikka sakrash (sm)	20,89	2,19	25,17	2,55	4,28	20,49	4,03	<0,001	
Qum haltachasini uzoqlikka otish (200 gr) (sm)	285,93	22,24	325,46	23,66	39,53	13,83	3,85	<0,01	
Qum haltachasini nishonga otish (ball) koordinatsiya	1,48	0,15	1,79	0,17	0,31	20,95	4,32	<0,001	
Buyumlar orasidan "ilon izi" bo'ylab yugurish (s)	9,14	0,91	7,72	0,72	1,42	15,54	3,87	<0,01	
Rangli zariklarni qutiga solish (dona)	o'ng qo'l	13,67	1,21	16,47	1,33	2,80	20,48	4,92	<0,001
	chap qo'l	13,49	1,43	16,06	1,63	2,57	19,05	3,75	<0,01
Tanani oldinga egish (sm)	2,23	0,21	2,62	0,24	0,39	17,49	3,87	<0,01	

Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $1,48 \pm 0,15$ ballga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-1,79 \pm 0,17$ ballga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 20,95%ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 11,02%ga o'sish kuzatildi ($P < 0,001$).

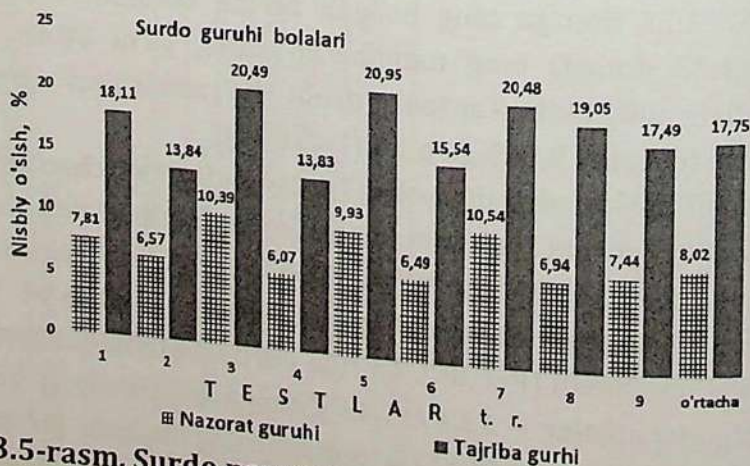
Buyumlar orasidan "ilon izi bo'ylab yugurish" (s)da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $9,56 \pm 0,81$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-8,94 \pm 0,73$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 8,03%ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $9,14 \pm 0,91$ s ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida $-7,72 \pm 0,72$ s ga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 15,54 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 7,51%ga o'sishni ko'rsatdi ($P < 0,01$).

Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) (o'ng qo'lda) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $14,42 \pm 1,54$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $15,94 \pm 1,6$ dona natijani ko'rsatdi, ya'ni 10,54 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $13,67 \pm 1,21$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $16,47 \pm 1,33$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 20,48 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhi ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan 9,94%ga o'sdi ($P < 0,001$).

Rangli zariklarni qutiga solish (sensomotorika) (chap qo'lda) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $14,13 \pm 1,22$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $15,11 \pm 1,23$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 6,94 %ga o'sganligi aniqlandi ($P < 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $13,49 \pm 1,43$ donaga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $16,06 \pm 1,63$ donaga teng natijani ko'rsatdi, ya'ni 19,05%ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida o'sish nazorat guruhiga nisbatan 12,11% ga teng bo'ldi ($P < 0,01$).

Tanani oldinga egish(sm) (egiluvchanlik) da nazorat guruhi tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $2,15 \pm 0,2$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $2,31 \pm 0,21$ sm ga teng natijani ko'rsatdi ya'ni 7,44 %ga o'sganligi aniqlandi ($P > 0,05$). Tajriba guruhida tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalar – $2,23 \pm 0,21$ sm ga teng bo'lgan bo'lsa, tadqiqot oxirida – $2,62 \pm 0,24$ sm natijani ko'rsatdi, ya'ni 17,49 %ga o'sganligi aniqlandi. Tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan 10,05% o'sish kuzatildi ($P < 0,01$).

Pedagogik tajriba yakuniga kelib NG va TG bolalarining jismoniy sifatlari rivojlanish ko'rsatkichlarining statistik xarakteristikalaridan o'rtacha arifmetik qiymatlarning nisbiy farqlari tajriba boshidagi ko'rsatkichlarga nisbatan sezilarli farqni tashkil etdi. Olingan testlar bo'yicha TG natijalari o'rtacha arifmetik qiymatlarini NG natijalari o'rtacha arifmetik qiymatlari bilan taqqoslasak, nisbiy farqlarining o'rtachasi tajriba boshida 1,12%ni tashkil etgan bo'lsa, tajriba oxirida ushbu ko'rsatkich 8,12%ga teng bo'ldi, ya'ni boshlang'ich natijalarga nisbatan oxirida katta farqlar bilan oshganligi kuzatildi.

3.5-rasm. Surdo nazorat va tajriba guruhlari (n=38) tarbiyalanuvchilari bilan o'tkazilgan tadqiqot davomida o'rganilayotgan ko'rsatkichlarning nisbiy o'sishlari (%).

Yuzaga kelgan faktlar, jismoniy imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlari rivojlanish ko'rsatkichlarining pedagogik tajriba davomida TGdagi o'zgarish dinamikasi ancha yuqori va statistik ishonchli bo'lganligi tajriba guruhida qo'llangan "Ohista qadam" dasturining samaradorligini isbotlab turibdi. Tabaqalashtirilgan harakatli o'yinlar va mashqlarni joriy etish samaradorligi hamda pedagogik tadqiqot natijalarining tahlili ushbu bolalarning jismoniy rivojlanishi va ijtimoiylashishi yaxshilanganini aks ettiruvchi ko'rsatkichlarning ($P < 0,05$) oshishida ifodalandi. Olingan ko'rsatkichlarni mantiqiy bog'lash, ilmiy asoslash "Ohista qadam" dasturi samaradorligini kompleks baholash imkonini beradi. O'rganilgan testlar bo'yicha aniqlangan absolyut farqlarning statistik ishonchliligini Styudentning t-taqsimoti kritik qiymatlari asosida baholash NG 9 ta test ko'rsatkichidan 3 tasi ($P < 0,05$) ahamiyatlilik darajasida ishonchli va qolgan 6 tasi ahamiyatlilik darajasida ishonchsiz ekanligi ($P < 0,05$), TGda esa 5 tasi yaxshi ahamiyatlilik darajasida ishonchli ($P < 0,01$) va qolgan 4 tasi yuqori ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchli ekanligi ham TGda qo'llangan vosita va usullar samaradorligining isboti hisoblanadi ($P < 0,001$).

XULOSALAR

Mavzu yo'nalishi bo'yicha to'plangan manbalar ma'lumotlarini o'rganish, olib borilgan kuzatuv, o'tkazilgan so'rov, joriy tadqiqotlar va pedagogik tajriba natijalarining qiyosiy tahliliga asosan quyidagi xulosalarni e'tirof etish mumkin:

1. Davlat ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim-tarbiya tashkilotlarida turli nozologiya guruhlariga (surdo, tiflo, oligofren) mansub bolalar bilan o'tkaziladigan jismoniy tarbiya tadbirlarida (ertalabki badantarbiya, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari, harakatli o'yinlar) hayotiy zarur harakat ko'nikma va malakalarini shakllantirish yo'llari ko'plab mutaxassis-olimlar tomonidan ochib berilgan. Lekin, bunday mashqlarni tabaqalashtirilgan uslubda qo'llash, ularni qo'llash natijasida morfofunktsional va jismoniy ko'rsatkichlarning geteroxron yonalishda o'zgarish dinamikasi, jismoniy rivojlanishning sensitiv davrlari yetarlicha o'rganilmaganligi aniqlandi. Olib borilgan joriy tadqiqotlarimiz natijalaridan ham ma'lum bo'ldiki, bolalar bilan o'tkazilayotgan mashg'ulotlarda qo'llanilgan jismoniy mashqlar morfofunktsional va jismoniy imkoniyatlarga sust ta'sir etganligi aniqlandi.

2. Pedagogik kuzatuv asosida imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida nozologiyasi bo'yicha mashqlarni shakllantirish masalalariga e'tiborning yo'qligi, jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik vositalaridan yetarlicha foydalanmaslik bolalarning gavda tuzilishi va yoshga nisbatan rivojlanishini past darajaga olib kelishiga hamda maktab ta'limida harakatlarning nomutanosib shakllanishiga sabab bo'layotganligi aniqlandi.

3. Tadqiqot doirasidagi pedagogik tajriba davomida maktabgacha yoshdagi katta va tayyorlov (5-7 yoshli) guruhlariga mansub bolalarning nozologiyasi bo'yicha jismoniy rivojlanganlik ko'rsatkichi (antropometriya) va tezkor-kuch

sifatlarini o'rganish uchun tanlangan test-mashqlar bo'yicha ko'rsatgan natijalarining o'rtacha arifmetik qiymatlari nazorat guruhlariga nisbatan tajriba guruhida 5-6% ga yuqori va statistik ishonchli o'sgan, bu esa qo'llangan metodikaning an'anaviy dasturga nisbatan yuqori samaradorligidan dalolat beradi.

4. Pedagogik tajribada olingan natijalar, qiyosiy va statistik ko'rsatkichlarni o'zaro taqqoslash orqali maktabgacha yoshdagi katta va tayyorlov guruhlariga mansub bolalarning yoshiga xos funksional ko'rsatkichlarni o'rganish uchun tanlangan testlar natijalari nazorat guruhlarida 6-12% ga, tajriba guruhlarida esa 12-20% ga o'sganligi, ko'rsatkichlarning statistik ishonchliligi aniqlandi.

5. Imkoniyati cheklangan bolalarning harakat faolligini aniqlash maqsadida o'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari, ularning tahlili borasidagi fikr-mulohazalar va qayd etilgan statistik ko'rsatkichlarni o'zaro solishtirish asosida maktabgacha yoshdagi tajriba guruhlarining nozologiya bo'yicha ko'rsatgan natijalari o'rtacha arifmetik qiymatlari pedagogik tajriba davomida mos nozologiyadagi nazorat guruhlariga nisbatan yuqori va statistik ishonchli progressiv o'zgarganligi aniqlandi. Bu esa, biz ishlab chiqqan va tajriba guruhida qo'llagan dastur nazorat guruhida qo'llangan an'anaviy dasturga nisbatan yuqori samaradorligidan dalolat bermoqda. Nazorat guruhiga nisbatan tajriba guruhi bolalarida jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari ishonchli yaxshilangani kuzatildi. Pedagogik tajribalar davomida o'tkazilgan testlar bo'yicha NGda 9 ta test ko'rsatkichidan 3 tasi me'yordagi ($P < 0,05$) ahamiyatlilik darajasida ishonchli va qolgan 6 tasining ($P > 0,05$) ahamiyatlilik darajasida ishonchsiz ekanligi, TGda esa 5 tasi yaxshi ($P < 0,01$) ahamiyatlilik darajasida ishonchli va qolgan 4 tasi yuqori ($P < 0,001$) ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchli ekanligi ham TGda qo'llangan vosita va usullar samaradorligining isboti hisoblanadi.

6. Tadqiqot jarayonida "Ohista qadam" variativ dasturi DKTIMTTda amalda bo'lgan ta'lim-tarbiya dasturiga nisbatan samarali ekanligi asoslab berildi. Tajriba natijalariga ko'ra buning sabablari shundaki, "Ilk qadam" davlat dasturi Koreya tajribasi asosida yaratilgan bo'lib, ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun uning variativ shakllari mavjud emas. "Ohista qadam" variativ dasturi esa jismoniy tarbiya dasturi bo'lib, rivojlanish xaritasiga muvofiq mashg'ulotlarda kuch, tezlik, chaqqonlik, egiluvchanlikni rivojlantirishga yo'naltirilib, harakat faolligini 8-9%ga oshirishga erishilgan.

7. Qo'llanilgan maxsus "Ohista qadam" dasturi asosida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining alohida tarkibiy qismlarini tabaqalashtirish orqali imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlanishini eng maqbul yo'li ekanligi tasdiqlandi. Buni tajriba yakunida olingan sinov natijalari tasdiqlaydi: uzunlikka sakrash 15,7% ga oshdi, 10 metrga yugurish 20,24% ga yaxshilandi, joyidan turib balandlikka sakrash 17,54% ga oshdi, masofaga qum haltachasini uloqtirish natijalari 17,4% ga, nishonga qum haltachasini uloqtirish - 15,65% ga, ilon izi yugurish 16,21% ga o'sdi, kublarni yig'ish natijalari 15,1% ga yaxshilandi va nihoyat, oldinga egilish natijalari 14,8% ga yaxshilandi.

8. Pedagogik tadqiqot natijalariga ko'ra imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarda harakat qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish o'rtacha 16,9%ga oshgan bo'lib, biz tomonimizdan ishlab chiqilgan uslubiyat mazkur nozologiya guruhidagi bolalar bilan faoliyat olib borayotgan jismoniy tarbiya yo'riqchilari uchun ham foydali qo'llanma ekanligi o'z isbotini topdi.

AMALIY TAVSIYALAR

1. Jismoniy tarbiya yo'riqchisi imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarga berayotgan jismoniy yuklamalarni, mashqlarni, harakatli o'yinlarni ularning nozologiyasiga xos moslashtirishi va soddalashtirishi lozim. Shundagina ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida jismoniy tarbiya mashqlariga va mashg'ulotlariga bo'lgan qiziqishni shakllantirishga erishiladi.
2. Tadqiqot davomida yaratilgan "Ohista qadam" tabaqalashtirilgan variativ dasturining jismoniy tarbiya bo'limiga tegishli bo'lgan yirik, mayda va senso-harakatikani rivojlantirishga qaratilgan harakatli o'yinlarni asosiy faoliyatlarda, sayrda va faollik markazlarida qo'llash tavsiya etiladi.
3. Jismoniy tarbiya mashg'ulotini ochiq havoda bajarish, asosan bolalarda yirik harakatikani rivojlantirishga qaratilgan harakatli o'yinlarni tabaqalashtirilgan hamda hududiy imkoniyatlardan foydalangan holda haftasiga 2-3 marta sayrlarda 40 daqiqagacha qo'llash tavsiya etiladi.
4. Maktabgacha ta'lim tashkilotida, bolalarni harakatlarni bajarishda ko'nikma va malakalarini shakllanganlik darajalarini aniqlashda, davlat talablarida berilgan yo'nalishlarda 5 soha bo'yicha rivojlanish xaritalarini kuzatuvlar asosida to'ldirish va natijalarni tahlil qilish lozim.
5. Jismoniy tarbiya yo'riqchisi harakatli o'yinlarni tashkil etishda, turli tashkiliy uslublarni birlashtirishni bilishi, ya'ni jamoaviy, frontal, guruhli hamda individual jihatlarini ham hisobga olishi, o'z navbatida shug'ullanuvchilarning jismoniy va ruhiy holatini optimallashtirish uchun qo'shimcha va samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.
6. Jismoniy mashqlar va harakatli o'yinlar avvalo sog'lomlashtirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim, shundagina ikkilamchi

og'ishlarning zo'riqishi kamayadi, bunda jismoniy tarbiya vositalari tanlovi – bolalarning yoshiga, ularning jismoniy tayyorgarligiga, nozologiyasiga, inventarlarning mavjudligiga, xavfsizligiga qaratilishi lozim, shundagina dastur bo'limlarida keltirilgan davlat talablarini bajarish imkoniyati ham oshadi.

7. Pedagogik tajriba asosida haddan yuqori ruhiy va jismoniy zo'riqishni pasaytirish va bolalarning charchashini oldini olish maqsadida, dam olish tanaffuslarini (1daqiqadan 1,5 daqiqagacha) qo'llash lozim. Jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun maxsus mashqlarni variativ o'yin va estafeta shaklida o'tkazish maqsadga muvofiq.

8. Imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda foydalaniladigan jismoniy mashqlar va harakatli o'yinlarni tabaqalashtirilgan holda qo'llash bo'yicha mos dasturlarni amalga oshirishga jalb etilgan mutaxassislarga ushbu faoliyat bo'yicha malaka oshirish kurslarini o'tash tavsiya etiladi, bu esa, o'z o'rnida, pedagogni adaptiv jismoniy tarbiya sohasida kasbiy kompetentligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy xujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2015-yil 04-sentyabrdagi «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev raisligida maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarnitahlil qilish va istiqboldagi vazifalarni belgilab olishga bag'ishlab o'tkazilgan videoselektordagi ma'ruzasi. T.:2017. www.press.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-son "O'zbekiston Respublikasi Maktabgachata'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yil 30 sentyabrdagi 3955-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirining "Davlat maktabgacha ta'lim muassasalarining ish hujjatlari to'g'risida"gi 183-sonli buyrug'i.
6. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari.T.: 2018. 55 b.
7. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirining 2018-yil 7-iyuldagi "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturini tasdiqlash qarori. -T., 2018.- 200 b.
8. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022 yil 23 dekabrda "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 30 oktyabrda PF-6099-son "Sog'lom turmush tarzini keng tadbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 18-mayda "Paralimpiya harakatini rivojlantirish"ga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida PQ-5114-son qarori.

II. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

12. Абдиев Ш.А. Таянч-харакат аппарати шикастланган юкори малакали улоқтирувчиларнинг спорт машғулотларини оптималлаштириш. PhD диссертация. Чирчиқ, 2022. -Б. 55-63.

13. Арипова В.Б. Адаптив жисмоний тарбиянинг концептуал соҳасининг илмий методик йўналишлари. Магистрлик диссертация Тошкент 2012 йил. -Б. 56-57.

14. Астапов В.М. Функциональный подход к изучению состояния тревоги // Психологический журнал. 1992. № 5. - С. 57.

15. Байкина Н.Г. Коррекционные основы физического воспитания глухих школьников: Автореф. дисс. докт. пед наук. - М., 1992. - 30 с.

16. Бобомуродов А.Э. Мактабгача ёшдаги болаларда чаққонлик қобилиятининг ўзига хос хусусиятлари. Фан спортга ОАК журнали:2021. /3-Б. 36.

17. Ванюшкин В.А. Коррекция координационных способностей учащихся с недостатками интеллектуального

развития: диссертация ... кандидата педагогических наук :
13.00.03. - Екатеринбург, 1999. - 142 с.

18. Миржамолов М.Х. Ўзбекистонда жисмоний имконияти чекланган ўқувчиларнинг махсус жисмоний тайёргарлигини оширишнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш. - Автор. дисс. пед.фан.бўй.фал.док. (PhD)-Чирчиқ, 2018. 24 б.

19. Миржамолов М.Х. Жисмоний имконияти чекланган ўқувчилар билан олиб бориладиган жисмоний тарбия ва спорт машгулотларининг илмий услубий асослари: монография. Тошкент: Ўзкитобсавдо нашриёти, 2020. - Б. 18-27.

20. Набиев Д.Х., Болтабоев М.Р., Сирожов Б.Ю. Жисмоний тарбия ва спортни тартибга солишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва халқаро шартномалар тўплами. II том. Т.:Ўзкитобсавдонашриёт. 2020.- 532 б.

21. Нуриддинова М.М. Мактабгача ёшдаги болаларда ҳаракат кўникма ва малакаларини шакллантиришда ҳаракатли ўйинлардан фойдаланиш методикаси.- Автор. дисс.пед.фан.бўй.фал.док.(PhD)-Чирчиқ, 2020. -Б. 18-22.

22. Петренкина, Н.Л. Определение физической подготовленности детей старшего дошкольного возраста: автореф. дис.канд. пед. наук/ Петренкина Наталья Леонидовна; 13.00.04. - СПб, 2004. - 22 с.

23. Собирова Л.Б. Бошлангич синф ўқувчиларининг қадди-қомат бузилишини олдини олишда махсус жисмоний машқлар мажмуидан фойдаланиш самарадорлиги. PhD диссертация. Чирчиқ, 2020. -Б. 64-76.

24. Ўринбоев Э.А. Adaptation of students with disabilities to sport training loads in the context of basic mobility/ Karakalpak Scientific Journal:2021. – Article 4 - P. 3-31.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022 yil 23 dekabrda "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 yil 30 oktyabrda PF-6099-son "Sog'lom turmush tarzini keng tadbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 18-mayda "Paralimpiya harakatini rivojlantirish"ga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida PQ-5114-son qarori.

II. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

12. Абдиев Ш.А. Таянч-харакат аппарати шикастланган юқори малакали улоқтирувчиларнинг спорт машғулотларини оптималлаштириш. PhD диссертация. Чирчиқ, 2022. -Б. 55-63.

13. Арипова В.Б. Адаптив жисмоний тарбиянинг концептуал соҳасининг илмий методик йўналишлари. Магистрлик диссертация Тошкент 2012 йил. -Б. 56-57.

14. Астапов В.М. Функциональный подход к изучению состояния тревоги // Психологический журнал. 1992. № 5. - С. 57.

15. Байкина Н.Г. Коррекционные основы физического воспитания глухих школьников: Автореф. дисс. докт. пед. наук. - М., 1992. - 30 с.

16. Бобомуродов А.Э. Мактабгача ёшдаги болаларда чакқонлик қобилиятининг ўзига хос хусусиятлари. Фан спортга ОАК журнали:2021. /3-Б. 36.

17. Ванюшкин В.А. Коррекция координационных способностей учащихся с недостатками интеллектуального

развития: диссертация ... кандидата педагогических наук :
13.00.03. - Екатеринбург, 1999. - 142 с.

18. Миржамолов М.Х. Ўзбекистонда жисмоний имконияти чекланган ўқувчиларнинг махсус жисмоний тайёргарлигини оширишнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш. - Автор. дисс. пед.фан.бўй.фал.док. (PhD)-Чирчиқ. 2018. 24 б.

19. Миржамолов М.Х. Жисмоний имконияти чекланган ўқувчилар билан олиб бориладиган жисмоний тарбия ва спорт машгулотларининг илмий услубий асослари: монография. Тошкент: Ўзкитобсавдо нашриёти, 2020. – Б. 18-27.

20. Набиев Д.Х., Болтабоев М.Р., Сирожов Б.Ю. Жисмоний тарбия ва спортни тартибга солишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва халқаро шартномалар тўплами. II том. Т.:Ўзкитобсавдонашриёт. 2020.- 532 б.

21. Нуриддинова М.М. Мактабгача ёшдаги болаларда ҳаракат кўникма ва малакаларини шакллантиришда ҳаракатли ўйинлардан фойдаланиш методикаси.- Автор. дисс.пед.фан.бўй.фал.док.(PhD)-Чирчиқ. 2020. -Б. 18-22.

22. Петренкина, Н.Л. Определение физической подготовки детей старшего дошкольного возраста: автореф. дис.канд. пед. наук/ Петренкина Наталья Леонидовна; 13.00.04. - СПб, 2004. – 22 с.

23. Собирова Л.Б. Бошланғич синф ўқувчиларининг қадди-қомат бузилишини олдини олишда махсус жисмоний машқлар мажмуидан фойдаланиш самарадорлиги. PhD диссертация. Чирчиқ, 2020. -Б. 64-76.

24. Ўринбоев Э.А. Adaptation of students with disabilities to sport training loads in the context of basic mobility/- Karakalpak Scientific Journal:2021. – Article 4 - P. 3-31.

25. Корнев А.Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие. - СПб.: МиМ, 1997. - 286 с.

26. Крет Я.В. Коррекция психофизического развития глухих детей старшего дошкольного возраста.- Автореф. дис...канд. психол. наук. – Киев, 2000. – 19 с.

27. Таджибаев С.С. Ёш боксчиларни тайёрлаш тизимида ҳаракатли ўйинларни қўллаш методикаси. Дисс..Т.:2017. –Б. 15-21.

28. Умнякова Н.Л. Физическое воспитание детей с ограниченными возможностями здоровья старшего дошкольного возраста с двигательной депривацией. - Автореф. дис...канд.пед.наук. – С.Петербург, 2019. -25 с.

29. Холбоева Г.Х. Мактабгача таълим ташкилотларида болалар ҳаракат фаоллигини оширишда дастлабки гимнастика машғулотларини такомиллаштириш механизмлари.- Автор.дисс...пед.фан.бўй.фал.док.(PhD)- Чирчиқ, 2021. -Б. 15-21.

30. Холмуродов Л.З. Махсус жисмоний машқлар орқали мактабгача ёшдаги болаларнинг координацион қобилиятини ривожлантириш. Дис. ...PhD: 13.00.04: Чирчиқ, 2019. -104 б.

31. Черченко Т.Е. Педагогические условия преодоления комплекса неуверенности у детей дошкольного возраста с нарушением слуха. Автореф. дис...канд.пед.наук. – С.Петербург, 2001. -18 с.

32. Argyropoulou, Z. The training of a child with autism in a Greek preschool inclusive class through intensive interaction: A case study / Z. Argyropoulou, D. Papoudi // European Journal of Special Needs Education. -2012. - Т. 27(1). - P. 99-114.

33. Farrell, A. Children's rights to healthy development and learning in quality early childhood education and care in Australia. (Book Chapter) / A. Farrell // Positive Schooling and

Child Development: International Perspectives. - 2018. -P. 383-398.

34. Garfinkle, A. N. Peer imitation: Increasing social interactions in children with autism and other developmental disabilities in inclusive preschool classrooms / A. N. Garfinkle, I. S. Schwartz // Topics in Early Childhood Special Education. - 2002. - T. 22(1). - P. 26-38.

35. Hu, B. Y. Examining engagement and interaction of children with disabilities in inclusive kindergartens in China / B. Y. Hu, C.-I. Lim, B. Boyd // Infants and Young Children. - 2016. - T. 29(2). - P. 148-163.

36. Hundert, J. The combined effects of social script training and peer buddies on generalized peer interaction of children with ASD in inclusive classrooms / J. Hundert, S. Rowe, E. Harrison // Focus on Autism and Other Developmental Disabilities. - 2014. - T. 29(4). - P. 206-215.

37. Jahr, E. Frequency and latency of social interaction in an inclusive kindergarten setting: A comparison between typical children and children with autism / E. Jahr, S. Eikeseth, S. Eldevik, H. Aase // Autism. - 2007. - T. 11(4). -P. 349-363.

38. Kemp, C. The effect of activity type on the engagement and interaction of young children with disabilities in inclusive childcare settings / C. Kemp, Y. Kishida, M. Carter, N. Sweller // Early Childhood Research Quarterly. -2013. - T. 28(1). - P. 134-143.

39. Kim, S. Y. Priming is an effective way to promote social interaction between children with autism and their typically developing peers in inclusive settings / S. Y. Kim, M. T. Brodhead // Evidence-Based Communication Assessment and Intervention. - 2015. - T. 9(4). - P. 134-139.

40. Kislyakov, P. A. Social and psychological safety of adolescents with intellectual disabilities in special and inclusive schools of Russia / P. A. Kislyakov, E. A. Shmeleva, L. F. Luneva, A. I. Rybakova, V. N. Feofanov // Journal of Clinical and Diagnostic Research. - 2018. - T. 12(8). - P. 17-20.

41. Luria, J. W. An evaluation of a safety education program for kindergarten and elementary school children / J. W. Luria, G. A. Smith, J. I. Chapman // Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine. - 2000. - T. 154(3). - P. 227-231.

42. Stanton-Chapman, T. L. A Strategy to Increase the Social Interactions of 3-Year-Old Children With Disabilities in an Inclusive Classroom / T. L. Stanton-Chapman, T. S. Brown // Topics in Early Childhood Special Education. - 2015. - T. 35(1). - P. 4-14.

43. Tan, R. Promoting peer interactions in Chinese inclusive preschool classrooms. Strategies teachers apply for children with Special Educational Needs: dissertation ... Doctor of Philosophy / Run Tan. - Bielefeld, 2019. - 220 p.

44. Webster, A. A. Mutual Liking, Enjoyment, and Shared Interactions in the Closest Relationships between Children with Developmental Disabilities and Peers in Inclusive School Settings / A. A. Webster, M. Carter // Journal of Developmental and Physical Disabilities. - 2013. - T. 25(4). - P. 373-393.

45. Xie, Y.-H. Children who are deaf or hard of hearing in inclusive educational settings: A literature review on interactions with peers / Y.-H. Xie, M. Potmesil, B. Peters // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. - 2014. - T. 19(4). - P. 423-437.

III. Фойдаланилган бошқа адабиётлар

46. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. - Т.: ЎзДЖТИ, 2005. - 231 б.

47. Аветисов Э.С. Занятия физической культурой при близорукости / Э. С. Аветисов, Е. И. Ливадо, Ю. И. Курпан. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. : Физкультура и спорт, 1983. - 103 с.

48. Азизова Р. Спорт ва ҳаракатли ўйинларни ўқитиш методикаси. Т.:2010. - 210 б.

49. Акбаров А., Мусаев Б.Б. - Спортда математик таҳлил усуллари (Дарслик).- Т., «Тафаккур қаноти» 2014.-442 б.

50. Алламуратов Ш.И. Физиология ва спорт физиологияси: касб-ҳунар коллежлари учун дарслик / ЎЗР олий ва ўртамаҳсус таълим вазирлиги. — Т.: «Турон-Иқбол», 2010. — 216 б.

51. Ақлий ва жисмоний нуқсонлари бўлган болалар ўртасида саломатлик ва жисмоний маданият ишининг концепцияси. - М., 1997. 43 б.

52. Астапов В.М. Введение в дефектологию с основами нейро – патопсихологии. Учебное методическое пособие, 1994. – 24 с.

53. Астафиев Н.В., Самойличев А.С. Ақли заиф мактаб ўқувчилари учун қўшимча жисмоний тарбия тушунчаси. Ўқув қўлланма. - Омск, 1997. -Б. 8-29.

54. Байкина Н. Г., Сермеев Б. В. Физическое воспитание в школе глухих и слабослышащих.— М.: Советский спорт, 1991. — 64 с.

55. Баряева Л.Б., Вечканова И., Загребаяева Е., Зарин А. Театрализованные игры-занятия с детьми с проблемами в интеллектуальном развитии: учебное пособие /Издательство: Союз, 2001. – 176 с.

56. Баряева Л.Б., Яққол интеллектуал ривожланиш даражаси паст бўлган болаларни ўқитиш: Дастурлар,

кўрсатмалар / Эд. Л.Б. Баряева, И.М. Бгазхонкова ва бошқалар - Псков, 1999. - 16 б.

57. Бернштейн, Н.А. О построении движений / Н.А.Бернштейн - М.: Учебник. 2012. - 253 с.

58. Блюмина М.Г., Клиника и этиология умственной отсталости/ Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе. Книга для учителя // Под ред. В.В. Воронковой. - М., 1994. С. 33-47.

59. Вайзман, Н.П. Психомоторика умственно отсталых детей/ Н.П. Вайзман. - М., 1997. - 121 с.

60. Вайзман Н.П. Ақли заиф болаларнинг психомотор қобилиятлари. Ўқув қўлланма. - М: Аграф, 1997. -Б. 23.

61. Васильева В.С. Педагогическая практика в дошкольных организациях для детей с нарушениями интеллекта: учебно-методическое пособие. - Челябинск: Изд-во ЮУрГГПУ, 2017. - 187 с.

62. Веневцев, С.И. Оздоровление и коррекция психофизического развития детей с нарушением интеллекта средствами адаптивной физической культуры. Учеб. пос. - М.: Советский спорт, 2004. - 104 с.

63. Власова Т.М., Пфафенродт А.Н. Фонетическая ритмика: Пособие для учителя. — М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1996. — 240 с.

64. Воронкова В.В. Обучение и воспитание детей во вспомогательной школе: Пособие для учителей и студентов дефектолог. ф-тов пед. ин-тов. — М.: Школа-Пресс, 1994. — 416 с.

65. Выготский Л. С. Собрание сочинений: Проблемы развития психики/Под ред. А. М. Матюшкина.—М.: Педагогика, 1983.—368 с.

66. Выготский Л.С. Кўр, кар ва соқов ва ақлни тарбиялаш масалалари заиф болалар. - М., 1924.-- 281 б.
67. Гербова Г.И. Саломатлик АБС: 1-4-синфларда ақлий заиф болалар учун жисмоний терапия учун махсус (тузатиш) мактабининг дастури / - СПб.: Таълим, 1994. - 56 б.
68. Горская И. Ю., Синельникова Т.В. Ақли заиф мактаб ўқувчиларининг Мувофиқлаштириш қобилиятлари: Дарслик. - Омск, СибГАФК, 1999. 18 б.
69. Горская И.Ю., Синельникова Т.В. "Координационные способности школьников с нарушением интеллекта": Учебное методическое пособие, 1999. - 80 с.
70. Губерина П. Верботональный метод реабилитации лиц с проблемами в коммуникации /П. Губерина, К. Асп; Centar Suvag - Zagreb, 1991.-С. 39-41.
71. Демирчоглян Г.Г. Кўришни қандай сақлаш ва яхшилаш керак. - Донецк, 1997. -Б. 61-63.
72. Дмитриев А.А. Махсус таълимда жисмоний маданият: талабалар учун дарслик. - М.: Академия, 2002. - 224 с.
73. Дмитриев, А.А. Дифференцированный подход к учащимся вспомогательных школ в процессе физического воспитания/ А.А. Дмитриев// Физическое воспитание детей в специальных школах. - Горький, 2002. - С. 82-85.
74. Дульнева Г.М., Лурия А.Р., Принципы отбора детей во вспомогательные школы / - 3-е изд., испр. и доп. - Москва : Просвещение, 1973. - 224 с.
75. Егоров, Б.Б. Детский сад и семья (новые формы работы с родителями): методическое пособие/ Б.Б. Егоров, И.О. Гарипова/ под ред. Б.Б. Егорова. М.: Дрозд, 2009. - 118 с.
76. Ерёмина А.А. Деятельность учителя-дефектолога в общеобразовательной организации. Методическое пособие. - М.: ЛОГОМАГ, 2013. - 24 с.

77. Ермаков В.П., Якунин Г.А. Основы тифлопедагогики: Развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М., 2000. - 240 с.

78. Забрамная С. Д. Болаларнинг ақлий ривожланишининг психологик-педагогик диагностикаси. - М.: Таълим, 1995. - Б. 8-10.

79. Иванова, Н.В. Формирование социального пространства отношений ребенка в дошкольном образовательном учреждении: учебное пособие / Иванова Н.В..- Череповец: ЧГУ, 2002.- 150 с.

80. Исаев Д. Н. Психосоматические расстройства у детей. СПб.: Питер, 2000.-С. 16-17.

81. Каримов М.К. Болалар боғчасида жисмоний тарбия.Т.:2004. -87 б.

82. Касаткин Л.Ф. Коррекция недостатков физического развития и ориентировки в пространстве слепых детей : Орг. и содерж. индивидуал. и групповых занятий / - М. Просвещение 1980 - 112 с.

83. Керимов Ф.А. Спорт соҳасидаги илмий тадқиқотлар. Дарслик. - Т.: 2021. - 35 б.

84. Козленко Н.А. Ёрдამчи мактабнинг тузатиш-тарбия ишлари тизимида жисмоний тарбия // Дефектология, 1991. 38 б.

85. Козленко, Н. А. Физическое воспитание учащихся вспомогательной школы / Н. А. Козленко. - Киев : Рад. шк., 1987. - 127 с.

86. Козлов М. Я., Левин А. Л. Детская сурдоаудиология. - Л.: Медицина, 1989. - 116 с.

87. Корбетт М.Д. Кўзойнаксиз қандай қилиб яхши кўриш мумкин (таржима). - СПб., 1998.-Б. 43-45.

88. Кручинин В.А. Формирование пространственной ориентировки у детей с нарушением зрения в процессе школьного обучения : Учеб. пособие / А. И. Герцена. - СПб. : РГПУ, 1991.-С. 23-26.

89. Кузьмичева Е.П. Методика развития слухового восприятия глухих учащихся: Пособие для учителя. — Москва: Просвещение, 1991. — 160 с.

90. Қодирова Ф.Р. ва бош. Мактабгача таълим педагогикаси. Т.: 2013. - 115 б.

91. Лалаева, Р.И. Логопедическая работа в коррекционных классах : методическое пособие для учителя-логопеда/ - Москва : Гуманитарно-издат. центр ВЛАДОС, 2004. - 220 с.

92. Лапшин В.А., Основы дефектологии: учебное пособие для студентов пед. ин.-тов/ В.А. Лапшин, Б.П. Пузанов.- М., Просвещение, 1991. - 143 с.

93. Лебедева, Н.Т. Формирование здорового стиля жизни школьника: учебное пособие/ Н.Т. Лебедева. - изд. Мн.: Нар. асвета, 1996. - 145с.

94. Лебединский, В.В. Нарушения психического развития у детей: учебное пособие/ - М.: Издательство Московского университета, 1985. - 148с.

95. Лебединский, В.В. Нарушения психического развития у детей: учебное пособие/ - М.: Издательство Московского университета, 1985. - 148с.

96. Литвак А.Г. Кўзи ожизлар ва заиф кўриш психологияси. - СПб., 1998. -Б.16-17.

97. Лубовский. В.И. Развитие словесной регуляции действий у детей. (в норме и патологии). Москва «Педагогика» 1978. 2; — 224 с.

98. Маллаев Д.М. Кўзи ожизлар ва ногиронлар учун ўйинлар. М., 2001 йил.

99. Маллер А. Р., Цикото Г. В. Воспитание и обучение детей с тяжелой интеллектуальной недостаточностью: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 208 с.

100. Мастюкова, Е.М. Коррекционно-педагогическая работа по физическому воспитанию детей с задержкой психического развития: пособие для практических работников дошкольных образовательных учреждений/ - М.: АРКТИ, 2002.- 192 с.

101. Мастюкова, Е.М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст): советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии/ Е.М. Мастюкова. - М.: Владос, 1997. - 253с.

102. Мастюкова, Е.М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст): советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии/ Е.М. Мастюкова. - М.: ВЛАДОС, 1997. - 304с.

103. Махкамжонов К.М. Мактабгача таълим муассасаларида спорт байрамларини ташкил қилиш ва ўтказиш. Методик қўлланма. Т.:Ўқитувчи. 2005.-180 б.

104. Мозговой В.М., Характеристика двигательных нарушений у умственно отсталых учащихся. // Дефектология. -1993 №3. - С. 38-42.

105. Никулина Г.В. Охраняем и развиваем зрение : Учителю о работе по охране и развитию зрения учащихся мл. шк. возраста : Учеб.-метод. пособие для педагогов образов. учреждений общ. назначения /Л.В. Фомичева. - СПб. : Детство-пресс, 2002. - 124с.

106. Носкова Л.П. Дошкольное воспитание аномальных детей : Кн. для учителя и воспитателя / - М. : Просвещение, 1993. - 223с.

107. Носкова Л.П.. Мактабгача ёшдаги қар болаларни ўргатиш ва ўқитиш дастури / Эд. Л.П.Носкова. - М.: Таълим, 1991. -- 120 б.

108. Нуриддинова М. Мактабгача таълим муассасалари жисмоний тарбия йўриқчилари учун меъёрий хужжатлар мажмуи. Т.:2013.102б.

109. Нуриддинова М.М. Кичкинтойлар учун жисмоний машғулотлар. Т.:2019-59б.

110. Пай Ф.Ф., Слезина Н.Ф. Методика обучения произношению в школе глухих: Пособие для учителей - 1981 год - М.: Просвещение, 1981. -191с.

111. Пономарев, Г.Н. Двигательная депривация детей дошкольного возраста как социально-педагогическая проблема/ Г.Н. Пономарев, Н.Л. Умнякова// Адаптивная физическая культура.- 2012.- Т.50.- № 2.- С. 43-45.

112. Прихожан А.М. «Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст»: Питер; СПб.; 2009.-С.5-6.

113. Пузанов Б. П., Селиверстов В. И., Шаховская С. Н. Коррекционная педагогика : Основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии : Учеб. пособие для студентов сред. пед. учеб. заведений / - 2-е изд., стер. - М. : Академия, 1999. - 141 с.

114. Рахманов, В.М. Медико-социальные аспекты воспитания и обучения детей с нарушениями слуха/ - Харьков : Основа, 1990. – 111 с.

115. Ростомашвили Л.Н. Қўришда нуқсонли бўлган болалар учун жисмоний машқлар / Ўқитувчилар, ўқитувчилар, ота-оналар учун услубий тавсиялар. - СПб., 2001.-Б. 91-94.

116. Ростомашвили Л.Н. Оғир кўриш қобилияти бузилган кичик мактаб ўқувчилари учун машқлар терапияси дастурини амалга ошириш. - СПб., 1997.-Б. 16-21.

117. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн.- СПб.: Питер Ком, 1999.-720 с.

118. Рунова М.А. Двигательная активность ребенка в детском саду: Пособие для педагогов дошкольных учреждений, преподавателей и студентов педвузов и колледжей. М.: Мозаика-Синтез, 2000. – 255 с.

119. Саломов Р.С.. Миржамолов М.Х. Жисмоний имконияти чекланган ўқувчиларнинг спорт машғулотларига мослашиши. Ўқув қўлланма.- Т.: 2014. Б. 11-43 б.

120. Самыйличев АС, Гуро-Фролов Р.И. Ёрдамчи мактаб ўқувчилари билан умумий ривожлантирувчи ва тузатувчи машқларнинг методологияси ва ташкил этилишига // Ривожланишда нуқсони бўлган болаларнинг жисмоний тарбияси. - Красноярск, 1991. -Б. 11-17.

121. Сафарова Д.Д. Ғуломов Н.Г. "Валеология ўқув услубий қўлланма" Тошкент-2013.-Б. 32-35.

122. Сафарова Д.Д., Сейдалиева Л.Д., Султонова М. Ёшга оид физиология. Дарслик. – Тошкент. - 2018.- Б. 23-24.

123. Светличная Н.К. Основы адаптивного физического воспитания детей: методическое пособие. Ташкент: Иқтисодиёт, 2014.- С. 11-47.

124. Семенов, Леонид Алексеевич. Обучение ориентированию в пространстве и мобильности слепых учащихся начальных классов: Учеб.-метод. пособие /Л.А. Семенов, Л.И. Солнцева; Всерос. о-во слепых. - М. : ИПТК "Логос", 1991. - 43 с.

125. Скворцов К.Ф. Физиологические особенности слабовидящих и слепых детей, организация физкультурно-спортивной работы / Скворцов К.Ф., Илларионов В.П. // Сборник материалов к лекциям по физической культуре и спорту инвалидов. - Малаховка, 1993. - Т. 2. - С. 71-86.
126. Солнцева Л.И. Детская тифлопсихология. - М., 2000. - С. 33-34.
127. Страковская, Васса Львовна. 300 подвижных игр для оздоровления детей от 1 года до 14 лет / В. Л. Страковская. - М.: Новая шк., 1994. - 286 с.
128. Сухарева Г. Е. Лекции по психиатрии детского возраста (Избранные главы). М: Медицина.- 1974. - 320 с.
129. Ткаченко, Т. А. Если дошкольник плохо говорит / Т. А. Ткаченко. - СПб.: Акцидент, 1997. - 56 с.
130. Трофимова Г.С. Основы педагогической коммуникативной компетентности: Учеб. пособие. - Ижевск: Изд-во Удмурт-та, 1994. - 75 с.
131. Умаров Д.Х., Холмуродов Л.З., Мактабгача таълимда жисмоний тарбия. Дарслик.- Ч. - 2021.- Б. 44-47.
132. Усманходжаев Т.С. и др. Двигательный режим в старшей группе детского сада. - Т., - 2014. - 90 с.
133. Усмонходжаев Т.С. 500 ҳаракатли ўйинлар. - Т., - 2016. - 100 б.
134. Усмонходжаев Т.С. ва бошқ. Мактабгача ва мактаб ёшидаги болалар учун миллий ва ҳаракатли ўйинлар. - Т., 2019. - 250 б.
135. Усмонходжаев Т.С. ва бошқ. Миллий ва ҳаракатли ўйинлар. Ўқув қўлланма. Т. - 2015. - 300 б.
136. Усмонходжаев Т.С., Мелиев Х.А. Болаларнинг асосий ҳаракат фаолиятига оид машқлар ва уларни ўргатиш услубиёти. Ўқув қўлланма. - Т., 2004. - Б. 45-103.

137. Усмонходжаев Т.С., Исломова С.Т., Мактабгача таълим ташкилотларида жисмоний тарбия. Ўқув қўлланма. – Т, 2006. – 135 б.

138. Файзуллаева М.З. Мактабгача таълим ташкилотларида таълим тарбия жараёнини режалаштириш. Услубий қўлланма. Т.: 2012. - 90 б.

139. Филиппова С.О. Организация физкультурно-оздоровительной работы в дошкольном учреждении// Теория и методика физической культуры дошкольников: учеб. пособие. М.: «Сфера», 2008. – 281 с.

140. Худик В. А. Детская патопсихология. Учебное пособие. Киев, 1997. -93 с.

141. Хухлей О. Как можно восстановить зрение. Учебное пособие. - М., 1997. - С. 42-61.

142. Чаброва Т.Л. Изословарь в картинках. Учебное пособие –Т., 1993.-Б. 11-22.

143. Черник Е. С. Физическая культура во вспомогательной школе: Учебное пособие. — М., 1997. – 319 с.

144. Шапкова Л.В. Средства адаптивной физической культуры: Методические рекомендации по физкультурно-оздоровительным и развивающим занятиям детей с отклонениями в интеллектуальном развитии / Под ред. С. П. Евсеева. — М.: Советский спорт, 2001. – 464 с.

145. Шапкова Л.В., Коррекционные подвижные игры для детей с нарушениями в развитии/ - Учебное пособие. СПб., 2001. - 212 с.

146. Шипицына Л.М., Мамайчук И.И. Детский церебральный паралич. — СПб.: Дидактика плюс, 2001. – С. 11 – 23.

147. Шипицына Л.М., Сорокин В.М., Исаев Д.Н. и др. Психология детей с нарушениями интеллектуального развития. Учебник./ под ред. Шипицыной Л.М. — 2-е изд., — М. Издательский центр «Академия», 2014. — 224 с.
148. Шипицына Л.М. Необучаемый ребёнок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта.- 2-е изд., перераб. и дополн.-СПб.: Речь, 2005. - 477 с.
149. Шкарлова С.И., Романовский В.Е. Миопия, гиперметропия, астигматизм. – Ростов на Дону; Феникс, 2000. -С. 54-63.
150. Шматко Н.Б. Новые формы организации коррекционной помощи детям с отклонениями в развитии // Дошкольное воспитание. Методичка. 1998. – С. 23-81.
151. Эштаев А.К., Умаров М.Н., Иштаев Д.Р., Тўйчиев З.Ў., Эштаев С.А., Пахрудинова Н.Ю. Гимнастика назарияси ва услубияти. Дарслик. Тошкент. -2017. -Б. 224-244.
152. Яшкова Н.В. Наглядное мышление глухих детей. - М. Педагогика, 1988. - 144 с.

**IMKONIYATI CHEKLANGAN
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI
JISMONIY TARBIIYA MASHG'ULOTLARINI
TUZISHDA TABAQALASHTIRILGAN
YONDASHUV MEKANIZMI**

I L O V A L A R

1-ilova

5 dan 7 yoshgacha bo'lgan bolaning rivojlanish xaritasi

		Yoshi (oylarda)							
		6-yil				7-yil			
		5 yoshu 3 oy	5 yoshu 6 oy	5 yoshu 9 oy	6 yosh	6 yoshu 3 oy	6 yoshu 6 oy	6 yoshu 9 oy	7 yosh
1	Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish								
1.1	Yirik motorika								
1	Tovondan oyoq uchiga o'tgan tarzda yuradi		✓						
2	To'siqlardan hatlaydi yoki aylanib o'tadi		✓						
3	Gimnastika skameykasi bo'ylab muvozanatni saqlagan holda yuradi; qiya taxtada to'g'ri va yonlama			✓					
5	Turlicha yugurish usullarini bajaradi (ilonizi, egri-bugri, mokisimon, to'siqlarni yengib o'tgan ravishda) Turli usullarda sakraydi								
6	Gimnastika devori bo'ylab tirmashadi								
7	Kolonnada bittalab, ikkitalab, to'rttalab yuradi;								
8	doirada, sherengada yuradi Yurish vaqtida turli buyruqlarni bajaradi								
9	Yengil, tezkorlik bilan, to'siqlardan hatlab o'tgan holda, yo'nalish va muvozanatni saqlab yuguradi								
10	Turgan joyida burilib, oyoqlarini o'ngga-chapga qo'yib sakraydi								
11	Sakramachoqda turli usullarda sakraydi								
12	Arg'amchi zina, argon bo'ylab tirmashadi								
1.2	Mayda motorika								
1	Yuzalikda (asfalt) turli chiziqlar chizadi								

2	Katta, o'rtacha va kichik o'yinchoqlarni hajmi bo'yicha mos keladigan qutilarga taqsimlaydi								
3	Murakkab konstruksiyalarni yig'adi								
4	Qopchadagi o'yinchoqlarni paypaslab aytib berishi mumkin								
5	Qog'ozni chiziq bo'yicha qirqadi								
6	Taqlid qilinayotgan predmetlar (gul, qush, kapalak, qulf)ni qo'llari, barmoqlari bilan ko'rsatadi								
7	Arqonlardan turli bog'lamalar bog'laydi								
8	O'yin faoliyati mobaynida uncha katta bo'lmagan o'yinchoqlar bilan o'ynaydi								
9	Qog'ozni belgilangan chiziq bo'ylab tartib bilan yirtadi								
10	Mayda qismlardan iborat bo'lgan mozaika va pazllar yig'adi								
1.3	Sensomotorika								
1	To'pni yuqoriga otadi va uni qayta ilib oladi								
2	Uzatilgan to'pni turli usullar bilan ilib oladi								
3	To'siqni aylanib o'tgan holda to'pni klyushka bilan yerda aylantiradi								
4	Qum solingan qopchani nishonga irg'itadi								
5	Asosiy holatda turib, ko'krak balandligida to'pni ikki qo'li bilan boshqa bolaga uzatadi								
6	Turli analizatorlar (yopiq ko'zlar, paypaslash, ta'miga qarab aniqlash) yordamida predmetlarni tekshiradi								
7	To'pni pastdan, bosh ortidan otadi								
8	To'pni yer bo'ylab ilonizi shaklida aylantiradi								
9	Chang'i, rolik, ikki g'ildirakli velosipedda uchadi								
10	Nishonni to'p bilan ag'daradi (boulting)								
11									

12	Chambarak (obruch)ni qo'llari, oyoqlari, bel bilan aylantiradi Halqalarni belgilangan joyga otadi								
1.4	Sog'lom turmush tarzi va xavfsizlik								
1	Shaxsiy gigiyenaga rioya qiladi								
2	Stol atrofida ovqatlanish madaniyatiga rioya qiladi								
3	Vitaminlarning ovqatlanishdagi ahamiyati va rolini biladi								
4	Tananing asosiy qismlari va ularning vazifalarini biladi								
5	Suv iste'mol qilishning muhimligini tushunadi va mustaqil ravishda suv ichish rejimiga rioya qiladi								
6	Piyodalar uchun mo'ljallangan asosiy ko'cha harakati qoidalarini biladi								
7	O'zining tashqi ko'rinishini nazorat qilib boradi								
8	Yordam kerak bo'lgan da kattalarga murojaat qilish kerakligini biladi								
9	Tabiat burchagidagi o'simliklar va hayvonlarni parvarish qiladi								
10	Salomatlik uchun zararli bo'lgan odatlarni (chekish, spirtli ichimliklar, olov bilan o'ynash va h.k.) tushunadi va farqlaydi								
11	Bolalar bog'chasida, ko'chada, transportda o'zini tutish qoidalariga rioya qiladi								
12	Piyodalar va velosipedchilar uchun mo'ljallangan ko'cha harakati qoidalarini biladi								

6-7 yoshdagi bolaning maktabga tayyorlik xaritasi

№	Rivojlanishning kutilayotgan natijasi	Bajaradi			
		doimo	ko'pincha	ba'zan	Hech qachon
1	Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish				
1.1	O'z imkoniyatlari va yoshi bilan bog'liq jismoniy rivojlanish me'yorlariga mos ravishda jismoniy faollik ko'rsatadi				
1.2	Turli harakatchanlik faolligini uyg'un ravishda va maqsadli bajarishni biladi				
1.3	Turli hayotiy va o'quv vaziyatlarida mayda motorika ko'nikmalaridan foydalanadi				
1.4	O'z harakatlarini hissiyot va sezgi organlari yordamida boshqaradi				
1.5	Shaxsiy gigiyena ko'nikmalarini qo'llaydi				
1.6	Xavfsiz hayotiy faoliyat asoslari qoidalariga rioya qiladi				

Zaif ko'ruvchi (tiflo) bolalar uchun harakatli o'yinlar mazmuni.

"POYEZD"

O'yinning maqsadi bolalarni bir nechtadan bo'lib, avval bir-birining orqasidan ushlab, keyin ushlamasdan yurishga, yugurishga va to'xtatishga o'rgatishdan iborat. Tarbiyachi bolalarga bir-birining orqasidan turishni taklif qiladi: «Sizlar vagonchalar, men parovoz bo'laman», deb o'zi bolalarning oldi ga borib turadi. Parovoz hushtak chaladi-da, dastlab asta-sekin harakatlanib, so'ng tez yurib ketadi (tarbiyachi «du-dudu» deb ovoz chiqaradi, bolalar uning ketidan qadamlarini asta tezlatib, keyin yugurib ketadilar). So'ngra tarbiyachi harakatni sekinlashtirib, asta-sekin to'xtaydi va «Poyezd bekatga yetib keldi. Mana bekat», deydi-da, yana hushtak chalib, yurib ketadi. Dastlab besh-oltita bola ketma-ket turadi, qolganlari stulchalarda o'tirib tomosha qilishadi. O'yinni takrorlaganda bolalar soni 12-15 kishiga yetishi mumkin. O'yin ko'p marta takrorlangach, eng chaqqon bolaga parovoz bo'lishni topshirish mumkin. Vagonlar bir-biridan uzilib qolmasligi uchun parovoz juda tez yurmasligi kerak.

"SO'QMOQ BO'YLAB"

O'yindan maqsad bolalarni yurishga, chiziqdan chiqib ketmaslikka o'rgatishdir. Tarbiyachi polga ikkita yonma-yon chiziq chizadi (yoki orasi ni 20-25 sm qilib, ikkita 2,5-3 metrli arqon tashlaydi) va bolalarga hozir o'rmonga o'ynagani borishlarini aytadi. O'rmonga uzun so'qmoq yo'ldan ehtiyot bo'lib boradilar, ya'ni bir-birlarining orqalaridan ikki chiziq orasidan sekin yuradilar. Keyin shu yo'ldan qaytib keladilar. Tarbiyachi bolalarning chiziqni bosmasliklarini, bir-biriga xalaqit

bermasliklarini, oldinda bo rayotganlarga urilib ketmasliklarini kuzatib turadi.

"QO'G'IRCHOQLARNIKIGA MEHMONGA"

O'yindan maqsad bolalarni birga yurish, yugurish, o'zlarini tutishga o'rgatishdir. Bolalar xonadagi devor tagiga qo'yilgan stullarga o'tirib, tarbiyachidan qo'g'irchoqlarning qayerda yashashini so'rashadi. U qo'g'irchoqlar turgan burchakni ko'rsatib: «Yuringlar, birga qo'g'irchoqlarni ko'rgani boramiz», «Yuringlar, bolalar, o'ynab kelimiz, faqat yo'lda tarqalmay, to'g'ri yuringlar», deydi. Bolalar o'rinlaridan turib, tarbiyachi bilan birga qo'g'irchoqlar oldiga jo'nashadi. Tarbiyachi: «Kech bo'lib qoldi, uyga ketadigan vaqtimiz bo'ldi, endi keta qolaylik», degandan keyin bolalar o'z joylariga borib o'tiradilar. O'yin boshlanishi oldidan bir nechta qo'g'irchoqni xonaning boshqa joyiga olib borib qo'yish kerak. O'yin takrorlanganda bolalar shu qo'g'irchoqlarni ko'rgani boradi.

"KOPTOKNI QUVIB YET!"

Bu o'yinda bolalar chaqqonlikka va koptokni yumalatib, tutib olishga o'rgatiladi. Bolalar maydonchada o'ynab yurganda, tarbiyachi bir necha bolani chaqirib, koptokni yumalatishni va uni tutib kelishni taklif qiladi. Keyin birin-ketin koptokni turli tomonga yumalatadi. Bola koptok ketidan yugurib, uni tutib oladi va tarbiyachiga keltirib beradi. Tarbiyachi koptokni bir gal boshqa tomonga otadi, lekin endi boshqa bola olib keladi. Uch yoshli bolalar tarbiyachi otgan koptokning orqasidan yuguradilar. Shundan keyin o'yinga bolalarning boshqa guruhi jalb qilinadi. O'yinda bir yo'la 8-10 bola ishtirok etishi mumkin. Bolalarning baravar yugurishi uchun hamma koptoklarni birdan otish kerak. Koptok o'rniga rezina halqacha yoki qum solingan xaltachalardan foydalanish ham mumkin.

"CHIZIQNI BOSMA!"

O'yindan maqsad bolalarni qoidaga amal qilgan holda harakatlarni mustaqil bajarishga va muvozanatni saqlashga o'rgatishdir. Tarbiyachi polga uzunligi 3-4 metr, bir-birlaridan 40-50 sm uzoqlikda ikkita yonma-yon chiziq chizadi. O'yinda qatnashuvchilar navbat bilan chiziqni bosib olmaslikka harakat qiladilar. «Yo'lak»ning oxirida bola o'rnidan turadi, ikkala qo'lini yuqori ko'tarib kerishadi, keyin dastlabki holatga, o'z joyiga qaytib keladi. Bu o'yinda polga qo'yilgan taxtadan foydalanish ham yaxshi natija beradi.

"TO'P DOIRADA"

O'yindan maqsad bolalarga to'pni bir-birlariga yumalatishni o'rgatishdir. Bolalar polda doira bo'lib o'tiradilar va koptokni bir-birlariga yumalatadilar. Tarbiyachi doiradan tashqarida turib o'yinni kuzatadi, to'pni ikki qo'llab yumalatish kerakligini tushuntiradi, buni qanday bajarish zarurligini ko'rsatib beradi; agar to'p doiradan chiqib ketsa, uni olib berib turadi va hokazo.

"UZUN ILONIZI BO'YLAB"

Tarbiyachi yerga yoki polga uzunligi 5-6 metrli arg'amchini cho'zib qo'yadi, bu yo'lakchadan bolalar oxirigacha yurib o'tishlari mumkin. Agar yo'lakchanning boshqa tomoniga bolalarni jalb qiladigan narsalar: ayiqcha, qo'g'irchoq, shiqildoq, qushcha va boshqalar qo'yilsa, bolalar mashqni qiziqib bajaradilar. Yo'lakchanning oxirida nima yotganligiga qarab, vazifa beriladi: masalan, ayiqchanning oldiga borib uni silash, qushchaga don berish, shiqildoqni shiqillatish. Tarbiyachi bolalarning arqonchani bosishga harakat qilayotganlarini ko'rsa, ularning qo'lidan ushlab, yordamlashishi mumkin.

"Quyosh va yomgir"

O'yin qoidalari. O'qituvchi stulni teskari aylantiradi va barcha bolalarni xuddi shunday qilishga taklif qiladi. "Mana, bu uy bo'lib chiqdi", deydi u stul oldiga o'tirib, xuddi deraza orqali orqa tomonining teshigiga qaradi. Bolalarni nomi bilan chaqirib, kattalar ularning har birini derazadan tashqariga qarashga va qo'llarini silkitishga taklif qiladi. Shunday qilib, yarim doira ichida joylashgan stullar bolalar yashaydigan uylarga aylanadi. "Qanday ajoyib ob-havo! - deydi o'qituvchi derazaga qarab, - Endi men tashqariga chiqaman, bolalarni o'ynashga chaqiraman. "Derazadan quyoshga qaraydi, xonamizga porlaydi." Ular aylana bo'ylab yurishadi. "Biz chapak chalamiz, Biz quyosh uchun juda xursandmiz." Ular tik turib qarsak chaladilar. Bolalar o'qituvchidan keyin she'rni tinglaydilar va takrorlaydilar. Keyin, uning so'zlari ostida, ular kattalarga taqlid qilib, quyidagi harakatlarni qilishadi: "Top-top-top-top! Top-top-top-top!" Ritmik ravishda joyida oyoq osti qiling. "Qarsaklar-chaplar-chap-chaplar! Qarsak-chap-chap!" Ular qo'llarini ritmik tarzda qarsak chaladilar.

"Yomg'ir yog'di, uyga shoshiling" signalida bolalar qochib ketishadi. O'qituvchi "Quyosh porlayapti" deydi, o'yin takrorlanadi. — Endi yuguramiz! - o'qituvchi taklif qiladi va qochib ketadi. Bolalar turli yo'nalishlarda tarqaladilar. Ular uchun kutilmaganda o'qituvchi: "Mana, yomg'ir yog'a boshladi! Tezroq uyga!" Hamma o'z uyiga yuguradi.

"Qushlar janubga uchmoqda"

O'yin qoidalari. Bolalar maydonchani (xonaning) bir chetida tarqalib turishadi. Ular qushlar. Maydonning boshqa uchida toqqa chiqish minorasi yoki bir nechta oraliqli gimnastika devori, piramida, qo'sh narvon mavjud. O'qituvchining signalida:

"Qushlar uchib ketishdi!" - qushlar qanotlarini yoyib uchadi (bolalar, qo'llarini yon tomonlarga ko'tarib, o'yin maydonchasi atrofida yugurishadi). Signalda: "Bo'ron!" - qushlar minoraga uchib ketishadi - daraxtlardagi bo'rondan yashirinish. O'qituvchi: "Bo'ron to'xtadi" deganda, qushlar minoradan tushib, yana uchib ketishadi.

"BAYROQCHANI TOP!"

Bolalar xonaning bir tomoniga qo'yilgan stullarda o'tirishadi. Tarbiyachi ularga ko'zlarini yumishni taklif qiladi va hammaga yetadigan bayroqchalarni xonaning turli joylariga qo'yib chiqadi, so'ng: «Berkitilgan bayroqchalarni toping!» deydi. Bolalar ko'zlarini ochib, bayroqchalarni qidiradilar. Kim bayroqchani topsa, tarbiyachiga keltirib beradi. Hamma bolalar bayroqchalarni topganlaridan keyin tarbiyachi ana shu bayroqchalarni ko'tarib, xona bo'ylab yurishni va keyin esa o'z joylariga kelib o'tirishni taklif qiladi. O'yin takrorlanadi.

Bayroqchalar bir xil rangda bo'lishi kerak. Aks holda bolalar o'rtasida kelishmovchilik kelib chiqishi mumkin. Bayroqchalarni shunday joyga qo'yish kerakki, bolalar ularni tez topa olsinlar va tez olib kelsinlar.

"KEGLI"

Keglilar muayyan tartibda teriladi: eng baland kegli o'rtaqa, qolganlari bir-biriga zich qilib qo'yiladi, keyin yana bir qator, lekin orasini sal (5-10 sm) ochiq qoldirib terib chiqiladi; kichik doira shaklida terib, o'rtaqa katta kegli qo'yiladi; ikki qator terib, katta kegli qatorlari orasiga; uch qator qilib, katta kegli ikkinchi qatorga teriladi; kvadrat shaklida terib, katta kegli markazga qo'yiladi va hokazo. Keglilar terib qo'yilgan chiziqda 2-3 m nariga 2-3 ta chiziq chizib, bolalar shu yerdan turib keglilarni urib

tushiradilar. Bolalar navbat bilan koptokni avval eng yaqin chiziqdan turib uradilar. Keglini eng ko'p urib yiqitgan bola g'olib chiqadi. Uning o'zi koptokni ikkinchi chiziqdan boshlab yumalatadi va hokazo. Bir o'yindan keglilarni bir-ikki martadan ortiq terib chiqmaslik tavsiya etiladi. Ballarni sanab chiqish mumkin, unda katta kegli eng yuqori ball bilan hisoblanadi.

"Turna, g'oz"

Maydonchanning bir tomonida – chiziq bilan ajratilgan joyda g'ozlar yashaydi. Qarama-qarshi tomonda cho'pon turadi. O'yinning chap tomonida bo'rining uyi bo'ladi. Qolgan joy o'tloq. Bo'ri va cho'pon vazifasini bajaruvchi bolalarni tarbiyachi tayinlaydi, qolgan bolalar g'oz bo'ladilar. Cho'pon g'ozlarni o'tloqqa olib chiqadi, ular o'tloqda yurib, uchadilar.

Cho'pon: G'ozlar, g'ozlar!

G'ozlar (to'xtab, javob beradilar): G'a, g'a, g'a!

Cho'pon: Don yeysizmi?

G'ozlar: Ha, ha, ha!

Cho'pon: Qani uchib kelinglar! G'ozlar: Ucha olmaymiz!

Tog' ostidagi bo'ri

Bizni uyga qo'ymaydi.

Cho'pon: Qanotlardan ajralmay, Uyga tomon uchinglar!

G'ozlar qanotlarini yozib (qo'llarini yon tomonga uzatib), o'tloqdan uy tomon uchadilar, bo'ri esa uyasidan chiqib, ularni tutishga (qo'l tekkizishga) harakat qiladi. Tutilgan g'ozlar bo'rining uyasiga kiradilar. Bir necha marta yugurib o'tgandan so'ng (o'yin tartibiga ko'ra) tutilgan g'ozlar sanab chiqiladi. So'ngra yangi bo'ri va cho'pon tayinlanadi. O'yin 3-4 marta takrorlanadi.

O'yinning boshida bo'ri vazifasini tarbiyachi bajaradi.

MONOGRAFIYADA FOYDALANILGAN ATAMALAR IZOHLI LUG'ATI

Tiflo - Yunon tilidan tarjima qilingan tiflos so'zi ko'r degan ma'noni anglatadi.

Oligofreniya - (oligo... va phren — akl), aqliy norasolik — tug'ma yoki 3 yoshgacha bo'lgan davrda orttirilgan ruhiy rivojlanmay qolish bilan kechadigan kasalliklar guruhi.

Surdo - (lotincha surdus kar) qo'shma so'zlarning tarkibiy qismi bo'lib, "eshitish qobiliyatini yo'qotish, karlik bilan bog'liq" degan ma'noni anglatadi.

Nozologiya (qadimgi yunoncha nozos - "kasallik" va lós - "so'z, ta'lim") kasalliklarni o'rganadigan fan bo'lib, u muayyan patologiya va klinik tibbiyotning asosiy muammosini hal qilishga imkon beradi - patologiyadagi tarkibiy-funksional munosabatlarni bilish, biologik. va kasalliklarning tibbiy asoslari.

Patologiya (yunoncha pāthos - azob, og'riq, kasallik va ligos - o'rganish) - normal holat yoki rivojlanish jarayonidan og'riqli og'ish. Patologiyalarga me'yordan chetga chiqish jarayonlari, gomeostazni buzadigan jarayonlar, kasalliklar, disfunktsiyalar (patogenezi) kiradi.

Sensomotorika (lotincha sensus - his qilish, sezish va motor - harakat) - faoliyatning hissiy va harakat qismlarini o'zaro muvofiqlashtirish.

QAYDLAR UCHUN

QAYDLAR UCHUN

M.X. Mirjamolov, F.M. Muradov

**IMKONIYATI CHEKLANGAN
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI
JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI
TUZISHDA TABAQALASHTIRILGAN
YONDASHUV MEXANIZMI**

MONOGRAFIYA

Muharrir: S.Abdunabiyeva

Badiiy muharrir: B.Muxtorov

Kompyuterda sahifalovchi: B.Muxtorov

Nashr. lits № 205405.

Bosishga ruxsat etildi 05.07.2024.

Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.

"Times New Roman" garniturası.

Hisob nashr tabog'i. 9,5.

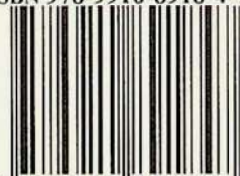
Adadi 30 dona. Buyurtma № 16

«KITOB BILIM YOG'DUSI» MCHJ,
Toshkent, Shayxontoxur tumani, Jangox MFY,
Jangox mavzesi, 37-uy

«KITOB BILIM YOG'DUSI» xususiy korxonasida chop etildi.
Toshkent, Shayxontoxur tumani, Jangox MFY,
Jangox mavzesi, 37

ISBN 978-9910-8918-4-7

9 789910 891847